

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОВАЧ ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 159.944-057.36

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЛЕГІТИМІЗОВАНОЇ АГРЕСІЇ В
ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ**

Спеціальність 053 – Психологія

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О.В. Ковач**

Науковий керівник: **Романенко Оксана Вікторівна**, доктор
психологічних наук, професор

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Ковач О. В. Психологічні основи легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія. Національна академія внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України, Київ, 2024.

Дисертаційна праця присвячена дослідженню легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських.

На основі аналізу наукових підходів щодо вивчення проблеми агресивної поведінки особистості здійснено феноменологізацію цього поняття як соціально-психологічного явища, що виявляється в порушенні прийнятих у суспільстві норм та має переважно деструктивну природу. Встановлено, що систематичне застосування агресії призводить до формування агресивності як властивості особистості, що визначає типовий спосіб її поведінки. Описано мультифакторну природу агресії з позицій біологізаторських, соціологізаторських та ситуативних концепцій.

Встановлено, що агресія має подвійне походження: з одного боку, вона може набувати руйнівного характеру, обслуговуючи потребу особистості в надмірному самоствердженні, а з другого – конструктивна роль агресії виявляється в її захисній функції у важких чи небезпечних умовах життєдіяльності індивіда. У таких випадках агресія стає виправданою, оскільки захищає права та безпеку громадян, передусім, у сфері правоохоронної діяльності.

Виявлено, що агресія у професійній діяльності поліцейських містить як позитивні, так і негативні аспекти. Зокрема, екстремальні умови професійної діяльності, постійні стреси та ненормований робочий графік можуть сприяти виникненню деструктивної агресії, що загострює конфліктність, посилює мотиви покарання, завдання шкоди, помсти та

самоствердження. Водночас встановлено, що агресія позитивно впливає на адаптацію поліцейського у ситуаціях невизначеності та здатність до регулювання діяльності, сприяє зниженню рівня напруги та виконанню соціально схвалених завдань.

У дослідженні розкрито сутність поняття легітимізованої агресії в професійної діяльності поліцейських. Уточнено наукову дефініцію терміну «легітимізована агресія», що означає процес виправдання різних форм агресивної поведінки шляхом приписування їм суспільно схваленого (легітимного) статусу. Обґрунтовано конструктивну роль легітимізованої агресії в діяльності особистості як ефективного засобу досягнення професійних цілей.

Визначено загальні чинники та умови, які обумовлюють формування легітимізованої агресії та міру її допустимості при виконанні службових обов'язків. Описано типові ситуації професійної діяльності, які слугують підставою для правомірності та необхідності застосування легітимізованої агресії в роботі правоохоронців, зокрема, у критично важливих випадках, з метою забезпечення прав і свобод громадян, захисту їхньої безпеки та захисту життя поліцейського.

Встановлено, що специфіка професійної діяльності поліцейських включає легітимізовану агресію як необхідну складову, але за певних обставин може виходити за межі правомірності. Визначено внутрішні та зовнішні чинники, що можуть спровокувати її посилення. Виявлено, що легітимізована агресія забезпечується, з одного боку, високим рівнем зв'язку з загальним рівнем агресивності особистості поліцейського, а з другого – необхідними предикторами для запобігання та стримування її надмірного прояву: високим рівнем саморегуляції, зокрема, гнучкістю та здатністю до планування, вмінням швидко адаптуватися в критичних ситуаціях, особистою відповідальністю, пов'язаною з інтернальним локусом контролю та досвідом службової діяльності.

Обґрунтовано, що легітимізована агресія у діяльності поліцейського

буде правомірною лише за умови, якщо працівник володіє вищезазначеними якостями, дозволяючи йому адекватно оцінювати ситуацію, ефективно реагувати на неї та вживати примус, дотримуючись закону та уникаючи надмірної шкоди іншим.

Емпіричну базу дисертаційної роботи становлять результати експериментального дослідження, що проводилося протягом 2022 – 2023 років за участю 50 курсантів 1 курсу за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» НАВС, що пройшли первинну професійну підготовку та 100 чинних працівників підрозділів патрульної поліції НП України, які проходили курси підвищення кваліфікації на базі НАВС. Емпіричне дослідження проводилось на основі такого психодіагностичного інструментарію: авторська анкета «Агресія в діяльності поліцейського»; «Опитувальник агресивності» Басса-Дарки; «Опитувальник РСК» Дж. Роттера; Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової; Опитувальник рівня легітимізації агресії М. Хогбен та проєктивна методика «Тест руки» Е. Вагнера.

На основі опитування респондентів виявлено: їхнє ставлення до неконтрольованого застосування агресії в професійній діяльності, що вбачається неприпустимим, оскільки пов'язано з порушенням закону, професійних стандартів та етичних норм; високий ступінь усвідомлення деструктивних наслідків агресивної поведінки поліцейського, що знижує рівень довіри громадян та негативно впливає на авторитет поліцейського та репутацію правоохоронної системи в цілому; уявлення про умови набуття легітимного статусу агресії при реальній загрозі життєдіяльності громадян чи самого поліцейського.

Застосування порівняльно-аналітичного методу дало змогу визначити загальні психологічні особливості прояву легітимізованої агресії у правоохоронців на різних етапах професійного самовизначення. Доведено, що чинні правоохоронці у порівнянні з курсантами більш схильні до прояву фізичної агресії, що пов'язується з виконанням професійних

обов'язків. Вони характеризуються меншою гнучкістю в структурі саморегуляції, що свідчить про дотримання алгоритму дій у професійній діяльності, принципів при виконанні професійних завдань. Водночас курсантам притаманні вищі показники за рівнем підозрливості та індексом ворожості у порівнянні з чинними службовцями. Вони виявляють більшу недовірливість до навколишнього середовища та людей, що може бути обумовлено віковими психологічними особливостями, пов'язаними з наявністю певних установок щодо окремих категорій осіб та формуванням професійної ролі поліцейського.

На основі кореляційного аналізу встановлено значущий зв'язок між легітимізованою агресією, загальним рівнем агресивності та рівнем суб'єктивного контролю особистості, що обумовлюють правомірність прояву агресії в професійній діяльності.

Визначено та описано психологічні передумови прояву легітимізованої агресії працівників Національної поліції України на різних етапах професійного розвитку. Встановлено, що зі збільшенням вислуги зростає рівень агресивності серед правоохоронців. Така тенденція притаманна працівникам, які мають до 10 років стажу професійної діяльності. Проте, після 11 років вислуги спостерігається зменшення схильності до легітимізації агресивної поведінки, що вказує на більш обережний та обґрунтований підхід до вирішення конфліктних ситуацій.

Обґрунтовано необхідність розроблення заходів, спрямованих на формування професійно важливих якостей особистості задля запобігання та коригування надмірного прояву легітимізованої агресії та включення таких заходів до системи психологічного забезпечення правоохоронної діяльності.

Аргументовано доцільність застосування тренінгових технологій за різними напрямками психологічного забезпечення: у системі психологічної підготовки, психологічному супроводженні освітнього процесу в ЗВО та у психопрофілактичній роботі.

Шляхом апробації доведено ефективність впровадження тренінгової роботи на етапі професійної підготовки, що засвідчують певні зрушення в показниках відповідно до блоків тренінгової програми (когнітивному, комунікативному та поведінково-регулятивному) та в цілому сприяють оптимізації легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських.

Ключові слова: правоохоронна діяльність; агресія; легітимізована агресія; психологічне забезпечення професійної діяльності; тренінг інтегративного типу.

SUMMARY

Kovach O. V. Psychological Foundations of Legitimized Aggression in the Professional Activities of Police Officers. - Qualifying scientific work on manuscript rights. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in Psychology. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2024.

The dissertation is devoted to the study of legitimized aggression in the professional activities of police officers.

Based on the analysis of scientific approaches to studying the problem of aggressive behavior, its origins, types, and manifestations, it has been determined that aggression is a socio-psychological phenomenon that manifests itself in the violation of societal norms and is predominantly of a destructive nature. It has been established that the systematic use of aggression leads to the formation of aggressiveness – a stable personal quality that influences the character and typical behavior of the individual. A divergence of views among scientists regarding the causes of aggression has been identified, which are considered from biologizing, social, and situational concepts.

It has been established that aggression is essentially an ambivalent emotion: on the one hand, it can have a destructive character, serving the need for self-realization and self-assertion, and on the other hand, aggression serves as a

mechanism of psychological defense for the individual in complex or extreme life conditions. In such cases, aggression can be legitimized, as the protection of rights and safety may require the use of aggression, particularly in the field of law enforcement.

It has been found that aggression in the professional activities of police officers contains both positive and negative aspects. Specifically, extreme conditions of professional activity, constant stress, and irregular work schedules can contribute to the emergence of destructive aggression, exacerbating conflict, reinforcing motives for punishment, causing harm, seeking revenge, and self-assertion. At the same time, it has been established that aggression positively influences the adaptation of police officers in situations of uncertainty and the ability to regulate activities, contributes to reducing tension levels, and accomplishing socially approved tasks.

The author has elucidated the essence of the concept of legitimized aggression in the professional activities of police officers. The term "legitimized aggression" refers to the process of justifying the acceptability and justification of various forms of aggressive behavior by attributing to them a socially sanctioned (legitimate) status. It serves as a source of specific behavioral manifestations and is an effective means of achieving professional goals.

General factors and conditions that determine the formation of legitimized aggression and the extent of its acceptability in the performance of official duties have been identified. Situations in professional activities that serve as grounds for the legitimacy and necessity of using legitimized aggression in law enforcement have been outlined. These include critical situations aimed at ensuring the rights and freedoms of citizens, protecting their safety and the life of the police officer, as well as other situations where there is a threat to life.

It has been established that the specificity of police officers' professional activity includes legitimized aggression as a necessary component, but under certain circumstances, it may exceed the bounds of lawfulness. Internal and external factors that can provoke its intensification have been identified. It has

been revealed that legitimized aggression is facilitated, on the one hand, by a high level of association with the overall level of the police officer's aggressiveness and, on the other hand, by necessary predictors to prevent and restrain its excessive manifestation: a high level of self-regulation, including flexibility and planning ability, the ability to quickly adapt in critical situations, personal responsibility associated with internal locus of control, and experience in professional activities.

It is argued that legitimized aggression in police officers' activities will be lawful only if the employee possesses the aforementioned qualities, allowing them to adequately assess the situation, react effectively to it, and apply force while adhering to the law and avoiding excessive harm to others.

The empirical basis of the dissertation work consists of the results of experimental research conducted from 2022 to 2023 with the participation of 50 cadets and 100 active-duty police officers of the National Police of Ukraine. The empirical research was conducted based on such psychodiagnostic tools as the author's questionnaire "Aggression in Police Activities"; Buss-Durkee Aggression Questionnaire; Rotter's Social Reaction Scale; V. Morosanova's Self-Regulation Behavior Style Questionnaire; M. Hogben's Legitimization of Aggression Scale, and E. Wagner's projective technique "Hand Test."

Based on the conducted empirical research, it has been established that, according to the respondents, uncontrolled use of aggression in professional activities is unacceptable, constitutes a violation of the law, professional standards, and ethical norms. The use of aggression can lead to destructive consequences, undermine citizens' trust, and negatively impact the reputation of the law enforcement system. However, aggression may acquire a legitimate status in the face of a real threat to citizens' or the police officer's life. In such situations, the display of aggression is a necessary tool that ensures effective response to a specific threat.

The application of the comparative-analytical method has enabled the identification of common psychological characteristics of the manifestation of legitimized aggression among law enforcement officers at different stages of

professional development. It has been demonstrated that active duty officers, compared to cadets, are more inclined to exhibit physical aggression, which is associated with the performance of professional duties. They are characterized by less flexibility in the structure of self-regulation, indicating a predominance of standardized actions in professional activities and principledness in the execution of professional tasks. At the same time, cadets show higher levels of suspicion and hostility compared to active duty officers. They exhibit greater mistrust toward their environment and people. Such psychological characteristics may be influenced by the peculiarities of youth, certain attitudes toward specific categories of individuals, professional development, and the formation of social and professional roles.

Generalization and analysis of the obtained results have allowed establishing a connection between legitimized aggression, the overall level of aggressiveness, and the level of individual subjective control, which determine the legitimacy of aggression in professional activities.

Psychological prerequisites for the manifestation of legitimized aggression among employees of the National Police of Ukraine at different stages of professional self-determination have been identified and described. It has been established that with an increase in seniority, the level of aggression among law enforcement officers rises. This trend is observed for up to 10 years of professional service. However, after 11 years of service, there is a decrease in the propensity for legitimizing aggressive behavior, indicating a more cautious and reasoned approach to resolving conflict situations.

It has been proven that the predictors of legitimizing aggression in police work include developed self-regulation skills and awareness of personal responsibility for one's actions (internal locus of control).

The necessity of developing measures aimed at fostering professionally important qualities of personality to prevent and correct excessive manifestations of legitimized aggression has been established. The feasibility of including such measures in the system of psychological support for law enforcement activities has

been determined.

It has been argued that training technologies are an effective method that can be applied in various areas of psychological support: in the system of psychological training, psychological support of the educational process in higher education institutions, and preventive work.

Through experimentation, the effectiveness of implementing training work in the professional training stage has been demonstrated, leading to certain shifts in indicators according to the blocks of the training program (cognitive, communicative, and behavioral-regulatory), ultimately contributing to the optimization of legitimized aggression in the professional activities of police officers.

Key words: law enforcement activity; aggression; legitimized aggression; psychological support of professional activity; integrative type training.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ковач О. В. Психологічні засади легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2021. № 2 (29). С. 28 – 34. DOI: <https://doi.org/10.33270/03212902.28>

2. Ковач О. В. Чинники легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 54 – 63. DOI: <https://doi.org/10.33270/03223102.54>

3. Ковач О. В. Передумови легітимного вияву агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2023. № 31 (32). С. 101 – 111. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233201.101>

4. Ковач О. В. Особливості застосування тренінгових технологій як засобу оптимізації легітимізованої агресії поліцейських. *Наукові перспективи*. 2023. № 11 (41). С. 1245 – 1260. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-1245-1259](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1245-1259)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Ковач О. В. Застосування методів саморегуляції в системі психологічного супроводу професійної діяльності правоохоронців. Актуальні питання психологічного забезпечення службової діяльності структурних підрозділів МВС України в умовах воєнного стану: матеріали V міжвідомчого науково-практичного круглого столу (Київ, 20 квітня 2023 року). Київ, 2023. С. 171 – 174.

6. Ковач О. В. Застосування легітимізованої агресії працівників поліції в системі протидії терористичним актам. Протидія терористичним актам у міському середовищі: збірник матеріалів Наукового форуму. Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 21 червня 2023 р.). Київ, 2023. С. 74 – 76.

7. Ковач О. В. Толерантність в діяльності поліцейського як інструмент захисту прав та інтересів громадян. Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії : матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності, м. Кропивницький, 16 листопада 2023 року. Кропивницький, 2023. С. 26 – 28.

8. Ковач О. В. Агресія як симптом посттравматичного стресового розладу (ПТСР) військовослужбовців. Методи та засоби психологічної допомоги постраждалим у подоланні ПТСР : тези доповідей науково-практичної конференції, 30 вересня 2023 року. 2023. Київ - Біла Церква, 2023. С. 117 – 121.

9. Ковач О. В. Актуальні завдання психологічного супроводження професійної діяльності поліцейських під час дії воєнного стану. Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану : тези доп. учасників наук.-практ. конф, м. Вінниця, 7 грудня 2023 року. Вінниця, 2023. С. 226 – 228.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЛЕГІТИМІЗОВАНОЇ АГРЕСІЇ.....	24
1.1. Стан наукових досліджень проблематики агресії з позицій різних наукових підходів.....	24
1.2. Феноменологія легітимізованої агресії та психологічні основи її формування.....	46
1.3. Передумови прояву легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських.....	53
Висновки до розділу 1	64
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕГІТИМІЗОВАНОЇ АГРЕСІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....	67
2.1. Організація та методи емпіричного дослідження.....	67
2.2. Особливості легітимізованої агресії поліцейських на різних етапах професійної підготовки	72
2.3. Порівняльний аналіз результатів дослідження легітимізованої агресії поліцейських.....	101
Висновки до розділу 2	116
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ЛЕГІТИМІЗОВАНОЇ АГРЕСІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	119
3.1. Психологічні та організаційні засади оптимізації легітимізованої агресії в системі психологічного забезпечення діяльності працівників Національної поліції України	119
3.2. Тренінг як засіб оптимізації легітимізованої агресії поліцейських	135
Висновки до розділу 3	156

	14
ВИСНОВКИ	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	165
ДОДАТКИ.....	183

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ЗВО – заклад вищої освіти

НАВС – Національна академія внутрішніх справ

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Введення воєнного стану в Україні, збільшення кількості екстремальних та ризиконебезпечних ситуацій створюють серйозні виклики для діяльності працівників Національної поліції. Ці обставини вимагають від поліцейського не лише адаптації до нових умов, але й високої ефективності у вирішенні завдань безпеки громадян.

В умовах сьогодення поліцейські здійснюють професійну діяльність в посиленому режимі, що передбачає окрім забезпечення загального правопорядку реалізацію ряду специфічних завдань: організації роботи блокпостів, здійснення евакуації мирного населення, проведення перевірки транспортних засобів та документів, участі в бойових діях. Одним із невід'ємних аспектів роботи працівника поліції є протидія диверсантам та мародерству, що вимагає від правоохоронців не лише професійної майстерності, але й готовності взяти на себе відповідальність за власну безпеку та безпеку громадян.

У процесі виконання службових завдань застосування силових методів є не лише важливою, але й необхідною умовою. Такі дії нерідко супроводжуються агресивними проявами, що в ситуаціях конфлікту сприяє досягненню цілей професійної діяльності, швидкій адаптації в складних і непередбачуваних умовах та забезпечує захист життєдіяльності як самого поліцейського, так і пересічних громадян. Згідно з професійними вимогами, ці прояви є обґрунтованими, якщо вони застосовуються в рамках службових повноважень та не перевищують меж дозволеності, що вкладається в поняття «легітимізованої агресії». У цьому випадку агресивні дії застосовуються як ефективний інструмент у досягненні мети діяльності.

Легітимізована агресія вважається прийнятною в межах службової діяльності, якщо вона відповідає принципам необхідності та достатності, тобто застосовується тоді, коли обставини цього вимагають, та є

мінімальною, щоб не спричиняти шкоду. Такий підхід стає ключовим у підтриманні безпеки та громадського порядку. Дотримання такого балансу вимагає від поліцейських високого рівня розвитку професійно важливих якостей особистості.

Різні аспекти вивчення специфіки професійної діяльності поліцейських представлено в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених. Проблематику пов'язану з професійною діяльністю поліцейських досліджували такі українські вчені: Д. Александров, Л. Казміренко, М. Костицький, С. Максименко, В. Рибалка, В. Татенко, В. Барко, О. Цільмак, О. Кудерміна, Л. Гуменюк, І. Сулятицький, Т. Шевченко, Т. Матієнко та ін. Особливості саморегуляції психічних станів, агресивності правоохоронців вивчали В. Андросюк, Л. Балабанова, І. Віденєєв, Н. Мілорадова, Г. Попова, О. Тімченко. Психологічну готовність особистості до дій в екстремальних ситуаціях вивчали В. Остапович, В. Бабенко, Л. Кирієнко. Т. Білоус, О. Бандурка, В. Венедиктов, О. Тімченко, В. Христенко та інші. Психологічний профіль успішного працівника поліції висвітлено в працях В. Остаповича, В. Барка, І. Охріменка, Н. Євдокимової. Комунікативні аспекти в діяльності працівників поліції аналізували у своїх працях В. Андросюк, О. Романенко та інші.

Особливості професійної діяльності правоохоронців описано в працях зарубіжних вчених: Дж. Тедеші, Р. Фелсон, С. Кожан, Н. Комбальбер, А. Тайляндье-Шмітт, Дж. Браун, Е. Кемпбел, Н. Жіллі, П. Коломба, Е. Фукуро, М. Оліні, Л. Шайбле, В. Гекас, Ф. Арон. Вплив професійної діяльності на фізичне та психічне здоров'я поліцейського описано впрацях Л. Блум, Дж. Віоланті. Дослідження щодо аналізу особистісних та індивідуальних характеристик поліцейських представлено в працях С. Абрахамсен, Дж. Страйп, Е. Бурбек, А. Фурман, Г. Голдштейн, С. Хеннесі та інших.

Водночас у сучасній науці відсутні комплексні монографічні дослідження, присвячені визначенню ролі легітимізованої агресії в правоохоронній діяльності.

Вивчення феномену легітимізованої агресії у професійній діяльності поліцейських, а також формування заходів щодо її оптимізації є необхідною умовою для покращення якості поліцейської діяльності згідно з європейськими стандартами, а також для забезпечення довіри громадян до правоохоронної системи в сучасному суспільстві, що обумовило актуальність теми дисертаційного дослідження «Психологічні основи легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана на кафедрі юридичної психології Національної академії внутрішніх справ відповідно до Указу Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»; тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454); Пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права в межах Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України № 12-21 від 26 березня 2021 року. Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 22 від 12 листопада 2020 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягала у вивченні психологічних основ легітимізованої агресії поліцейських на різних етапах професійної діяльності та розробці практичних рекомендацій щодо її оптимізації.

Для досягнення визначеної мети, поставлені такі наукові *завдання*:

- визначити сутність феномену агресії з позицій різних наукових підходів та здійснити категоризацію суміжних понять агресивності та агресивної поведінки особистості;

- встановити психологічні особливості детермінації легітимізованої агресії;
- описати передумови прояву легітимізованої агресії у працівників поліції;
- означити засади організації та методів емпіричного дослідження;
- емпірично дослідити особливості легітимізованої агресії поліцейських на різних етапах професійної підготовки;
- здійснити порівняльний аналіз результатів дослідження легітимізованої агресії поліцейських;
- охарактеризувати психологічні та організаційні засади оптимізації легітимізованої агресії в системі психологічного забезпечення діяльності працівників Національної поліції;
- означити тренінг як засіб оптимізації легітимізованої агресії поліцейських.

Об'єкт дослідження – легітимізована агресія в професійній діяльності особистості.

Предмет дослідження – психологічні основи легітимізованої агресії в професійній діяльності працівників поліції.

Методологія дослідження. Для реалізації мети та завдань даного дослідження використовувалися *загально-філософські, загально-наукові, емпіричні методи психологічної науки, методи математичної статистики.*

Серед загально-філософських методів вагоме місце займає діалектичний метод, який на основі співвіднесення різних наукових концепцій дав змогу сформулювати власне бачення таких понять та категорій як агресія, агресивність, агресивна поведінка (підрозділ 1.1.), легітимізована агресія (підрозділ 1.2), а також визначити особливості професійної діяльності поліцейських, які обумовлюють прояв легітимізованої агресії (підрозділ 1.3).

Поміж загально-наукових методів особливе місце посідає системний метод, який дозволив ідентифікувати та систематизувати наукові підходи до тлумачення поняття агресії (підпункт 1.1), умови та чинники її легітимізації,

та на цій основі визначити сутність феномену легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських (підрозділ 1.2.).

Структурно-функціональний метод дозволив із загальних понять та категорій виокремити окремі елементи, що важливо для належного формування науково-світоглядної картини досліджуваного явища. Зокрема, використання цього методу дало змогу виокремлення видів та функцій агресії (підрозділ 1.1). Цей метод застосовувався також для визначення певних напрямів психологічного супроводження правоохоронної діяльності, як шляхів регулювання легітимізованої агресії в роботі поліцейських (підрозділ 3.1.), а також обґрунтування ефективності інтегративних тренінгових технологій в рамках окреслених напрямів (підрозділ 3.2).

Емпіричні методи психологічної науки застосовувалися в роботі для перевірки робочих гіпотез та виконання завдань дослідження. Так, психодіагностичні методи сприяли з'ясуванню психологічних чинників та особливостей прояву легітимізованої агресії на різних етапах професійного розвитку (авторська анкета «Агресія в діяльності поліцейського»; «Опитувальник агресивності» Басса-Дарки; «Опитувальник РСК» Дж. Роттера; Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової; Опитувальник рівня легітимізації агресії М. Хогбен та проєктивна методика «Тест руки» Е. Вагнера.) (підрозділи 2.1, 2.2), а також для оцінки ефективності розробленої тренінгової програми (підрозділ 3.2.).

Інтерпретаційні методи, включно методи математичної статистики, використовувалися з метою обробки результатів емпіричного дослідження, кількісного та якісного аналізу даних, для зіставлення отриманих результатів та визначення психологічних чинників, які виступають передумовами прояву легітимізованої агресії правоохоронців; для встановлення відмінностей між групами досліджуваних; для з'ясування тенденцій прояву легітимізованої агресії на різних етапах професійної діяльності (підрозділи 2.2., 2.3).

Емпіричну вибірку дослідження склали групи респондентів: 50 курсантів 1 курсу за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» НАВС, що

пройшли первинну професійну підготовку ($n = 50$) та 100 поліцейських, чинних працівників підрозділів патрульної поліції НП України, які проходили курси підвищення кваліфікації на базі НАВС ($n = 100$).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота є першим в Україні комплексним монографічним науковим дослідженням психологічних основ легітимізованої агресії в професійній діяльності працівників Національної поліції.

Результати дослідження виявляються в таких наукових положеннях, що виносяться на захист:

у перше:

- аргументовано доцільність застосування легітимізованої агресії, як правомірного та необхідного інструменту правоохоронної діяльності у критично важливих ситуаціях, з метою забезпечення прав і свобод громадян, захисту їхньої безпеки та захисту життя поліцейського;

- доведено, що високий рівень агресивності є суттєвим чинником, який визначає та підсилює схильність до прояву легітимізованої агресії серед працівників правоохоронних органів, а також формує у правоохоронця певний психологічний контекст, в якому агресивні дії розглядаються як прийнятний та виправданий спосіб реагування на конкретні ситуації, що набувають особливого значення в умовах виконання службових обов'язків під час дії воєнного стану;

- підтверджено, що рівень сформованості саморегуляції, насамперед, таких її параметрів, як гнучкість і здатність до планування, а також домінуючий локус контролю належать до ключових факторів, які визначають ступінь прояву легітимізованої агресії серед працівників правоохоронних органів;

- емпірично досліджено динаміку рівня легітимізованої агресії зі збільшенням стажу професійної діяльності (на етапі професійної підготовки; зі стажем до 5 років; від початку професійної кар'єри до 10 років; зі стажем понад 11 років), з тенденцією до її поступового зниження внаслідок

удосконалення саморегуляції, нагромадження професійного досвіду, вмінням ефективного вирішення конфліктів без необхідності застосування силових методів;

- обґрунтовано впровадження тренінгу інтегративного типу, як засобу врегулювання легітимізованої агресії на етапі професійної підготовки, як найбільш сензитивного періоду для формування професійно важливих якостей правоохоронця;

поглиблено та уточнено наукові уявлення про:

- сутність понять «агресія», «агресивна поведінка», «агресивність»; «легітимізована агресія»;

- психологічний зміст механізмів застосування легітимізованої агресії;

- вплив специфіки правоохоронної діяльності на динаміку легітимізованої агресії в професійній діяльності правоохоронців;

набули подальшого розвитку науково-психологічні підходи щодо застосування легітимізованої агресії у професійній діяльності, що здійснюється в особливих умовах.

удосконалено: зміст та методи психологічного супроводження правоохоронної діяльності на етапі професійної підготовки.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів даної роботи виявляється в можливості їхнього використання у:

- *науково-дослідній діяльності:* під час опрацювання наукових проблем, пов'язаних із темою даного дослідження, зокрема, щодо ролі та значення агресії в професійній діяльності поліцейських, визначення професійних характеристик та компетенцій; психологічного забезпечення професійної діяльності; застосування тренінгових технологій в професійній діяльності; впровадження етичних стандартів та норм тощо (акт Національної академії внутрішніх справ від 12 березня 2024 р.);

- *освітній діяльності:* під час викладання таких навчальних дисциплін як «Психологія правоохоронної діяльності»; «Юридична психологія»,

«Конфліктологія», «Соціальна психологія», «Професійна психологічна підготовка» (акт Національної академії внутрішніх справ від 12 березня 2024 р.);

- *практичній діяльності*: у системі психологічного супроводження професійної діяльності правоохоронців (акт Голосіївського управління поліції ГУНП у м. Києві від 23 лютого 2024 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено на таких наукових заходах: V міжвідомчому науково-практичному круглому столі «Актуальні питання психологічного забезпечення службової діяльності структурних підрозділів МВС України в умовах воєнного стану» (м. Київ, 20 квітня 2023 р.); Науковому форумі «Протидія терористичним актам у міському середовищі» (м. Київ, 21 червня 2023 р.); Всеукраїнській науково-дискусійній платформі «Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії» (м. Кропивницький, 16 листопада 2023 року); Науково-практичній конференції «Методи та засоби психологічної допомоги постраждалим у подоланні ПТСР» (м. Київ – Біла Церква, 30 вересня 2023 р.); Науково-практичній конференції «Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану» (7 грудня 2023 року).

Публікації. Результати дисертації були опубліковані у 4 статтях, у фахових наукових виданнях України категорії «Б», 3 статті – у регулярному науковому виданні «Юридична психологія» Національної академії внутрішніх справ та одна – у науковому журналі «Наукові перспективи».

Структура та обсяг дисертації обумовлені об'єктом і предметом, метою й завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (160 найменувань на 19 сторінках) та дев'яти додатків на 59 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 242 сторінки, з них обсяг основного тексту – 150 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЛЕГІТИМІЗОВАНОЇ АГРЕСІЇ

1.1. Стан наукових досліджень проблематики агресії з позицій різних наукових підходів

Для дослідження легітимізованої агресії, перш за все, необхідно розглянути визначення понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка» та наукові підходи до її вивчення. Важливо відзначити, що проблема агресії та прояви її у суспільстві мають міждисциплінарний характер і виходять за межі психологічної науки. Це обумовлює необхідність застосування комплексного підходу та врахування різних аспектів, що дозволить краще зрозуміти сутність агресії.

Проблема вивчення деструктивної поведінки людини завжди цікавила науковців. Різномасштабні дослідження представлені у працях вітчизняних і зарубіжних вчених (Ю. Качанова, О. Качмар, О. Коломієць, В. Павелків, О. Григор'єва, С. Березка, А. Бандура, Р. Ардрі, К. Лоренц, Дж. Скотт, Дж. Доллард, Н. Міллер, К. Роджерс, В. Франкл, А. Маслоу, Р. Х'юсман, А. Басс, Л. Берковіц, Р. Берон, Т. Шефф, Дж. Мід, В. Гесс, Р. Джекобс, Л. Ерон, Д. Зільманн, Д. Олдс, Д. Річардсон, З. Фрейд, Н. Фенчбах, Г. Левінсон та ін).

Перші спроби пояснити феномен агресії та зрозуміти причини її виникнення виникли ще за часів античності. Стародавні філософи тлумачили агресивні прояви як вроджений потяг до зла. Зокрема, Платон стверджував, що в людській душі закладено добро та зло, прекрасне та ганебне, справедливе й несправедливе, і людині не під силу з цим впоратись.

Відзначалося, що агресивні імпульси мають вроджений характер і виявляються складними у процесі їх переорієнтації, тому стосовно них необхідно застосовувати суспільні важелі впливу. Для контролю над

вродженою агресивністю висловлювалася думка про важливість впровадження системи соціальних норм і механізмів їх регулювання, спрямованих на стримування деструктивних проявів людської природи [1].

Проте у філософській доктрині панували й інші погляди, які підкреслювали важливість впливу соціокультурних чинників на формування агресивних тенденцій у поведінці людини. Зокрема, Ж.-Ж. Руссо вважав, що агресивність пояснюється не людською природою, а суспільством та його устроєм. Згідно з його теорією, людина народжується доброю та розумною, і якщо вона розвиває деструктивні нахили, то це відбувається через негативні обставини та неадекватне виховання [2].

Філософські погляди на агресію свідчать про двозначний характер цього явища: як вроджений потяг до зла та результат впливу соціокультурних чинників. Незважаючи на цю двозначність, сам феномен агресії переважно носить деструктивний характер та негативно впливає на взаємовідносини в суспільстві.

Згодом агресія досліджувалась різними галузями науки, включаючи психологію, педагогіку, соціологію, екологію, медицину, біологію, фізіологію тощо). Кожна з цих наук намагалася розкрити природу агресії та її вплив на людину та оточуюче середовище.

Зокрема, педагогічний підхід до розуміння агресії та агресивності спрямований на розкриття системи чинників, що впливають на їхній прояв у навчальному середовищі. У словниках із педагогіки поняття «агресія» визначається як специфічна форма дій або поведінки людини, яка спрямована на завдання шкоди іншим людям, групі осіб або тваринам. [3]. Звідси походить поняття "агресивність", яке описує емоційний стан та рису характеру дитини, виражений у імпульсивній активності поведінки та афективних переживаннях, таких як гнів, злість, бажання заподіяти іншому фізичну чи моральну травму. Агресивність, за цим тлумаченням, може бути результатом негативного ставлення до дітей [4].

Агресія, з погляду соціологів, представляє собою ворожу орієнтацію або тип дій, які спрямовані на завдання шкоди або збитку іншій особі чи групі. Ця поведінка може виявлятися як фізично, так і морально, і вона відображає внутрішні установки особистості чи колективу [5]. Вона знаходить прояв у тому випадку, коли існує відсутність соціальної регуляції, коли цінності, норми та соціальні зв'язки відсутні або стають нестійкими та суперечливими [6].

У психологічному контексті, агресія (від латинського «aggredi» – «gradus» – крок, «ad» – на, тобто «нападати», «рухатися на») означає індивідуальну чи групову поведінку, спрямовану на нанесення фізичної або психологічної шкоди, збитку чи навіть знищення іншої людини чи групи. Бути агресивним – це виявляти рішучість та наполегливість у досягненні цілей без коливань, страху чи сумнівів [1].

Класичне визначення агресії запропоновано відомим психологом А. Бассом. Вчений описує агресію як реакцію, спрямовану на завдання шкоди іншому організму. Агресія може виявлятися в різних формах, таких як вербальні атаки, фізичні конфлікти чи інші дії [7].

У психологічній доктрині існують схожі дефініції поняття агресії. Вчені, досліджуючи агресію з точки зору психології, намагались врахувати різні аспекти цього явища, що призвело до розмаїття визначень, зокрема:

Агресія – поведінка, яка має намір образити або висловити зневагу (Л. Берковіц і С. Фешбач) [8];

Агресія – намагання людини заподіяти іншим виключно фізичних ушкоджень (Д. Зільман) [9];

Агресія – цілеспрямовано руйнівна поведінка, що суперечить правилам і нормам існування людей або предметам, а також суперечливим нормам та правилам існування у соціумі [10];

Агресія – раптовий вияв фізичних або вербальних дій, здійснюваних з метою завдати шкоду іншій особі [11; 12];

Агресія – це прояв ворожості у поведінці, що супроводжується негативними установками та почуттями, такими як цинізм, недовіра та підозрілість [13];

Агресія є проявом емоційного стану гніву [14].

На основі різноманітних визначень агресії можна зробити висновок, що агресія представляє собою багатогранний феномен в психології. Агресія являється формою поведінки людини, яка суперечить суспільним нормам та спрямована на завдання шкоди живим чи неживим об'єктам.

Агресивна поведінка є відповіддю на різноманітні несприятливі фізичні або психологічні ситуації у житті людини. Вона проявляється через використання агресії як засобу реагування на ці ситуації. Агресивна поведінка в залежності від обставин є засобом:

1) досягнення значимої мети: людина використовує агресію, як інструмент для досягнення конкретної мети чи вирішення завдань, що сприяє його особистому або соціальному успіху;

2) психологічної розрядки: агресивна поведінка може виступати як спосіб звільнитись від напруженого стану та стресу;

3) задоволення потреби в самоствердженні: деякі особи можуть використовувати агресивну поведінку для вираження своєї індивідуальності, задоволення потреби в самореалізації та прояву власної сутності в соціумі [13].

Регулярне використання агресивної поведінки сприяє формуванню стійкої риси особистості – агресивності. У таких умовах агресивність може визначати типовий спосіб поведінки конкретної особистості в різних життєвих ситуаціях та обставинах. Агресивність проявляється у високій імпульсивності, активності поведінки та виражається через різні афективні переживання, такі як гнів, злість, а також через прагнення завдати іншій особі фізичної чи моральної травми.

Агресивність характеризується ворожим ставленням людини до інших осіб, тварин та оточуючого світу у формі реальної агресивної поведінки чи

фантазій, спрямованих на завдання шкоди та приниження іншої людини. При цьому такі дії не можуть бути виправдані об'єктивними обставинами, моральними або юридичними міркуваннями, такими як самооборона чи захист інших осіб [5; 11; 12].

Серед науковців існують розбіжності поглядах на причини виникнення агресії. Здебільшого, дискусії стосуються питання, чи людина народжується агресивною, чи ці тенденції формуються під впливом навколишнього середовища.

Прихильники психоаналізу вважають, що в основі людської природи лежить інстинкт життя та інстинкт смерті, останній з яких пов'язується з агресією. За твердженням Фрейда, потяг до смерті спонукає до саморуйнування, і агресія виступає механізмом, за допомогою якого цей потяг може змінювати своє спрямування, направляючись на інші об'єкти, зокрема, інших людей. На основі цієї концепції Фрейд описав захисний механізм заміщення об'єкту агресії [18].

З позицій етіологічної теорії, яку представляли вчені Р. Ардрі, К. Лоренц, Дж. Скотт, агресивну поведінку розглядали як внутрішню енергію особистості [19; 20]. Особливий внесок у цю теорію вніс К. Лоренц, який базувався на дослідженнях поведінки різних видів тварин. Вчений зробив висновок, що у тварин існує вроджений біологічний механізм внутрішньовидової агресії. Враховуючи теорію еволюції, яка пояснює походження людини від тваринних пращурів, Лоренц стверджував, що людина підпорядковується схожим закономірностям, притаманним тваринам. З огляду на це, внутрішньовидова агресія людини виникає з вродженого інстинкту виживання, який притаманний не лише тваринам, але й людям. В рамках цієї теорії агресивна поведінка трактується, як результат неочікуваного, неперервного накопичення агресивної енергії в організмі. Цей процес відбувається в постійному русі, регулярно збільшуючи свою інтенсивність з плином часу [21].

Виникнення агресії через призму природного відбору розглядав англійський антрополог Р. Ардрі. Його теорія полягає в тому, що агресивність була ефективним механізмом виживання, оскільки мисливці нападали, щоб уникнути голоду. Вони вбивали з метою забезпечення себе необхідними ресурсами та передачі своїх генів наступним поколінням. З цієї точки зору, агресія стала необхідним інструментом для виживання й розвитку людського виду в умовах конкуренції за ресурси [20]. Таким чином, прихильники теорії вродженої агресії мали різні погляди на цілі, досягнення яких забезпечується агресією, проте, вони поділяли спільну думку стосовно походження агресивної поведінки [22].

Пізніше, представники психоаналітичного напрямку стали критично ставитися до теорії інстинктивної основи природи агресії, оскільки вона підкріплює бажанням багатьох людей вважати, ніби вони детерміновані інстинктами.

Так на думку А. Пікіної, хоча агресія і є вродженою формою поведінки, яка спрямована на самозахист та виживання, проте люди навчаються змінювати ці вроджені агресивні інстинкти на соціально прийнятні способи реакції, що відповідають соціальним нормам [19].

Послідовник теорії людської деструктивності Е. Фромм також піддає критиці ідеї класичного психоаналізу З. Фрейда. Вчений вважав, що людина являє собою не лише продукт психічних протиріч чи біологічно обумовлених інстинктів, вона також є результатом пристосування до соціальних умов. В рамках теорії виділяються два види агресії: доброякісно-оборонна та злоякісно-деструктивна агресія та наголошується на необхідності розрізнення природних потягів, що випливають з фізіологічних потреб, від специфічних людських пристрастей, що виникають з екзистенціальних потреб.

Зокрема, доброякісно-оборонна агресія виникає як загроза життєдіяльності людини. Вона забезпечує виживання організму та роду, спрямована на знищення загрози або її джерела, що включає ідеологічні та

культурні аспекти, такі як релігійні, культурні та національні цінності [23]. Така агресія відіграє важливу роль у забезпеченні виживання та є реакцією на загрозу вітальним потребам, а отже, легітимно включена в систему взаємодій особи в соціумі.

Проте, якщо механізми контролю ослаблені, людина стає більш схильною до вияву злоякісно-деструктивної агресії – жорстокості. Причинами виникнення цього негативного явища є бажання людини мати абсолютну владу над іншими живими істотами. Формуванню цієї риси характеру сприяє соціум, де постійно відбувається протистояння різних соціальних груп і класів [19].

Науковець Е. Фром визначає вісім різновидів агресивної поведінки:

1. Ігрове насильство, яке використовується для демонстрації сили та спритності, а не з метою руйнування чи ненависті.
2. Реактивне насильство, що виникає як захисна реакція на загрозу життю, свободі або майну.
3. Ворожість, зумовлена заздрощами та ревнощами, яка відбувається внаслідок конфліктів володіння чи міжособистісних суперечностей.
4. Мстиве насильство – спрямоване на завдання шкоди. Цей вид агресії відрізняється від реактивного тим, що не застосовується задля самозахисту чи ліквідації загрози.
5. Деструктивність, що виникає покликом довіри, переважно походить внаслідок порушення довірливих стосунків між дітьми і батьками.
6. Компенсаторне насильство – спроба замінити продуктивну діяльність особистості.
7. Садизм, що виражає потребу повного контролю над будь-якою живою істотою, будь то тварина чи людина.
8. Архаїчна жага крові є відображенням біологічного зв'язку людини з природою: вбивство відбувається через страх перед власним розвитком. [24; 25; 26].

Ці форми агресивної поведінки розглядаються як відповідь на фізіологічні та екзистенціальні потреби, а не лише як інстинктивні реакції. Агресія, що виступає як захисний механізм, відіграє роль у визначенні особистісних меж та захисті і збереженні індивідуальності «Я». Цей вид агресії вважається цілком нормальним, легітимним. Така захисна агресія відіграє конструктивну роль у формуванні особистості та її взаємодії з навколишнім світом.

Проте злоякісно-деструктивна агресія є негативним явищем у суспільстві, вона може породжувати соціальні антагонізми, такі як експлуатація та війни. Розвиток деструктивної агресії часто спостерігається в соціальних верствах, які не мають мотивації для саморозвитку та творчості, не задіяні у процесі виробництва та мають низький рівень освіти [27]. Таким чином, деструктивна агресивність породжується соціальними та економічними аспектами.

Згідно з фрустраційною теорією, агресивна поведінка розглядається як результат конкретних ситуацій, а не є результатом вродженого еволюційного процесу. Згідно поглядів Д. Долларда та Н. Міллера агресія виникає у відповідь на фруструючі ситуації, коли досягнення мети стає ускладненим або недосяжним. Така реакція виникає через навчання і не є єдиною реакцією на фрустрацію. Агресивна поведінка посилюється тією мірою, якою вона допомагає долати фрустрацію [28]. Однак погляди Д. Долларда та Н. Міллера зазнали критики з огляду на недостатню універсальність, оскільки в інших культурах агресія не є обов'язковою реакцією на фрустрацію. Крім того, інші дослідники вказали на можливість інших реакцій на фрустрацію, не обов'язково агресивних, оскільки фрустрація є не єдиним фактором, що призводить до вираження агресивності.

Коли стало зрозумілим, що особи не завжди реагують агресією на фрустрацію, Д. Доллард та інші дослідники дійшли висновку, що подібна поведінка не виникає в той самий момент фрустрації, переважно через загрозу покарання. У такому випадку відбувається «зміщення», при якому

агресивні дії спрямовуються на іншу людину, напад на яку асоціюється з меншим ризиком покарання.

Проте наступні дослідження виявили більш складний механізм взаємодії між покаранням і агресивною поведінкою. На думку А. Бандури, покарання може посилювати, зменшувати агресивну поведінку або взагалі не впливати на неї відчутно, залежно від його природи і взаємодії з іншими детермінантами [29; 30].

У соціальному середовищі людина навчається, формує певні асоціації, установки та підкріплює шаблони поведінки, які можуть бути деструктивними. Так, з позиції теорії соціального навчання, агресія розглядається як результат вивчення деструктивної поведінки на основі споглядання та практичного застосування агресії в реальному житті. Саме навчання, ментальні уявлення та інтерпретація відіграють ключову роль у розвитку агресивності. Цей підхід акцентує увагу на важливості когнітивних аспектів, таких як міжособистісні знання та установки, що лежать в основі агресивної поведінки.

Дослідники Р. Кратчфілд та Х. Левінсон, розглядаючи важливу роль навчання та виховання в формуванні агресивної поведінки, визнають, що можливий контроль над агресивними проявами пов'язаний із процесами навчання контролю над власними агресивними прагненнями та їх вираженням у межах певної культури. Ранній досвід виховання, сімейні традиції та емоційне ставлення батьків до дітей визначають важливий контекст для такого контролю [31]. Проте вміння контролювати агресивні прояви також залежить від когнітивних здібностей, зокрема, в обробці та аналізі інформації.

Так, з позицій інформаційно-процесуальної теорії стверджується, що індивідуальні відмінності у рівні агресії зумовлені різницею в обробці соціальної інформації, оскільки агресивна поведінка здатна контролюватися поведінковим репертуаром, сформованим під час ранньої соціалізації. Адже саме в процесі соціалізації формуються різні когнітивні сценарії, тобто певні

абстрактні уявлення щодо типів поведінки учасників соціуму в критичних ситуаціях та очікуванні можливих реакцій [32].

Соціальне середовище не лише формує певні поведінкові патерни, але й закріплює стереотипи та певні соціальні очікування. В рамках теорії стигматизації, яку розробив Т. Шефф, погляд на агресивну поведінку здійснюється в контексті стигматизації в суспільстві. Зокрема, негативне навішування ярликів стосовно індивідів чи груп призводить до того, що вони поводять себе відповідно до закріпленого іміджу [33]. Підґрунтям цієї теорії є символічний інтеракціонізм, що розглядає соціальне життя як постійну взаємодію між людьми та їх оточенням, де людська поведінка формується соціальними очікуваннями та стереотипами [34].

Таким чином, агресивна поведінка може бути визначена соціальними ярликами та стигматизацією, що призводить до утвердження індивідами закріпленого соціального іміджу.

Гуманістичний напрям психології (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл) пов'язує агресію з рівнем розвитку людини, зокрема з її самоактуалізацією та адекватністю самооцінки. Агресія, згідно з поглядами представників цього напрямку, виступає в якості адаптивної реакції на тривогу, захисною стратегією, спрямованою на подолання стресу та захист власного благополуччя або усунення несправедливості в суспільстві [35].

Узагальнення описаних вище теорій агресивної поведінки представлено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Основні теорії виникнення агресії

Назва теорії	Сутність теорії	Представники теорії
Психоаналітична	Агресія є вродженою та має інстинктивний характер. Вона пов'язана з інстинктом смерті і виступає як механізм, спрямований	З. Фрейд

	на перенесення потягу до саморуйнування на інші об'єкти, включаючи інших людей.	
Деструктивності	<p>Агресія виникає не лише внаслідок психічних протиріч чи біологічно виправданих інстинктів, але й є результатом пристосування до соціальних умов. Виокремлюються два види агресії:</p> <p>1) доброякісно-оборонна агресія, яка спрямована на забезпечення виживання і відповідає захисту життєдіяльності, визнається як цілком нормальна та легітимна;</p> <p>2) злякано-деструктивна агресія, що може призвести до жорстокості. Вона пов'язана з прагненням до абсолютної влади над іншими живими істотами. Сприяє формуванню цього аспекту характеру соціум, де триває протистояння різних соціальних груп і класів пов'язана з інстинктом смерті і виступає як механізм, спрямований на перенесення потягу до саморуйнування на інші об'єкти, включаючи інших людей.</p>	Е. Фром

Етіологічна	Агресія виникає внаслідок вродженої енергії, що накопичується в організмі, і має еволюційні корені. Вона є невід'ємною частиною природного відбору та виживання.	Р. Ардрі, К. Лоренц, Дж. Скотт
Фрустрацій-на	Агресія виникає як реакція на фрустрацію, тобто перешкоди у досягненні цілей чи невдачі у досягненні цілей.	Д. Доллард, Н. Міллер
Соціального навчіння	Агресія виникає в результаті процесу навчання, де індивід отримує деякі зразки агресивної поведінки через спостереження, досвід або взаємодію з оточуючими. Вивчені агресивні патерни можуть бути втілені та використані в подальших ситуаціях, що сприяє появі агресивних вчинків.	А. Бандура
Гуманістич-на теорія	Агресія пов'язана з розвитком особистості та самоактуалізацією. Вона може бути реакцією на стрес чи захистом власного благополуччя, а також стратегією усунення	К. Роджерс В. Франкл А. Маслоу

	несправедливості в суспільстві.	
Інформаційно-процесуальна	Спосіб, яким людина обробляє та сприймає інформацію з соціального середовища, впливає на її реакцію та вираження агресивності. Різноманітність у сприйнятті та реакції на соціальні сигнали може бути пов'язана зі стилістичними особливостями обробки інформації, що виникають у процесі ранньої соціалізації та формування поведінкових реакцій.	Р. Х'юсман
Теорія стигматизації	Стигматизація, тобто наявність певних стереотипів стосовно окремих індивідів, може призводити до внутрішньої або зовнішньої узгодженості з позначеним іміджем, що впливає на соціальну інтеракцію та сприяє формуванню негативних упереджень.	Т. Шефф Дж. Мід

У науковій літературі агресію часто розділяють на два полюси: з одного боку, «доброякісно-оборонна» «адекватна», «адаптивна», «позитивна», «інструментальна» агресія, а на другому – «злякано-деструктивна» «неадекватна», «неадаптивна», «деструктивна», «ворожа» агресія.

Ці два типи відрізняються цілями або винагородою, яку агресор отримує після досягнення цілей. Зокрема, типи агресії умовно деструктивного спектру включають в себе реакції на подразники або дії, які спричиняють гнів, образи, фізичні акти або особисті невдачі. Основна мета агресора у випадку такої агресії полягає в тому, щоб змусити жертву страждати.

На іншому полюсі агресія зазвичай виникає на тлі самозахисту, конкуренції або прагненні отримати будь-який об'єкт чи статус, який належить комусь іншому [36]. В даному контексті агресія визначається, як спосіб досягнення зовнішньої мети [37].

Різновекторна природа стосується й агресивності – стійкої риси особистості. З одного боку, агресивність може проявлятися у необгрунтованій ворожості, мстивості, жорстокості та негативізмі, виступати засобом досягнення певної мети, способом вивільнення внутрішнього напруження, стресу чи негативних емоцій, компенсації заблокованої потреби, самореалізації та самоствердження. Водночас агресивність може бути корисною для суспільства. За думкою деяких науковців, агресивність включає в себе наполегливість, ініціативу, відданість та бажання досягти перемоги та долати труднощі. Ці якості часто притаманні лідерам та переможцям [38].

Таким чином, за природою та наслідками впливу можна визначити два основні типи агресії:

1. *Деструктивна агресія*, що виявляється через вираження злості, люті, або бажання помститися. Цей вид агресії може бути реакцією на стрес, конфлікт чи наслідком неврівноваженості. Люди, які виявляють деструктивну агресію, можуть спрямовувати свою енергію на завдання шкоди іншим або собі самим. Ця форма агресії може включати фізичні дії, вербальні атаки, або вираження негативних емоцій та виникати з неприязни, відчуття безпорадності або невідповідного способу вираження емоцій.

2. *Позитивна агресія* є наполегливою, неворожою самозахисною поведінкою, спрямованою на досягнення цілей та результатів. Цей тип агресії може виявлятися у формі енергійної та наполегливої праці, прагненні досягнень, ініціативи або активної самозахисної позиції в житті. Позитивна агресія може служити для успішного пристосування в соціальному середовищі та досягнення особистих цілей. Цей вид агресії може бути конструктивним інструментом для вирішення завдань та подолання труднощів, тобто приймати легітимний прояв та отримувати схвалення при її застосуванні.

Крім умовного розподілу агресії на позитивну та деструктивну, існують і інші види агресії, які можна класифікувати за різними критеріями.

Розширену класифікацію типів агресії окреслено в табл.1.2. [39].

Таблиця 1.2

Класифікація типів агресії

Критерій класифікації	Тип агресії
За спрямуванням	1. а) спрямована на живих істот: на інших людей; на себе (аутоагресія); б) спрямована на неживі об'єкти (руйнування, вандалізм); 2. а) спрямована на групу; б) спрямована на окрему особу.
За масовістю суб'єкту агресії	а) індивідуальна агресія (агресор – конкретна особа); б) групова агресія (агресор – група людей).
За формою	1. а) пряма агресія; б) непряма; в) зміщена агресія 2. а) активна агресія;

	б) пасивна агресія. 3. а) словесна агресія: пряма; непряма; б) фізична агресія: пряма; непряма. 4. а) відкрита; б) прихована.
За складністю поведінки	а) проста агресивна поведінка; б) складна агресивна поведінка.
За шляхом реалізації	1. а) поведінкова агресія; б) образна агресія; 2. а) символічна агресія; б) тематична агресія.
За механізмом агресії	а) реактивно-емоційна агресія; б) агресія через внутрішню потребу викликати біль і страждання в інших; в) агресія як інструмент досягнення життєвих цілей особистості.
За умовою виникнення і функціонування	1. а) імпульсивна агресія; б) інструментальна агресія 2. а) агресія фрустрації; б) контрольована агресія; 3. а) агресія, викликана поведінкою інших людей; б) агресія, викликана заявами інших людей; в) агресія, викликана невдачами у власних діях
За метою	а) навмисна агресія; б) ненавмисна.

Розглянемо найбільш розповсюджені форми агресії.

1. Фізична агресія є формою фізичного насильства, спрямованого на

підпорядкування іншої людини наказам та вимогам від неї певної поведінки. [40]. Вона визначається, як умисне завдання шкоди іншій людині з метою призвести до фізичних травм або болю, викликати страждання [41]. Ця насильницька поведінка тісно пов'язана з порушенням недоторканності тіла іншої людини через свідоме і навмисне заподіяння тілесних ушкоджень. Фізична агресія може виявляється у формі ударів, ривків, тілесних ушкоджень, побиття, нанесення ударів холодною зброєю, спричинення поранень через використання вогнепальної зброї [42].

2. Вербальна (словесна) агресія небезпечна тим, що приймає форму ментального насильства. Найбільш поширеною формою словесної агресії є заяви, що принижують людину: глузування, злісні зауваження в поєднанні з імітацією жестів, міміки, зовнішності, манери поведінки іншої людини, образливі прізвиська. Різновидом словесної агресії є також поширення неправди або упередженої інтерпретації інформації про особу: наклеп, плітки, висловлення образливих думок. Вербальна агресія може виявлятися через навмисне зловживання владою, знущання або загрози, які проявляються однією або кількома особами з відносно високим статусом або владою (чи то через їхню чисельність, чи то через розмір), спрямовані на особу з нижчим статусом або владою [43; 44].

Вивчення природи агресії передбачає визначення її детермінант. У залежності від їх пріоритетності вченими визначаються такі основні типи чинників.

1. Біологічні чинники.

1.1. Спадково-характерологічні чинники передбачають вроджені особливості. Цю підгрупу визначають вроджені інстинкти, які включають, наприклад, «потяг до смерті» за теорією З. Фрейда та інстинкт самозбереження за теорією К. Лоренца. Крім того, генетична пам'ять, на думку К. Юнга, передає архетипи через покоління не завдяки культурному досвіду, а через генетичний спадок [56]. Схожим чином пояснюють процес природного добору соціобіологи. Він полягає в тому, що вплив генів є

довгостроковим і вони пристосовані настільки, що гарантують їх збереження у майбутніх покоління [57].

1.2. Резидуально-органічні чинники передбачають зміни, що виникають внаслідок травм чи запальних захворювань головного мозку, а також інтоксикації та інших впливів. Дослідження свідчать, що такі ураження можуть викликати зміни в емоційній сфері, що проявляються у підвищеній збудливості, нервозності та агресивності [56; 58].

1.3. Індивідуальні особливості здоров'я включають фізіологічні особливості та стани здоров'я. Наприклад, гормональні зміни, які виявляються під час статевого дозрівання, вагітності, пологів, можуть сприяти зростанню рівня агресивності. Гендерні аспекти також відіграють значну роль: дослідження показують, що чоловічий гормон тестостерон сприяє агресивності, тоді як жіночий гормон знижує її рівень. Надмірний тестостерон також може спричинити неконтрольовану агресивність. Дослідження К. Мойера демонструють, що гормональні зміни під час передменструального періоду можуть призводити до підвищеної роздратованості, змін настрою та агресивних дій [56].

2. Соціальні чинники.

2.1. Вплив найближчого значущого оточення (референтної групи), насамперед, сім'ї та друзів. В цьому оточенні людина усвідомлює поведінкові патерни, правила та норми, а також способи реагування на різні ситуації, включаючи агресивні дії. Стиль виховання та спосіб спілкування в родині, взаємовідносини між членами сім'ї, моральні норми та погляди формують установки стосовно агресивної поведінки. Відмічено, що різні підходи до виховання, від ігнорування до суворих наказів, можуть впливати на появу агресивності [56; 59].

2.2. Неблизьке оточення (колективи в школах або університетах), вплив комп'ютерних ігор, засобів масової інформації та молодіжних течій у соціальних мережах можуть також впливати на індивідів шляхом нормалізації або підтримки агресивної поведінки серед своїх членів.

Дослідники підкреслюють, що комп'ютерні ігри та медіа-продукція, що включають жорстокість та насильство можуть сприяти формуванню позитивного відношення до агресії [60; 61; 62].

2.3. Соціально-політичні та економічні кризи, війни, тероризм, а також ставлення суспільства до проявів агресії відіграють значну роль у виникненні агресивної поведінки. Суспільні умови, зокрема кризові ситуації, можуть створювати підґрунтя для прояву агресії в різних формах [56; 63; 64; 65; 66].

3. *Хімічні чинники.* Включають вживання психотропних речовин, алкоголю, наркотиків та деяких медикаментів. Ці речовини можуть прискорювати появу та розвиток агресивної поведінки. У дослідженнях С. Тейлора та К. Леонарда доведено, що агресія є спільною функцією фармакологічного стану, викликаного алкоголем і ситуативних факторів, що порушують складні когнітивні процеси: настає дефіцит пам'яті, відбувається вповільнення центральних мозкових процесів тощо [67]. Вживання алкоголю та наркотиків може призвести до послаблення гальмування, зменшити контроль імпульсів, що збільшує ймовірність участі в агресивних діях.

4. *Особистісні чинники* включають індивідуальні особливості особистості, які впливають на прояв агресивної поведінки:

4.1. Рівень сформованості самоконтролю, здатність контролювати емоції та дії, а також локус контролю.

4.2. Наявність вольових якостей, які визначають можливість вибору між агресивними та неконфліктними діями.

4.3. Деякі особистісні риси, такі як негативізм, злобність, впертість, ворожнеча, роздратованість та емоційна чутливість.

4.4. Сприйняття та інтерпретація навколишнього світу. Вороже упередження є одним з таких когнітивних процесів, де особистість інтерпретує неоднозначні ситуації як навмисно ворожі, що може стимулювати агресивні реакції [68].

4.5. Особливості пережитого досвіду, зокрема, пережите насилля, що формує упереджені реакції на події, певні моральні погляди та життєві цінності.

4.6. Гендер (стать) також впливає на прояв агресивної поведінки [56].

Розмежування цих чотирьох груп чинників досить умовне, оскільки вони часто взаємопов'язані. Наприклад, особистісні якості можуть впливати на сприйняття виховання та моральних цінностей у родині, а вживання психотропних речовин може залежати від впливу референтної групи. Таким чином, окреслені чинники доповнюють один одного, утворюючи складний взаємозв'язок, який сприяє появі агресивної поведінки.

Результати досліджень вказують на важливість особистісних особливостей у формуванні агресивності. Відзначається, що характерологічні риси, такі як гіперзбудливість, схильність до афективних спалахів, роздратованість, егоцентризм та впертість, можуть сприяти прояву агресивних дій [56].

Однією з причин прояву агресії може бути зовнішня локалізація контролю особистості. Локалізація контролю розглядається, як стійкий елемент в структурі саморегуляції особистості, який визначає здатність людини долати життєві труднощі, прагнення до саморозвитку та самореалізації. Визначають два полюси локусу контролю: зовнішній, або екстернальний, та внутрішній, або інтернальний. Інтернальний локус контролю визначається схильністю особистості приймати рішення, брати на себе наслідки своїх дій без перекладання провини на інших або на зовнішні обставини, вважаючи, що контроль знаходиться в їх власних руках. Така орієнтація виявляється у здатності пояснювати події та ситуації власною власною поведінкою, характером, станом і здібностями. Наукові дослідження підтверджують, що особи з інтернальним локусом контролю проявляють вищий рівень впевненості у собі та своїх можливостях, є наполегливими в досягненні своїх цілей та володіють великою стресостійкістю [57].

Схильність приписувати відповідальність за події зовнішнім чинникам, таким, як інші люди, доля, навколишнє середовище чи випадковість, характеризує осіб з екстернальним локусом контролю. Ця тенденція перешкоджає їм ефективно долати труднощі, сприяє розвитку негативних психічних станів, знижує результативність їхньої діяльності та сприяє формуванню комплексів негативних психічних станів.

Згідно з результатами чисельних досліджень, екстерналам характерна пряма залежність між гнівом і агресією, вони схильні відкладати реалізацію запланованого на невизначений термін, при цьому вони більш схильні до ризику. Вчені зауважують, що саме ці риси призводять до загострення стосунків екстерналів з оточуючими та спонукають до застосування різних форм агресії [69; 70; 71; 72]. Деякі науковці сходяться на думці, що люди, які проявляють агресію, є більш нетерплячими та частіше вдаються до насильства. Зокрема, люди, щодо яких було застосовано агресію, також будуть вдаватися до агресії в ситуаціях загрози їхньому життю чи здоров'ю. Імовірно, подібна поведінка заснована на суб'єктивному бажанні відновити почуття справедливості або ствердитися у ролі агресора після пережитої ролі жертви.

На завершення аналізу стану наукових досліджень проблематики агресивної поведінки особистості можна зробити певні висновки:

1. Категоризація понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка» з позицій різних наукових підходів засвідчила мультифакторну природу агресії, що потребує застосування комплексного підходу для вивчення різних аспектів цього явища. Філософські концепції засвідчують подвійну сутність агресії. Одні вчені вважають агресію інстинктивною складовою людської психіки, яку неможливо контролювати, тоді як інші вдаються до пояснення цього явища через вплив соціуму та виховання. Незалежно від причин виникнення агресії, її прояви носять негативний контекст.

2. Міждисциплінарний характер проблеми агресії виявляється в різному баченні вчених щодо визначення її чинників. Так, з точки зору педагогіки агресія має деструктивну спрямованість, проявляючись у завданні шкоди зовнішньому середовищу, що часто є наслідком негативного ставлення до дітей. Соціологи також визначають деструктивну спрямованість агресії, але вбачають причину її прояву у відсутності регуляції з боку соціуму. У психологічному контексті агресія розглядається як форма групової або індивідуальної поведінки, що завдає фізичної або психологічної шкоди, порушуючи соціально прийняті норми. Агресивна поведінка часто є реакцією на різноманітні негативні ситуації та виступає як засіб досягнення мети чи психологічного розвантаження, задоволення потреб у самоствердженні. Схильність до регулярних проявів такої поведінки формує агресивність, як стійку особистісну властивість, що може впливати на характер та визначати типовий для конкретної особистості спосіб поведінки в різних ситуаціях.

3. Узагальнення різних наукових підходів дало змогу визначити основні причини виникнення агресії: агресія є вродженою та має інстинктивний характер (психоаналітична); є результатом пристосування до соціальних умов (деструктивності); має еволюційні корені (етіологічна); виникає внаслідок реакції на фрустрацію (фрустраційна); засвоюється в результаті процесу навчання (научіння); пов'язується з розвитком особистості та самоактуалізацією (гуманістична) та інші.

4. Встановлено, що агресію умовно можна поділити на такі типи, як доброякісна та злоякісна, адаптивна та неадаптивна, що дозволяє краще розуміти її сутність та можливі наслідки. Зокрема, позитивна агресія може служити для успішного пристосування в соціальному середовищі та досягнення особистих цілей. Цей вид агресії може бути конструктивним інструментом для вирішення завдань та подолання труднощів, отримуючи схвалення (легітимний статус) при її застосуванні.

5. Визначено психологічні чинники прояву загальної агресії, зокрема: підвищена збудливість, екстернальний локус контролю, дратівливість, егоцентризм, а також пережитий досвід насильства в минулому. Врахування цих детермінант може бути ключовим для розуміння причин виникнення та застосування легітимізованої агресії в професійній діяльності особистості.

1.2. Феноменологія легітимізованої агресії та психологічні основи її формування

Узагальнення наукових концепцій вказує на те, що агресія має подвійну природу. З одного боку, агресія асоціюється з деструктивною поведінкою та насильством, яке спрямовано проти інших індивідів чи навколишнього середовища, а з другого – вона може виступати як конструктивний механізм захисту особистості, що застосовується для відстоювання своїх інтересів, захисту території або прав. Окрім того, агресія є ефективним інструментом для виконання професійних завдань у тих сферах, які направлені на забезпечення безпеки та мирного співіснування громадян.

Пропозиції щодо відмови від використання терміну «агресія» лише у негативному контексті вперше з'являються в роботах таких вчених, як Р. Сміт, Р. Браун і Дж. Тедеші. Зокрема, Дж. Тедеші визначає такі умови виникнення агресії:

- індивіду приписують намір завдати шкоду іншому;
- ці дії не відповідають прийнятим соціальним нормам, принципам і традиціям, які визнає спостерігач.

Термін "примусова сила" використовується вченими для пояснення того, чому люди вживають різноманітні форми погроз і покарань у своїх взаємин різних людям, завдаючи їм шкоду. Примус розглядається як один із способів соціального впливу, спрямований на стримування або підкорення інших силовими методами. У суспільних відносинах агресія виконує регулюючу функцію, тому агресія не вважається негативним феноменом, а

отримує статус інструменту для досягнення поставлених цілей, тобто набуває легітимного статусу [1].

Хоча прояви агресії в суспільстві переважно означені негативним контекстом, адже асоціюються із завданням фізичної або моральної шкоди, насильницькими діями чи загрозою їх застосування, однак існують ситуації, коли агресія може мати певне позитивне значення, виконувати важливі функції в житті людини, бути безкарною та навіть схвалюваною, тобто легітимізованою.

Легітимізована агресія являє собою особливий феномен, який виходить за межі звичайного сприйняття агресії в суспільстві. Це умовно дозволена форма агресії, яка наділяє представників силових структур держави, зокрема, представників Національної поліції, можливістю її використовувати задля забезпечення суспільних благ: задля безпеки та захисту громадян, попередження вчинення правопорушень чи ліквідацію злочинних проявів.

З огляду на те, що правоохоронці мають прямий контакт з потенційно небезпечними особами, у певних ситуаціях вони використовують агресію для забезпечення громадського порядку та безпеки життєдіяльності. У такому контексті прояв агресії є дозволеним та схвалюється суспільством.

Феномен легітимізованої агресії вказує на те, що існують обставини та ситуації, коли застосування агресивних дій може бути виправданим, законним та схвалюваним у суспільстві.

Легітимізовану агресію часто пов'язують із самообороною, коли особа проявляє агресію задля захисту свого життя та здоров'я. Також вона може виявлятися при виконанні службових обов'язків, наприклад, у діяльності поліцейських, коли вони змушені вживати силу для збереження громадського порядку та захисту національної безпеки. В окреслених контекстах легітимізована агресія допускається. Вона необхідна для збереження життєдіяльності та виконання службових обов'язків.

Водночас отриманий умовний дозвіл на використання легітимізованої агресії може виходити за межі дозволеності та слугує маркером для

перевищення службових повноважень та порушень закону. Тому важливо дослідити чинники та передумови легітимізованої агресії в професійній діяльності правоохоронців задля розкриття основних аспектів цього явища та розуміння його впливу на виконання службових обов'язків. Ретельний аналіз факторів, які впливають на виникнення легітимізованої агресії серед правоохоронців, дозволить визначити ключові точки взаємодії між професійним середовищем та особистісними аспектами, що сприяють або запобігають прояву цього явища.

У Оксфордському політичному словнику термін «легітимність» трактується, як прийнятність для громадян та самовиправдання влади. Легітимність характеризується прийнятністю властивих певній державі процедур ухвалення й запровадження законів для підданих цієї держави. Як зазначає М. Вебер, легітимність лежить в основі способів здійснення влади [45, с. 356].

Таким чином, термін «легітимність» використовується для позначення стану влади, яка визнається більшістю населення як законна та справедлива. Легітимність відображає згоду громадян з владою, коли населення вільно визнає право влади приймати рішення, які є обов'язковими для виконання [46].

У цьому контексті сутність «легітимізована агресія» полягає у процесі виправдання та обґрунтування різних форм агресивної поведінки за допомогою надання їм суспільно прийнятного (легітимного) статусу. Ця концепція відображає динаміку, за якої агресивні дії набувають легітимності через їхнє суспільне сприйняття, як прийнятних та виправданих.

Важливим фактором є те, що легітимізована агресія виступає як корінне джерело для різноманітних видів агресивної поведінки, коли ці прояви є ефективними засобами досягнення поставлених цілей та задоволення різних потреб [47]. Проте суспільство та держава можуть легітимізувати насильство й примус лише в обмеженому контексті, зазвичай, у формі санкцій, що застосовуються по відношенню до злочинців або злісних

порушників соціальних норм. Ці санкції можуть бути виправдані культурно-історичною традицією та правом [48].

Дослідження феномену легітимізованої агресії привернуло увагу вчених у 70-х роках ХХ століття, коли соціолог Р. Гастіл акцентував увагу на ролі культурних факторів, які сприяли високій кількості випадків вбивств на півдні США. Він підкреслював, що такі правопорушення пов'язані з особливостями культури насильства на півдні. Вчений був переконаний, що агресія передається від покоління до покоління та має місце навіть у підлітковому віці.

Базуючись на цьому підході, Л. Берон і М. Страус провели дослідження, в якому розглядали південну культуру США, як окремий випадок, що характеризується широким спектром легітимізованої агресії. Для підтвердження своєї гіпотези вони розробили «Індекс легітимізованої агресії», що складається з трьох показників:

1. коефіцієнта легітимізованої агресії в ЗМІ, який відображається через рейтинг читання журналів та перегляду телевізійних програм з агресивною тематикою;

2. коефіцієнта легітимізованої агресії у політичній сфері, який включає такі аспекти, як відсутність правових обмежень щодо фізичних покарань у школах та полегшена процедура отримання зброї;

3. коефіцієнта легітимізованої агресії в громадянському суспільстві, що відображався через кількість ліцензій на полювання та дозволів на зброю, а також кількість осіб, які вступили до силових органів [49].

Цей підхід дозволив дослідникам системно аналізувати легітимні аспекти агресії в різних сферах життєдіяльності людини та зробити висновки щодо сприйняття та акцептації агресивної поведінки.

Інше дослідження, проведене у США, довело, що існує кореляція між рівнем легітимізованої агресії в суспільстві та кількістю насильницьких злочинів, зокрема вбивств і зґвалтувань. Це доповнює розуміння того, як легітимізована агресія може впливати на рівень злочинності та безпеку

суспільства в цілому, а також свідчить про те, що рівень загальної агресії впливає на тенденцію до її виправдання.

Легітимні форми насильства можуть підвищувати ймовірність протиправної агресії окремих членів цього суспільства. У такому випадку Л. Берон і М. Страус пропонують знижувати рівень вчинення протиправних дій через мінімізацію діапазону легітимної агресії та посилення над нею соціального контролю [49].

У зарубіжній психології взаємозв'язок легітимної агресії і агресивної поведінки втілюється в руслі соціально-когнітивного підходу в двох напрямках: досліджуються функції легітимного насильства, які сприяють зростанню девіантної агресії, та вивчаються психологічні особливості, що підвищують ймовірність прийняття та виправдання легітимної агресії, а також легітимізацію суб'єктом агресивної поведінки (К. Додж, Дж. Кой [50], Л. Ерон [51], Р. Слабі, Н. Герра [52], М. Гогбен [53] та ін.).

У зв'язку з проблемою зростання девіантної агресії та насильства дослідники виділяють кілька передумов легітимізованої агресії:

1. Набуті знання про легітимні форми агресії у процесі соціалізації можуть впливати на актуалізацію потреби у використанні агресивних методів поведінки, якщо вони виявляються ефективними для досягнення мети та задоволення різних потреб. [54]. Це створює підґрунтя для формування переконань, що використання агресії є соціально прийнятним та допустимим засобом досягнення успіху.

2. Прояв легітимізованої агресії у сфері сім'ї та ЗМІ може слугувати основою для навчання конкретним формам агресивної поведінки та програм їх реалізації [50; 51; 52]. Коли агресія сприймається, як соціально прийятна чи навіть виправдана, вона може служити своєрідним зразком для наслідування, особливо для тих, хто знаходиться на стадії соціальної адаптації або формування свого світогляду.

3. Легітимізована агресія, яка знаходить прояв у громадських сферах може служити основою для утвердження суб'єктами агресивно-

насильницьких дій у власному досвіді та визнання їх як прийнятних чи справедливих у певних контекстах [50; 52; 53; 55]. Це може привести до формування переконань, що застосування агресивних засобів може бути обґрунтованим та допустимим способом реагування у конкретних життєвих ситуаціях.

Переконання про допустимість та прийнятність вияву агресивної поведінки можуть стати фундаментом для формування психологічних механізмів, які допомагають особі раціоналізувати свою агресивну поведінку. У зв'язку з цим потребує розмежування визначення понять «легітимізована агресія» та «самовиправдання агресивних дій».

За допомогою низки проведених досліджень серед співробітників виправних установ («execution Team» – групи, яка виконують смертні вироки) вчені на чолі з А. Бандурою дослідили психологічні механізми, що допомагають особам виправдовувати свою агресивну поведінку в очах суспільства та навіть перед самим собою [55].

Вчені, керуючись дослідженням, визначили ключові стратегії самовиправдання агресивних дій злочинців, які представлено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3.

Ключові стратегії самовиправдання агресивних дій

Назва стратегії	Зміст стратегії
Моральне самовиправдання	Тлумачення негативних дій, як необхідних для блага нації, захисту релігії чи ідеології, групи, до якої належить особа.
Утилітарне (економічне та юридичне) самовиправдання	Обґрунтування насильства через призму вигоди для держави. Наприклад, смертна кара може бути виправдана, як засіб уникнення витрат на довічне ув'язнення та запобігання загрозі.
Порівняння з жорстокішими діями	Використання «вигідного порівняння» для зменшення власної провини. Особа порівнює свої

Продовження табл. 1.3.

	дії з іншими, ще жорстокішими, створюючи враження «доброзичливості» своїх дій.
Зміщення відповідальності	Виправдання дій через посилення на зовнішні авторитети або накази, що робить особу пасивним виконавцем інших осіб.
Дифузія відповідальності	Розподіл відповідальності за вчинені дії на групу осіб або розподіл вчинку на дрібні кроки, що зменшує моральну відповідальність за насильницькі дії.
Дегуманізація жертви та атрибуція провини	Приписування жертві агресії негативних рис, що дозволяє виконавцю легітимувати свої дії.
Евфемістичний стиль оповідання	Зміна способу подачі інформації, зокрема, заміна негативних термінів більш прийнятні.
Спотворення та нехтування наслідками	Уникнення рефлексії над наслідками насильницьких дій шляхом їхнього знеособлення або ігнорування.

Окреслені стратегії самовиправдання агресивних дій, визначені вченими, сприяють більш глибокому розумінню психологічних аспектів, пов'язаних із легітимізацією агресії.

Слід зазначити, що використання агресії та самовиправдання агресивних дій у правоохоронній діяльності може мати негативні наслідки, особливо тоді, коли агресія виходить за межі службових обов'язків чи її рівень перевищує необхідний. В такому ключі існує ризик порушення службових повноважень, закону, а також провокування негативної реакції суспільства та порушення довіри між правоохоронцями та громадянами. Тому необхідно враховувати ці ризики та обмеження, які пов'язані з застосуванням агресії, та дотримуватися норм та правил службової

діяльності. При цьому визначальним є усвідомлення суб'єктом професійної діяльності чинників застосування легітимізованої агресії.

Підсумовуючи вищевказане, можливо сформулювати деякі найбільш суттєві висновки:

1. Легітимізована агресія визначається, як процес надання агресивним діям суспільно прийнятного статусу. В контексті діяльності працівників Національної поліції цей статус надається агресії, що застосовується з метою запобігання правопорушенням або ліквідації злочинів, а також для захисту як самого поліцейського, так і громадян.

2. Аналіз стану досліджень з проблематики легітимізованої агресії дає змогу визначити певні передумови, які впливають на її застосування. Передусім це обізнаність особи про легітимізовані форми агресії, які поширюються через виховання, освіту та засоби масової комунікації. Переконавання в тому, що агресія є виправданою, може призвести до її надмірного застосування з одночасним формуванням у людини стратегій самовиправдання.

3. Під самовиправданням агресивних дій слід розуміти процес виправдання людиною застосування агресії перед собою та суспільством. Ключовими стратегіями самовиправдання є: апелювання до блага; порівняння власних агресивних дій з іншими; перекладання відповідальності; викривлення у тлумаченні агресивних дій та інші. Такі стратегії легітимізації агресії можуть знаходити прояв у діяльності працівників поліції, що потребує ґрунтовного вивчення психологічних основ її надмірного використання.

1.3. Передумови прояву легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських

Діяльність працівників правоохоронних органів нерідко супроводжується напруженими та конфліктними ситуаціями, що є небезпечними для життя. Навіть такі рутинні дії, як перевірка документів або

нагадування порушникам правил дорожнього руху, можуть стати напруженими та викликати відчуття «психологічного вибуху», що може перетворитися на серйозні конфлікти.

Специфіка ситуацій, з якими стикаються поліцейські, часто виходить за межі звичайних та повсякденних дій, а враховуючи встановлення воєнного стану на території держави, нерідко вони виявляються екстремальними та життєво небезпечними. Це потребує від службовців швидких та вірних реакцій, психологічної стійкості та готовності діяти в умовах психологічної напруженості [73].

Екстремальними (від лат. *extremum* – граничний, крайній) називають ситуації, які створюють значні труднощі для людини та вимагають від неї повного використання своїх сил і можливостей, щоб впоратися з ними і вирішити службові завдання [74; 75; 76]. Термін «екстремальна ситуація» в основному вказує на раптову обстановку, яка становить загрозу для особи або сприймається нею суб'єктивно, як потенційна загроза для життя, здоров'я, добробуту, особистих цінностей та чесності. Ця загроза надає ситуації важливості, напруженості та надзвичайності [77].

Результати психологічних досліджень засвідчують, що навіть такі звичні для діяльності правоохоронця умови, як постійний контакт з асоціальними елементами, ненормований робочий день та необхідність повної віддачі психічних і фізичних сил у протидії злочинам значно виснажують функціональні резерви організму [78]. В умовах дії воєнного стану до цих факторів додається робота в посиленому режимі, відповідальність за національну безпеку та безпеку громадян, а також виконання специфічних та небезпечних для життєдіяльності завдань, зокрема, боротьба з диверсійно-розвідувальними силами, охорона важливих об'єктів і комунікацій, взаємодія з суб'єктами територіальної оборони та підтримка діяльності військових, судів та інших органів держави. Умови діяльності працівників поліції під час дії воєнного стану можна характеризувати як екстремальні та небезпечні.

Чинниками, які вказують на екстремальність діяльності органів Національної поліції є: присутність потенційно небезпечних умов або факторів, які слугують загрозою для життєдіяльності людини; динамічна неузгодженість, яка зумовлює необхідність перебудови систем гомеостатичного реагування; мобілізація організму, стрес, зниження регуляції діяльності.

Окрім цього на стан правоохоронців впливають такі чинники: загибель громадян і співробітників; зростання криміналітету; висока особиста відповідальність за власні дії та рішення; підкуп співробітників і професійна зрада; несподівані, раптові дії; діяльність в умовах дефіциту часу, значне й довготривале навантаження; невизначеність інформації та професійний ризик; використання сучасних технологій злочинцями; груповий характер злочинів; екстремальність взаємодії і спілкування співробітника з правопорушниками [79; 80].

Окреслені аспекти професійної діяльності порушують почуття безпеки та довіри до людей. Може спостерігатися зниження значущості ціннісних орієнтацій: моральні та матеріальні цінності, які були раніше значущими, здаються непотрібними; цілі, які надихали, – малозначущими або помилковими. Довготривалий стрес посилює готовність підкорятися зовнішнім вказівкам та узгоджувати свої дії з директивною інформацією, що призводить до пасивності. При цьому може зростати емоційне напруження, що виражається у відчутті незадоволеності, дратівливості та образливості, які можуть проявлятися навіть без конкретних приводів. Людина зосереджується на негативних аспектах та перебільшує їх значення. Особливо небезпечним є те, що це може призвести до збільшення агресивності чи схильності перебільшувати рівень небезпеки, що може сприяти загостренню конфліктів, неадекватному застосуванню засобів примусу при виконанні службових завдань [81].

При частому використанні агресії або її регулярному застосуванні в професійній діяльності, агресія може перетворитися на постійну особистісну

рису – агресивність. Цей процес може еволюціонувати від ситуативних актів до шаблонної поведінки та особистісної якості, з часом ця агресивність може втілитися в професійну деградацію, що призводить до порушення службових повноважень.

При визначенні меж легітимізованої агресії основним критерієм виступає рівень агресивності. Вчені розрізняють різні рівні прояву агресивності у професійній діяльності працівників поліції:

- високий рівень агресивності в працівника поліції може проявлятися через внутрішню схильність до вибухів, емоційних спалахів навіть при незначних приводах, у постійній готовності до нападу навіть у ситуаціях, що не мають конфліктного характеру;
- середній рівень агресивності може виразно проявлятися лише у особистісно значущих або екстремальних ситуаціях;
- слабкий рівень агресивності свідчить про малоймовірність виявлення будь-яких форм агресії навіть у екстремальних або небезпечних ситуаціях [82; 83; 84].

У психограмах усіх основних видів діяльності поліції (слідчої, оперативно-розшукової, превентивної) встановлено вимогу «середнього рівня агресивності» за результатами різних психодіагностичних методик. Це означає, що працівникам поліції необхідно мати оптимальний рівень агресивності, який дозволяв би їм ефективно захищати себе та інших у надзвичайних ситуаціях, а також ефективно виконувати професійні обов'язки. Прояв агресії в окреслених контекстах вважається суспільно корисним і правомірним (легітимним) виявом агресивності.

Емпіричні дослідження підтверджують переважання середнього рівня агресивності та ворожості серед працівників патрульної поліції [85]. Водночас прояв агресії може варіюватися в залежності від специфіки підрозділу, в якому працює поліцейський. Зокрема, слідчі та працівники спеціальних підрозділів здебільшого виявляють підвищений рівень

вербальної та непрямой агресії, а також почуття провини, хоча за іншими показниками демонструють середні значення [86].

На думку О. Цільмак, правомірна агресія, виявлена працівниками поліції, може бути розглянута, як емоційно-вольова реакція на небезпеку, протиправну дію, несправедливість або загрозу життєдіяльності, що забезпечує правовий та фізичний захист суб'єктивної й об'єктивної реальності особистості та оточуючого середовища, або активні дії та заходи працівника з метою запобігання можливому вчиненню злочину.

Серед різних видів правомірної агресії, які можуть бути характерними для правоохоронців, дослідниця визначає такі:

– псевдоагресія ігрова: це вид навчально-тренувальної ігрової агресії, яка не має жодної руйнівної мети або негативних мотивацій, таких як гнів чи ненависть. Головна мета ігрової псевдоагресії полягає у покращенні навичок, майстерності та розвитку здатності до правомірного застосування примусу у рамках службової діяльності;

– захисна агресія: це відповідь поліцейського на незаконні дії або несправедливість, які спричинили призвели до страждання для нього чи оточуючих;

– наступальна агресія: полягає в здатності працівника поліції вживати рішучі та ефективні правові заходи для припинення або розкриття злочину, затримання правопорушників, а також для переслідування осіб, які виявлені на місці події чи тікають;

– фізична – активна – пряма агресія: це використання фізичної сили проти правопорушника з метою його затримання або припинення злочину;

– фізична – пасивна – пряма агресія: це здатність поліцейського фізично, наприклад, за допомогою своєї мужності, завадити людині, яка порушує закон, досягти своєї мети або зайнятися протиправною діяльністю;

– інструментальна – активна – пряма агресія: це використання спеціальних предметів та табельної вогнепальної зброї з метою запобігання

або припинення злочинів;

– психологічна агресія: це свідоме та цілеспрямоване використання психологічного впливу на особу, яка скоїла правопорушення з метою досягнення певної правової мети, такої як запобігання можливому злочину [87].

Вищезазначеним аспектами правомірних проявів агресії в професійній сфері правоохоронця можна призначити термін «легітимізована агресія». Цей термін визначає агресивну поведінку, яка має законне обґрунтування та суспільну схвалюваність в рамках виконання службових обов'язків правоохоронця.

Легітимізована агресія може бути корисною для адаптації, оскільки вона дозволяє регулювати процеси пізнання та реагування на складні ситуації. У критичних ситуаціях вона допомагає правоохоронцям виконувати захисну та оборонну функцію. Такі агресивні прояви можуть мати різні цілі та функції. Вони можуть бути способом досягнення певної мети, служити механізмом психологічного розвантаження, засобом заміщення блокованих потреб, а також задовільняти потребу в самореалізації та самоствердженні. В даному контексті агресивність може базуватися на таких якостях особистості, як наполегливість, ініціатива, завзятість, прагнення до перемоги та здатність подолати перешкоди.

Як зазначають науковці, в якості психологічних механізмів прояву правомірної (легітимізованої) агресії у працівників органів внутрішніх справ виступає складна система психічних процесів, що контролюються волею особи. Ця система включає в себе відчуття, сприйняття та усвідомлення службовцем складної оперативної ситуації, яка вимагає прийняття обґрунтованого рішення щодо правомірного застосування засобів впливу [81; 87; 88].

Психологічні детермінанти прояву правомірної (легітимізованої) агресії можна концептуалізувати наступним чином:

– виникнення оперативно-складної ситуації, що вимагає

правомірного застосування сили, є зовнішнім об'єктивним фактором, що створює передумови для прийняття рішення щодо міри застосування агресії;

- постановка завдання перед правоохоронцем також є зовнішнім об'єктивним фактором, оскільки вона визначає мету та обсяг дій;

- підготовчий етап вирішення завдання містить в собі комплекс внутрішніх суб'єктивних чинників, які включають: мотиви, пов'язані з виконанням функціональних обов'язків, наприклад, необхідність припинити злочин; установки, що ґрунтуються на переконаннях і цінностях, такі як бажання вижити або затримати злочинця; мета, що визначає бажаний результат, наприклад, запобігання загостренню ситуації; глибоке знання правових аспектів діяльності та професійно-психологічна готовність до правомірного застосування сили, що формує готовність виявлення правомірної агресії;

- прийняття рішення стосовно виду та форми прояву правомірної агресії є внутрішнім суб'єктивним чинником, що визначає, як саме буде виявлена агресія в конкретній ситуації.

- безпосереднє вирішення завдання, що включає в себе взаємодію зовнішніх об'єктивних та внутрішніх суб'єктивних чинників, що призводить до конкретних дій працівника з метою виявлення правомірної (легітимізованої) агресії [87].

Водночас екстремальна та ризиконебезпечна особливість службової діяльності правоохоронця, жорстка статусна регламентація є психотравмуючими чинниками, які загострюють деструктивну агресивність. Така агресивність носить негативний контекст, підвищує конфліктність та нездатність до соціальної кооперації; перешкоджає конструктивній взаємодії; може забезпечувати здійснення помсти, самоствердження, примусу, підвищення самооцінки [81].

Деякі особи занадто активно використовують своє право (легітимний статус) на агресію, що схвалюється або умовно схвалюється соціумом, тобто занадто часто до неї вдаються. Це може свідчити про загальний високий

рівень агресії, у тому числі про можливий вихід за рамки дозволеного [89]. Деструктивна агресія є емоційною та афективною реакцією особистості на конфліктні, екстремальні та негативні ситуації. У цих ситуаціях особа втрачає контроль над своєю емоційною реакцією та поведінкою, що може призвести до негативних наслідків для неї самої та для оточуючого середовища.

Деструктивна агресія може приймати різні форми, включаючи:

- неправомірну фізичну агресію, яка охоплює такі дії, як катування, умисне заподіяння сильного фізичного болю або морального страждання через фізичні тортури або насильницькі дії без спричинення тілесних ушкоджень;
- сексуальну агресію, яка включає в себе зґвалтування та інші форми сексуального насильства;
- неправомірну інструментальну агресію, яка може виявлятися у вчиненні вбивства, поранення або нанесення тяжких тілесних пошкоджень спеціальними засобами або предметами;
- неправомірну вербальну агресію, яка включає в себе приниження гідності та словесні образи;
- неправомірну психологічну агресію, що охоплює погрози вбивством, неправомірні методи психологічного впливу, залякування, різні форми психічного примусу, які можуть вплинути на особу та вести до серйозних наслідків, включаючи замах на самогубство.

Психологічними детермінантами прояву деструктивної агресії є сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників. Ці чинники базуються на перевазі процесів збудження над процесами гальмування, особистісній слабкості, невмінні стримувати свої потяги, наявності негативних емоцій та нездатності до контролю над власною поведінкою.

Вчені вказують на неоднозначність вимог до агресивності працівників поліції. З одного боку, агресивність має бути вираженою настільки сильно, щоб забезпечити ефективне виконання силових функцій і завдань, а з іншого

боку, вона повинна бути обмеженою, щоб уникнути завдання надмірної шкоди громадянам та організаціям. Реалізація такого балансу вимагає від працівників поліції поєднання високого рівня сформованості професійно важливих якостей. Тому робота з персоналом Національної поліції (крім добору й керівництва розвитком особистості) має обов'язково передбачати психологічне керівництво – безперервне й ефективне, покликане попереджати деструкціям [89].

У період мирного часу законодавчо передбачено застосування правоохоронцями різних заходів примусу для забезпечення громадського порядку та безпеки. Серед цих заходів може бути використано фізичний вплив, що полягає у використанні необхідної фізичної сили для виконання службових обов'язків. Також, правоохоронці можуть використовувати спеціальні засоби, такі як кийки, кайданки, а також засоби сльозогінної та дратівної дії, у крайніх випадках, може використовуватися вогнепальна зброя. Разом з тим заборонено застосовувати ті заходи примусу, які не передбачені законом. Проте при загрозі національній безпеці та територіальній цілісності, а також у випадках відбиття нападу або затримання осіб, які вчинили правопорушення або чинять опір поліцейським, правоохоронним органам дозволяється використовувати як засоби примусу, так і підручні засоби. В окремих ситуаціях поліцейським законом дозволяється застосовувати заходи примусу без урахування обмежень, визначених законодавством, зокрема, щодо осіб, які беруть участь у збройній агресії проти держави [90]. Розширений дозвіл на використання заходів примусу може провокувати надмірне застосування легітимізованої агресії поліцейськими в професійній діяльності.

У таких ситуаціях у поліцейського зростає емоційне напруження, яке спочатку може залишатися непомітним, але з часом воно починає проявлятися через відчуття незадоволеності як самими собою, так і оточуючими, а також через дратівливість, образливість та зосередженість на негативних аспектах ситуації. Вкрай ризиковим є те, що емоційне

напруження може призвести до підвищеної агресивності або перебільшення сприйняття небезпеки, що може вплинути на некоректне застосування засобів примусу поліцейськими у процесі виконання службових обов'язків.

У зв'язку з процесом європейської інтеграції України, до працівників поліції висуваються посилені вимоги. Наприклад, у європейських країнах встановлено ключовий принцип в роботі поліцейського «йти до людей». Поліцейський має підтримувати постійний, цілеспрямований зв'язок з населенням, брати до уваги щоденні потреби та очікування людей. Важливо, щоб він встановлював контакти з громадськістю та уникав будь-яких форм зловживання, свавільних або дискримінаційних дій, що можуть бути пов'язані з фізичним чи моральним насильством. Поліцейський повинен вести себе коректно та, за потреби, діяти рішуче та оперативно [89]. Міжнародні стандарти професійної діяльності поліцейського передбачають високі вимоги до рівня розвитку його особистості, в той час як специфіка їхньої роботи може ускладнювати саморозвиток через високий рівень стресу, відповідальності, травматизації, ризикованості, стресогенності та діяльності в невизначених ситуаціях, часом в обмеженому просторі та з обмеженими часовими рамками, спричинювати формування емоційного викорання та професійних деформацій.

Під час виконання своїх професійних обов'язків поліцейський повинен утримуватися від будь-яких форм зловживання, прояву свавілля або дискримінації, що можуть бути пов'язані з фізичним або моральним насильством. Важливо, щоб він проявляв коректну поведінку, дисциплінованість, організованість, справедливість та відповідальність, і, водночас, діяв рішуче та оперативно якщо це необхідно для запобігання серйозній та незворотній шкоді [2; 91; 88; 92].

Для відповідності професійним вимогам професійної діяльності та визначення межі між агресивною поведінкою та правомірною (легітимізованою) ключовим аспектом є критерій норми. Норми формують своєрідний механізм контролю за визначенням тих чи інших дій. Якщо особа

діє згідно з цими нормами, її поведінку не вважають агресивною (протиправною), незалежно від можливих наслідків. І навпаки, якщо норми порушуються, то така поведінка вважається агресивною. Тому для адекватної оцінки ситуації та здійснення відповідних дій ключовим є розвиток емоційно-вольової сфери особистості поліцейського.

Емоційно-вольовий компонент відіграє значну роль в системі професійної готовності поліцейських до службової діяльності. Він сприяє виявленню впевненості у собі, рішучості, зібраності, організованості, сміливості та самоконтролю, а також дозволяє аналізувати вплив різноманітних стресових ситуацій на організм та відповідно відреагувати на них [93; 94; 95; 96; 97; 98].

Особистість із високим емоційно-вольовим потенціалом має володіти спектром характеристик, зокрема, успішно долати перешкоди на шляху до своєї мети, протидіяти фрустрації шляхом створення необхідної самомотивації; регулювати власний настрій та утримуватися від тривалого депресивного стану; стримувати імпульсивні спонукання [99]. Свідома регуляція емоцій дозволяє контролювати рівень негативного впливу задля запобігання імпульсивним агресивним реакціям, а також дає можливість оптимізувати умови для просоціальних реакцій [100].

Таким чином, узагальнюючи вищевказане, можливо сформулювати декілька найбільш вагомих висновків:

1. Агресія має подвійну природу: з одного боку, вона може мати деструктивний характер, завдаючи шкоду іншим особам, майну, а також соціальному оточенню загалом, а з другого – використовуватися для захисту власних інтересів та відстоювання себе чи інших від потенційних загроз.

2. Агресія може бути легітимізованою, оскільки існують ситуації, коли захист прав і безпеки може вимагати певного рівня агресії, зокрема, у правоохоронній діяльності. Поліцейські можуть надмірно використовувати своє право на агресію, що схвалюється або умовно схвалюється суспільством.

3. Формування у правоохоронців здатності до належного застосування легітимізованої агресії є тривалим процесом, який залежить від особистості поліцейського, рівня його усвідомленості та переконань стосовно застосування агресії у такому обов'язі, який є обґрунтованим та достатнім у конкретній ситуації. Задля забезпечення окресленого балансу поліцейському необхідно мати високу здатність до саморегуляції та самоконтролю, відповідально ставитись до виконання професійних обов'язків, бути професійно підготовленим та емоційно врівноваженим.

Висновки до розділу 1

1. У першому розділі здійснено дефінітивний аналіз понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка», на основі якого визначено, що агресія є соціально-психологічним феноменом, який виявляється у певній формі поведінки людини, що суперечить суспільним нормам та спрямована на завдання шкоди живим чи неживим об'єктам. Схильність до регулярних проявів такої поведінки формує агресивність, як стійку особистісну властивість. У таких обставинах агресивність може впливати на характер, визначаючи типовий для конкретної особистості спосіб поведінки в різних життєвих умовах та обставинах. Зіставлення чисельних наукових підходів до вивчення цього явища обумовлює варіативність позицій щодо природи агресії, визначає різноманіття її форм та проявів. Основним фокусом наукової полеміки є розбіжність поглядів на причини виникнення агресії, переважно з позицій біологізаторських, соціальних та ситуативних концепцій.

2. Встановлено, що агресивна поведінка є формою реагування на різні несприятливі у фізичному та психічному відношенні життєві ситуації з використанням агресії. В залежності від обставин, агресивна поведінка слугує засобом досягнення значимої мети, психологічної розрядки, а також

задоволення потреби в самореалізації й самоствердженні. Мультифакторність виникнення агресії вказує на її подвійну природу: з одного боку, вона може мати деструктивний характер, завдаючи шкоду іншим особам, майну, а також соціальному оточенню загалом, а з другого – використовуватися для захисту власних інтересів та відстоювання себе чи інших від потенційних загроз. У цьому контексті агресія може бути легітимізованою, оскільки існують ситуації, коли захист прав і безпеки може вимагати певного рівня агресії, зокрема, у правоохоронній діяльності.

3. Визначено, що термін «легітимізована агресія» визначається, як процес обґрунтування прийнятності та виправданості різних форм агресивної поведінки шляхом присвоєння їм суспільно схвального (легітимного) статусу. Легітимізована агресія виступає джерелом конкретних форм агресивної поведінки за умови її ефективності для досягнення поставлених цілей і задоволення різних потреб. Існує ряд професій, представники яких часто опиняються в ситуаціях підвищеної ймовірності зіткнення з агресією інших людей або необхідності самим вживати агресивні дії. Серед таких професій можна відзначити представників силових структур і правоохоронних органів. Працівників цих професій державою наділено визначеними правами та обов'язками, які закріплюють правомірну поведінку у сфері відносин, що супроводжується агресією.

4. Виявлено, що у професійній діяльності поліцейських застосування агресії може виявлятися по-різному, як з негативних, так і позитивних сторін. З одного боку, екстремальний і ризиконебезпечний характер службової діяльності може загострювати деструктивну агресивність, що підвищує конфліктність, актуалізує мотив покарання та завдання шкоди, забезпечувати здійснення помсти, самоствердження, примусу, підвищення самооцінки таким шляхом. Водночас у службовій діяльності агресія може здійснювати й позитивний вплив: забезпечувати адаптацію, здійснювати регулювання діяльності, зосереджуючи процеси пізнання на предметному змісті, виконувати захисну та оборонну функції, сприяти зняттю емоційної напруги,

знижувати рівень спонукання до подальшої агресії, забезпечувати виконання конкретних соціально схвалюваних службових завдань.

5. Встановлено, що до агресивності поліцейських висуваються амбівалентні вимоги: з одного боку, вона повинна бути достатньою, щоб дозволяти ефективно виконувати силові завдання та функції, а з другого повинна бути мінімальною, щоб не завдавати надмірної шкоди громадянам та організаціям. Імовірно, для досягнення цього балансу працівник правоохоронних органів повинен володіти високим рівнем саморегуляції, відповідальності, мати якісну професійну підготовку й високий емоційний потенціал. Обґрунтовано, що легітимізована агресія в діяльності поліцейського матиме позитивний вияв тоді, коли працівник поліції буде володіти високим рівнем професійно важливих якостей, на основі чого зможе якісно оцінювати ситуацію, швидко та вчасно реагувати на неї, вибірково застосовувати примус, не завдаючи надмірної шкоди іншим і діючи в межах закону.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕГІТИМІЗОВАНОЇ АГРЕСІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

2.1. Організація та методи емпіричного дослідження

Як зазначалося в попередньому розділі, у часи нестабільності, загрози національній безпеці та територіальній цілісності значна відповідальність лежить на силових структурах країни, зокрема, на органах Національної поліції. На них покладається безпека громадян та захист національних інтересів. Службова діяльність правоохоронців ведеться в посиленому режимі, а професійні завдання часто набувають екстремального характеру. Обставини, які складаються в суспільстві вимагають від особистості поліцейського психологічної стійкості та відповідальності, вміння регулювати власні психоемоційні стани та належно виконувати професійні функції, використовувати легітимні форми агресії тільки у тих випадках, коли це є необхідним, і утримуватися від виходу за межі допустимого, що вимагає високої професійної та психологічної підготовленості.

Задля відповідності покладених на правоохоронців вимог необхідно визначити, які передумови сприяють прояву легітимізованої агресії в професійній діяльності. Аналіз цих аспектів не лише дозволить глибше зрозуміти природу легітимізованої агресії, але й надасть необхідні інструменти для подальшого удосконалення професійної діяльності та підвищення репутації правоохоронної системи.

Таким чином, *метою емпіричного дослідження є визначення психологічних основ легітимізованої агресії поліцейських на різних етапах професійної діяльності.*

Реалізація мети здійснювалася шляхом виконання таких завдань дослідження:

1. Виявлення уявлень респондентів про легітимізовану агресію у професійній діяльності поліцейських, а також індивідуальних потреб і

мотивів, які можуть впливати на її рівень.

2. Визначення загального рівня агресії як основи для легітимізованої агресії правоохоронців.

3. Дослідження рівня легітимізованої агресії правоохоронців.

4. Вивчення основних психологічних чинників легітимізованої агресії шляхом дослідження домінуючого локусу контролю та ступеню сформованості саморегуляції поліцейських.

5. Порівняльний аналіз результатів дослідження серед курсантів та працівників поліції, з урахуванням стажу професійної діяльності.

Представимо обґрунтування методів дослідження.

1. *«Опитувальник агресивності» Басса-Дарки (Додаток А);*

Виходячи з припущення, що вихідний рівень загальної агресивності особистості складає передумови для формування легітимізованої агресії, одним із параметрів нашого дослідження було встановлення рівня агресивності особистості та представлення її форм. З цією метою був застосований «Опитувальник агресивності» Басса-Дарки, призначений для діагностики агресивних і ворожих реакцій та дозволяє визначити рівень агресивності та структуру її проявів.

За допомогою методики визначаються різні форми агресивних та ворожих реакцій, які необхідні для дослідження легітимізованої агресії, а саме: фізична агресія, вербальна агресія, непрямая агресія, негативізм, роздратування, підозрілість, образа, почуття провини [101].

Опитувальник дозволяє обраховувати загальний рівень агресивності на основі визначення індексу агресивності, а також індексу ворожості [102].

Таким чином, «Опитувальник агресивності» Басса-Дарки дає змогу виявити різні форми прояву агресивних та ворожих тенденцій, а також загальний рівень агресивності, що є важливими показниками для дослідження такого феномену, як легітимізована агресія.

2) *Проективна методика «Тест руки» Е. Вагнера (Додаток Б);*

Оскільки агресивні прояви особистості можуть носити імпульсивний

малоусвідомлений характер результати дослідження отримані за попередньою методикою зіставлялися з проективною методикою Тест руки», яка розроблена Б.Брайкліном, З.Петровським і Е.Вагнером. Методика дозволяє виявити приховані аспекти агресивності та отримати більш повну картину проявів агресії у досліджуваних осіб. Інтерпретація результатів дослідження здійснюється за 11 категоріями: агресія, директивність, страх, афектація (прихильність), комунікація, залежність, експібіціонізм, каліцтво, активна безособовість, пасивна безособовість, опис [103].

В контексті нашого дослідження аналізувався параметр агресивності та ступінь її прояву, що дозволяє глибше визначити схильність до агресивних тенденцій поліцейських і порівняти отримані результати з іншим стандартизованим «Опитувальником агресивності Басса-Дарки».

3) *Опитувальник рівня легітимізації агресії М. Хогбен [53].*

Для вивчення агресії, яка є соціально схваленою, тобто легітимізованою, використано опитувальник легітимізованої агресії М. Хогбен (Proclivity for Legitimized Aggression Questionnaire – PLAQ). Застосування цього опитувальника дає змогу виявити легітимізовані прояви агресії та відокремити їх від спонтанної та неконтрольованої агресії. Використання опитувальника дозволяє виявити схильність особистості до легітимізованої агресії в різних сферах життя. Це включає легітимізацію агресії в особистому досвіді, політиці, спорті, ЗМІ та вихованні. Методика включає інтегральний показник, за допомогою якого можна зробити висновок про загальну схильність особистості до легітимізованої агресії.

4) *«Опитувальник РСК» Дж. Роттера (Додаток В).*

Оскільки агресія та агресивність не можуть розглядатися поза мотиваційним комплексом, цей емпіричне дослідження включало методики на вивчення психологічних чинників агресії. Зокрема, для вивчення ступеня відповідальності людини за свої вчинки, особливо при використанні легітимізованої агресії, використано опитувальник рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера (РСК). Рівень суб'єктивного контролю залежить від

усвідомлення та оцінки людиною власних дій, почуття гідності, відповідальності, самоповаги, а також від здатності до саморегуляції, самостійності та зрілості особистості. Опитувальник допомагає визначити рівень суб'єктивного контролю в різних ситуаціях та виявити ступінь особистої відповідальності людини за власні вчинки та життя. Концепція Дж. Роттера базується на ідеї двох типів контролю – внутрішнього і зовнішнього (інтернального й екстернального), які відображають різні підходи до управління своїм життям.

Локус контролю формується у процесі соціалізації та відображає ставлення людини до різних ситуацій. Він є важливим елементом відповідальності [105; 106] і одним із ключових показників соціальної зрілості особистості, що є передумовою для її успішності.

У випадку використання легітимізованої агресії, переважання відповідного локусу контролю може вказувати на прийняття власної відповідальності за власні дії та рішення (інтернальний локус контролю) або звернення уваги на зовнішні умови, які можуть впливати на поведінку (екстернальний локус контролю). Переважання того чи іншого локусу контролю визначає ставлення особи до власного вчинку та вказує на спроби виправдання використання легітимізованої агресії.

5) *Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової (Додаток Г).*

Разом з цим важливим параметром при дослідженні легітимізованої агресії є розвиненість індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції в діяльності. Показник високої здатності до саморегуляції може виступати ефективним запобіжником надмірного прояву легітимізованої агресії.

Для дослідження загального рівня саморегуляції використано опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової. Опитувальник ґрунтується на положенні про те, що успішність різних видів практичної діяльності забезпечується сформованістю цілісної системи саморегуляції, яка сприяє формуванню гармонійної поведінки, умінням

керувати собою, скеровувати власні дії відповідно до професійних завдань [107].

Методика спрямована на дослідження загального рівня саморегуляції і таких її компонентів, як: планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів, гнучкості, самостійності [108].

Загальний рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності людини дає змогу самостійно, гнучко і адекватно реагувати на зміну умов, усвідомлено досягати мети в діяльності [109]. Висока здатність до усвідомленої саморегуляції є необхідною умовою у належному використанні легітимізованої агресії в професійній діяльності.

б) Авторська анкета «Агресія в діяльності поліцейського» (Додаток Г).

Анкета спрямована на виявлення уявлень респондентів про легітимізовану агресію у професійній діяльності поліцейських, а також індивідуальних потреб і мотивів, які можуть впливати на її рівень.

Підсумовуючи вищевказане, можливо сформулювати деякі найбільш суттєві висновки:

1. З метою дослідження психологічних основ легітимізованої агресії поліцейських на різних етапах професійної діяльності обґрунтовано застосування таких методів: «Опитувальник агресивності» Басса-Дарки, проєктивну методику «Тест руки» Е. Вагнера, опитувальник рівня легітимізації агресії М. Хогбен, «Опитувальник РСК» Дж. Роттера, опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової, а також авторська анкета «Агресія в діяльності поліцейського».

2. Обрані для дослідження методики надають можливість здійснити комплексний аналіз чинників легітимізованої агресії та виявити особливості її застосування в професійній діяльності поліцейських, а саме: встановлення загального рівня агресивності особистості; визначення легітимізованих форм агресії та відокремлення їх від спонтанних, неконтрольованих проявів, виявлення ставлення особистості до власних вчинків (локус контролю), що

пов'язано зі схильністю до виправдання легітимізованої агресії.

3. Важливим параметром дослідження вбачається визначення рівня сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції, необхідної для належного використання легітимізованої агресії у професійній сфері. Розробка авторської анкети була спрямована на виявлення уявлення респондентів про легітимізовану агресію у роботі поліцейських, а також їхні індивідуальні потреби і мотивацію, які впливають на її прояв.

2.2. Особливості легітимізованої агресії поліцейських на різних етапах професійної підготовки

На першому етапі дослідження вивчалися уявлення про легітимізовану агресію у курсантів на етапі професійної підготовки. Дослідження проводилось на базі Національної академії внутрішніх справ (НАВС). Загальна вибірка становила 50 респондентів – курсантів 1 курсу за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» НАВС, що пройшли первинну професійну підготовку.

Респондентам було запропоновано авторську анкету «Агресія в діяльності поліцейського», яка мала на меті виявити ставлення курсантів до прояву агресії працівником поліції, зокрема, міру допустимості такого прояву в професійній діяльності. Анкета включала запитання із закритими та відкритими варіантами відповідей.

Результати анкетування наведено (у відсотковому співвідношенні) на рис. 2.1.

Рис. 2.1

За результатами анкетування, прослідковується вибірковість ставлення курсантів до прояву агресії у діяльності працівника поліції: з одного боку, респонденти заявили, що необґрунтована агресія не допускається в діяльності працівника правоохоронних органів, вона негативно впливає на виконання професійних функцій та не є прийнятною, – таку думку висловили 56% опитаних. З другого боку, в критичних ситуаціях, коли є загроза для життя та здоров'я самого поліцейського чи інших людей, агресія знаходить своє місце в діяльності поліцейського не тільки як можливість захисту себе та інших, але й як ефективний інструмент для виконання службових завдань, – з такою думкою погодились 68% респондентів.

Для наочного представлення результатів дослідження щодо допустимості агресії в професійній діяльності поліцейського за анкетуванням «Агресія в діяльності поліцейського» (у відсотковому співвідношенні) використано діаграму (рис. 2.2.).

Рис. 2.2

Результати опитування засвідчили також, що більше половини респондентів (62 %) ще до початку професійної діяльності були свідками прояву різних форм агресії працівниками поліції. Таке спостереження за агресивною поведінкою колег може впливати на уявлення майбутніх поліцейських про прийнятність агресії в рамках їхньої професійної діяльності та можливість її успішного застосування.

Отже, за результатами опитування, на думку курсантів, прояв агресії в діяльності працівника поліції залежить від конкретної ситуації. Зокрема, агресія не є допустимою, якщо говорити про неї в цілому – адже вона сприймається як не належна поведінка та не є прийнятною в суспільстві та діяльності працівника правоохоронних органів. Проте, коли має місце конкретна ситуація чи завдання, яке пов'язане з ризиком та небезпекою, агресія набуває легітимного статусу.

Для дослідження наявності основних агресивних тенденцій курсантів застосовано «Опитувальник агресивності» Басса-Дарки. Методика дозволяє оцінити 8 типів різних реакцій [100]. Середні значення за «Опитувальником агресивності» Басса-Дарки (\bar{X} сер.) та стандартне відхилення подані у табл. 2.1.

**Результати дослідження курсантів за «Опитувальником
агресивності» Басса-Дарки**

Тип агресивної поведінки	X сер.	Станд. відхилення
Вербальна агресія	7	2,3
Фізична агресія	4,8	2
Непряма агресія	4,3	4,2
Підозрілість	4,2	2
Провина	3,9	2
Роздратування	3,7	1,9
Образа	3,3	1,8
Негативізм	2,3	1,5

Аналіз отриманих даних свідчить про однорідність групи досліджуваних за всіма критеріями, крім шкали «Непряма агресія». Середні значення (X сер.) за шкалами опитувальника вказують на середній рівень вираженості таких типів агресивної поведінки як: фізична агресія, тобто ймовірність застосування проти іншої особи фізичної сили; непряма агресія, яка свідчить про спрямування агресії обхідним шляхом на іншу особу або ж не спрямовується ні на кого; підозрілість, що може варіюватися в діапазоні від обережності й недовіри до людей до переконання в тому, що вони завдають або планують завдати шкоди; провина, яка являє собою аутоагресію та переконання людини в тому, що вона в чомусь винна та є поганою; роздратування, тобто готовність при найменшому збудженні виявляти негативні почуття; образа – заздрість чи ненависть до оточуючих за певні дії, вигадані або реальні.

Середній рівень вираженості агресивних проявів вказує на нормативні показники агресивності, оскільки повна відсутність схильності до агресії може вкрай негативно позначитися на здоровому розвитку особистості, а в професійній діяльності поліцейського призводити до зниження активності.

Виявлений показник високого рівня вербальної агресії (X сер. = 7) може вказувати на потенційні труднощі у здатності ефективно комунікувати

та взаємодіяти з іншими. Цей тип агресії знаходить свій прояв як за допомогою звуків (вказівок або крику), так і словесних відповідей. Вербальна агресія може впливати на міжособистісні відносини та сприяти виникненню конфліктів у професійному середовищі.

Водночас у групі курсантів виявлено слабкий прояв опозиційної манери в поведінці (середні значення $X_{сер.} = 2,3$ за шкалою «Негативізм»). Це вказує на низький рівень вираженості протестних форм поведінки проти встановлених правил. Це може бути позитивним аспектом у контексті службової дисципліни та дотримання законів.

Для узагальнення підсумків тестування було враховано, що роздратування, фізична, непряма та вербальна агресія складають так званий індекс агресії, а образа і підозрілість – індекс ворожості.

Нормою агресивності вважається величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4 . Індекс ворожості має бути в межах $6,5 - 7 \pm 3$. Результати індексу агресивності та ворожості у курсантів представлені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2.

Індекс ворожості та агресивності у курсантів за «Опитувальником агресивності» Басса-Дарки

Шкала	Показник
Індекс ворожості	7,4
Індекс агресивності	15,5

Середні значення за індексом ворожості ($X_{сер.} = 7,4$) знаходяться у межах норми, що свідчить про те, що курсанти мають прийнятний рівень сприйняття одне одного та навколишнього світу без надмірних ворожих настроїв.

Середні показники ($X_{сер.} = 15,5$) за індексом агресивності виявилися дещо заниженими від норми. Це може вказувати на наявність таких рис, як сугестивність і пасивність. Сугестивність означає схильність слідувати думці чи впливу інших, а пасивність на етапі професійної підготовки може бути

обумовлена високим ступенем підпорядкованості та неможливістю самостійного прийняття рішень, що обумовлено навчанням у закладі зі специфічними умовами навчання.

Таким чином, на основі застосування методики Басса-Дарки у курсантів виявлено переважання середнього рівня агресивних проявів. Це свідчить про норму та здоровий розвиток особистості. У майбутній професійній діяльності середній рівень агресії є запорукою успішного виконання покладених на працівника поліції завдань. Водночас високий рівень агресії може слугувати причиною надмірного застосування агресії, а також зміщення об'єкту агресії, що потенційно провокує конфлікти та перевищення службових повноважень.

Для доповнення та уточнення отриманих результатів за стандартизованою методикою у процесі дослідження було застосовано також проєктивну методику «Тест руки» Е. Вагнера.

У контексті нашого дослідження ми акцентували увагу на показнику загального рівня агресивності та його зіставлення з результатами опитувальника Баса-Дарки. Результати за шкалою «Загальний рівень агресивності» методики «Тест руки» представлено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

**Результати дослідження загального рівня агресивності курсантів
за методикою «Тест руки»**

Шкала	Х сер.	Станд. відхилення
Загальний рівень агресивності	-0,1	-0,1

Коридор норми агресії лежить в межах від -1 до 1, тобто наведені в таблиці дані переконують, що агресія працівників поліції за цією методикою є в межах норми.

Зіставлення отриманих результатів за обома методиками дає змогу підтвердити припущення, що курсантам притаманний середній рівень агресії,

що узгоджується з вимогами до профпридатності правоохоронців. Вказаний рівень агресивності в роботі поліцейських може сприяти ефективності виконання завдань у складних, екстремальних ситуаціях та успішності дій в ситуації невизначеності.

Подальший етап дослідження був спрямований на виявлення ставлення респондентів до агресії, яка є соціально схваленою, легітимізованою, а також визначення допустимих на їхню думку форм агресивної поведінки в конкретних обставинах. Для дослідження використано опитувальник легітимізованої агресії М. Хогбен (Proclivity for Legitimized Aggression Questionnaire – PLAQ).

За опитувальником легітимізованої агресії М. Хогбен виявлено наступні результати, які представлено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

**Результати дослідження легітимізованої агресії курсантів за
опитувальником М. Хогбен**

Шкала	X сер.	Станд. відхилення
Політика	42,2	12,5
Особистий досвід	40,6	11,3
Виховання	19,3	8,6
Спорт	15,7	6,2
ЗМІ	37,2	8,3
Інтегральна шкала	77,8	20,5

Аналіз отриманих даних демонструє однорідність групи досліджуваних за всіма шкалами методики. Середні значення (X сер.) за різними шкалами опитувальника вказують на наявність зниженого, середнього та підвищеного рівнів вираженості визначених показників.

Зокрема, за шкалою «Виховання» виявлено знижений рівень схильності курсантів до легітимізованої агресії у сфері виховання дітей (X сер. = 19,3). Це означає, що досліджувані не схильні до прояву агресивних

форм поведінки у взаємодії з дітьми. Водночас, результати аналізу результатів за шкалою «Особистий досвід» показали підвищений рівень схильності поліцейських до легітимізованої агресії у сфері особистого досвіду (X сер. = 40,6). Це вказує на інтерес курсантів до різних видів діяльності, пов'язаних з агресією, таких як полювання, колекціонування зброї чи заняття бойовими мистецтвами, де агресія може бути сприйнята як легітимна та носить сублімований характер.

Середній рівень легітимізації агресії досліджено за шкалами «Політика» (X сер. = 42,2), «Спорт» (X сер. = 15,7), «ЗМІ» (X сер. = 37,2), «Інтегральна шкала» (X сер. = 77,8). Окреслені показники дають змогу робити висновки про середній ступінь схильності курсантів до підтримки силових рішень у галузі політики та взаємовідносин держави з громадянами, а також зайняття такими видами спорту, які пов'язані із застосуванням агресії. Разом із цим у досліджуваних наявний певний ступінь толерантності до висвітлення насильства та агресії у засобах масової інформації.

Дані, отримані за допомогою інтегральної шкали, розкривають тенденцію опитаних до виправдання різних форм агресії, надаючи їм легітимний статус. Курсанти схильні певною мірою раціоналізувати та виправдовувати власні прояви агресії, сприймаючи їх як прийнятні або виправдані у конкретних обставинах. Це може вказувати на формування механізмів легітимізації агресивних вчинків, коли особа намагається обґрунтувати правомірність своєї поведінки в певних ситуаціях. Такий підхід може виникати внаслідок бажання виправдати свої дії перед собою та навколишніми, або внаслідок прагнення зберегти внутрішню гармонію у випадку конфліктів або викликів.

Отже, результати проведеного дослідження за опитувальником рівня легітимізованої агресії М. Хогбен вказують на те, що курсанти вибірково ставляться до допустимості прояву агресії та її схвалення, все залежить від конкретної сфери. Найменший показник агресії виявлено у сфері виховання

дітей, а найбільший – у сфері особистого досвіду у певних видах діяльності, які напряму пов’язані з проявом агресії, але носять сублімований характер.

Одним із ключових аспектів у дослідженні легітимізованої агресії є визначення відповідальності особи за вчинення агресивних дій та аналіз переконань, які визначають такі прояви. З метою глибшого розуміння цих аспектів було застосовано опитувальник рівня суб’єктивного контролю (РСК) Дж. Роттера.

Опитувальник дозволяє визначити рівень внутрішньої готовності особистості нести відповідальність за свої дії та визначає ставлення особистості до прояву агресивної поведінки. У контексті нашого дослідження, опитувальник дозволяє визначити локалізацію контролю поліцейського при застосуванні легітимізованої в професійній діяльності.

За методикою «Опитувальник РСК» Дж. Роттера виявлено наступні результати, які представлено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

**Результати дослідження курсантів за «Опитувальником РСК»
Дж. Роттера**

Шкала	Показник (%)
Інтернальність	80%
Екстернальність	20%

Як ілюструє таблиця, більшості респондентів (80 %) притаманний інтернальний локус контролю. Це свідчить про те, що переконання про успіхи чи невдачі залежать від їхньої кваліфікації, рівня здібностей та є наслідком цілеспрямованої діяльності. Поведінка досліджуваних здебільшого спрямована на послідовне досягнення успіху шляхом розвитку навичок і глибшої обробки інформації, постановки завдань та прийняття рішень [110].

На думку Дж. Роттера, інтернали справляють враження досить впевнених у собі людей та частіше займають вище громадське становище. У таких осіб наявне прагнення до досягнення, що проявляється у таких

властивостях, як наполегливість, планомірність, старанність, відповідальність, акуратність та впорядкованість. Вони виявляються особами, які демонструють витримку в досягненні поставлених цілей та відзначаються високим рівнем самодисципліни. Окреслені характеристики дозволяють майбутнім працівникам поліції ефективно виконувати професійні завдання та сумлінно нести службу, використовуючи легітимізовану агресію тільки при необхідності та тією мірою, яка достатня для виконання професійних функцій.

Сформованість цілісної системи саморегуляції є необхідною умовою успішності професійної діяльності майбутніх працівників поліції. Саморегуляція сприяє виробленню гармонійної поведінки, вмінню керувати собою, спрямуванні дій у відповідності до професійних функцій, зокрема, сприяти прояву агресії тією мірою, яка необхідна та достатня для виконання професійних цілей та завдань.

Для дослідження рівня саморегуляції майбутніх працівників поліції застосовано опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової. Методика спрямована на дослідження загального рівня саморегуляції, а також таких її компонентів: планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів, гнучкості, самостійності [107].

За методикою «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової виявлено результати, які представлено в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

**Результати дослідження саморегуляції курсантів за
опитувальником В. Моросанової**

Шкала	X сер.	Станд. відхилення
Планування	6,5	1,7
Моделювання	6,1	1,7
Програмування	6,4	1,4

Продовження табл. 2.6

Оцінка результатів	6,0	1,6
Гнучкість	7,0	1,5
Самостійність	5,5	2,0
Загальний рівень саморегуляції	32,7	5,0

Аналіз отриманих даних свідчить про однорідність групи курсантів за всіма шкалами методики. Середні значення (\bar{X} сер.) за шкалами опитувальника показують середній рівень вираженості таких показників як:

- планування, що свідчить про сформованість у людини усвідомленого планування діяльності, здатність до висунення й досягнення цілей;
- моделювання, що виявляється у здатності виділяти важливі умови для досягнення мети як в поточній ситуації, так і у майбутньому, що відображається у розробці програм дій та планів, активності відповідно до поставлених цілей і на основі отриманих результатів;
- програмування, що виявляється у розвиненій здатності особистості до усвідомленого програмування своїх дій, включаючи розробку конкретних стратегій та методів поведінки для досягнення цілей;
- оцінювання результатів, що свідчить про здатність адекватно оцінювати результати власної діяльності і поведінки;
- гнучкість, що виявляється у здатності адаптуватися та вносити корективи у систему саморегуляції відповідно до зміни зовнішніх і внутрішніх умов;
- самостійність – розвинена здатність до регуляторної автономності.

Середній рівень вираженості показників вказує на те, що курсанти досить гнучко і адекватно реагують на зміну умов, усвідомлено ставляться до постановки завдань діяльності.

Показники (X сер. = 32,7) за шкалою «Загальний рівень саморегуляції» свідчить про високий рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності людини, що вказують на самостійність, гнучкість та адекватність реакцій правоохоронців. За наявності високого рівня мотивації досягнення поліцейські здатні розвивати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних і характерологічних особливостей, що заважають досягненню мети.

Саморегуляція виступає одним із основних засобів профілактики й подолання кризових ситуацій, що в діяльності правоохоронців є важливою умовою для успішного виконання службових завдань. Високий рівень загальної саморегуляції поліцейського сприяє ефективній організації поведінки, здатності узгоджувати її з вимогами ситуацій, покладеними на них повноваженнями та очікуваннями інших людей, проявляти агресію лише в тих випадках, коли вона є обґрунтованою [110].

Для дослідження зв'язку між шкалами застосованих методик було проведено кореляційний аналіз за коефіцієнтом кореляції К. Пірсона. Особливості зв'язку між шкалами методик предсавлено в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Особливості зв'язку між параметрами дослідження агресії у курсантів (за коефіцієнтом кореляції К. Пірсона)

Шкала 1	Шкала 2	R	P
Фізична агресія	Легітимізована агресія в сфері особистого досвіду	0,525	0,01
Індекс агресивності	Інтегральна шкала легітимізації агресії	0,536	0,01
Загальний рівень саморегуляції	Непряма агресія	-0,282	0,01
Екстернальність	Непряма агресія	0,346	0,05

За допомогою кореляційного аналізу встановлено позитивну кореляцію та помірний значимий зв'язок між шкалами «Непряма агресія» та «Екстернальність» ($r = 0,346$). Це означає, що курсанти, які схильні перекладати відповідальність за успіхи та невдачі свого життя на зовнішні обставини, здатні виявляти агресію обхідним шляхом, тобто схильні до заміщення об'єкту агресії або неупорядкованих вибухів люті (крику, агресивним жестам тощо). Такі вибухи агресії можуть бути підставою для надмірного та неконтрольованого її застосування та призводити до деструктивних наслідків.

Водночас висока здатність до саморегуляції здатна запобігти прояву непрямой форми агресії. Про це свідчить від'ємний сильний значимий зв'язок між шкалами «Загальний рівень саморегуляції» та «Непряма агресія» ($r = -0,282$). Непряма агресія може призводити до конфліктів та порушувати взаємини в соціальному середовищі. В таких випадках здатність до саморегуляції може стати запобіжником прояву непрямой агресії, сприяти самостійності, гнучкості та адекватності реакцій.

Виявлено позитивну кореляцію та сильний значимий зв'язок між шкалами «Фізична агресія» та «Легітимізація агресії в сфері особистого досвіду» ($r = 0,525$). Це свідчить про те, що курсанти, які схильні до прояву фізичної агресії, мають тенденцію до її виправдання, приписування прийнятності агресії (легітимізації агресії) у власному житті. Фізичний прояв агресії має здатність схвалюється у різних активностях, зокрема, полюванні, занятті єдиноборствами чи екстремальними видами спорту. Проте, агресія набуває легітимного статусу не тільки при підвищенні рівня фізичної агресії. Фізична агресія є одним із складових індексу агресивності, який включає роздратування, непряму та вербальну агресію. Тож при підвищенні рівня індексу агресивності зростає схильність до легітимізації агресії, тобто виправданості різних форм агресії шляхом приписування легітимного статусу. Про це свідчить прямий позитивний значимий зв'язок між шкалою «Індекс агресивності» та «Інтегральна шкала» ($r = 0,536$). Таким чином, чим

вищий рівень індексу агресивності, тим більш виправданим (легітимним) стає прояв агресії, а з ним і ймовірність її застосування. Це в свою чергу може призводити до виходу за рамки дозволеності та сприяти перевищенню службових повноважень.

На етапі дослідження легітимізованої агресії працівників поліції в період професійної діяльності ми намагалися дослідити вплив досвіду професійної діяльності на прояви легітимізованої агресії чинних працівників підрозділів патрульної поліції НП України, які проходили курси підвищення кваліфікації на базі НАВС. У дослідженні взяли участь правоохоронці з різним стажем роботи, зокрема, 40% – працівники поліції зі стажем до 5 років; 43% – поліцейські, зі стажем роботи від 6 до 10 років та 17% опитаних мали більше 11 років трудової діяльності в сфері правоохоронних органів. Загальна вибірка дослідження склала 100 осіб.

Респондентам, як і на попередньому етапі дослідження, було запропоновано перелік стандартизованих методик та авторську анкету «Агресія в діяльності поліцейського». Результати анкетування відносно стажу роботи досліджуваних працівників поліції в лавах правоохоронних органів наведено (у відсотковому співвідношенні) на рис. 2.3.

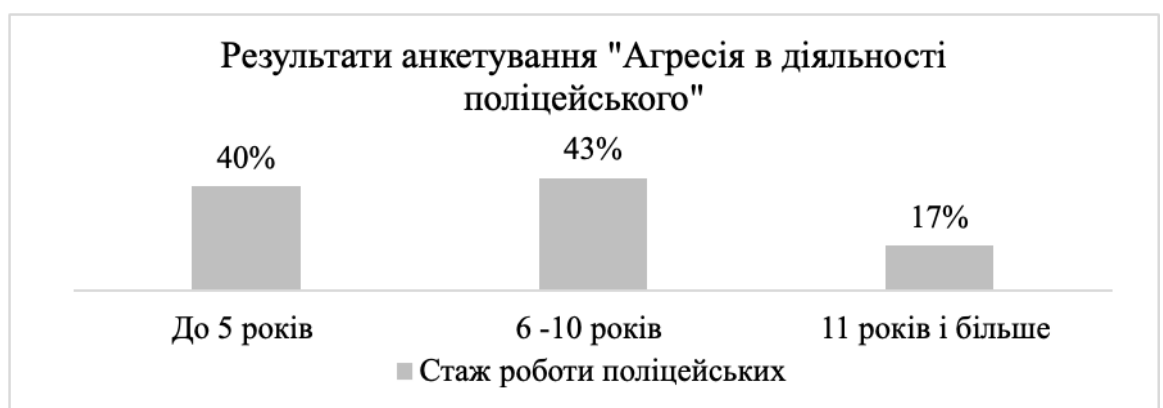

Рис. 2.3.

За допомогою анкетування виявлено рівень задоволеності поліцейськими службою в лавах МВС. Результати опитування свідчать про те, що повністю задоволені службою тільки 7% опитаних, більша частина

яких зі стажем професійної діяльності до 5 років. Незадоволеність службою висловили 3% досліджуваних, переважна більшість з яких – працівники поліції з досвідом роботи понад 11 років.

Результати анкетування відносно стажу роботи досліджуваних працівників поліції та задоволеністю службовою діяльністю в лавах правоохоронних органів наведено (у відсотковому співвідношенні) на рис. 2.4.

Рис. 2.4

Встановлено, що лише невелика частка правоохоронців висловила повне задоволення службовою діяльністю. Здебільшого, ця категорія охоплює молодих фахівців із стажем роботи до 5 років. У той же час 48% досліджуваних висловили своє задоволення від служби, однак, вказали на неповне задоволення деяких своїх потреб. Цей стан справ спостерігається в різних групах працівників поліції, але найчастіше серед тих, хто має досвід роботи до 5 років. Значна кількість респондентів (42%) визнали, що, хоча вони задоволені службою в цілому, більшість їхніх потреб не забезпечуються. Така тенденція переважно спостерігається серед працівників поліції із стажем роботи від 6 до 10 років. Це може вказувати на важливість

удосконалення умов праці та врахування потреб працівників для підтримання ефективності діяльності.

Повну незадоволеність службою діяльністю відзначено 3% респондентів, значна частина з них має стаж професійної діяльності більше 10 років. Це може вказувати на те, що незадоволеність професійною діяльністю переважно виникає у працівників із більш тривалим досвідом та може бути пов'язано зі зменшенням ресурсу, професійними чи віковими кризами, а також постійними стресорами діяльності в особливих умовах.

За допомогою анкетування з'ясовано ставлення правоохоронців до прояву агресії в професійній діяльності: 59% досліджуваних вважають агресію абсолютно неприпустимою та засуджують будь-який її вияв під час виконання службових обов'язків. Зауважимо, що це свідчить про високий стандарт професійної етики серед представників правоохоронного органу.

Проте в ситуаціях, коли стоїть загроза для життя та здоров'я поліцейського чи інших осіб, 77% респондентів вважають обґрунтованим її застосування. У специфічних умовах роботи правоохоронці розглядають агресивні дії як ефективний інструмент для захисту себе та інших громадян. Також в рамках анкетування було встановлено, що 83% респондентів періодично стають свідками прояву агресії серед співробітників поліції. Однак лише 14% з них вважають, що агресія сприяє більш ефективному виконанню службових обов'язків. Попри те, що значна частина респондентів визнає наявність агресії в професійній діяльності поліції, водночас ними схвалюється стриманість працівника на користь вирішення ситуації несиловими методами.

Результати анкетування наведено (у відсотковому співвідношенні) на рис 2.5.

Рис. 2.5.

За допомогою опитування визначено передумови прояву легітимізованої агресії в професійному середовищі. Так переважна більшість респондентів визнала, що вони пов'язані з труднощами комунікації з окремими категоріями громадян. Зокрема, висловлювання, що принижують честь та гідність поліцейського, його сім'ї та близьких, може провокувати їхню агресивну реакцію у відповідь. Таку думку висловили більше половини опитаних (54%). 38% респондентів відзначили почуття несправедливості, як інший значущий чинник, що провокує надмірну агресивну реакцію.

Також слід відзначити, що близько третини респондентів (30%) визнають труднощі в саморегуляції, зокрема, відчують складнощі в приборканні гніву та роздратування за наявності провокативних чинників. Частина досліджуваних вказала на такі чинники, які пов'язані з порушенням правоти свого статусу (17%); страхом та небезпекою (15%); почуттям безсилля та безпорадності (12%). Це вказує на важливість розвитку стратегій самоконтролю та емоційної стабільності серед поліцейських.

Враховуючи ці аспекти, можна зробити висновок, що формування агресивної поведінки поліцейських є складним і має багатоаспектні передумови. Результати анкетування щодо передумов прояву агресії поліцейськими наведено (у відсотковому співвідношенні) на рис. 2.6.

Рис. 2.6

Для оцінки ефективності (легітимізації) виявлення агресії в професійній діяльності поліцейських було запропоновано ряд запитань, які передбачали відкриті відповіді. Ці питання допомогли зібрати детальні відповіді від поліцейських щодо їхнього сприйняття легітимізованої агресії та визначення ситуацій, де вона може вважатися допустимою. Типові відповіді респондентів систематизовано в окремі підгрупи та наведено (у відсотковому співвідношенні) на рис 2.7.

Рис. 2.7

На підставі відкритих відповідей респондентів було визначено групи ситуацій, де прояв агресії з боку працівника поліції є ефективним (легітимним):

- У ситуаціях конфлікту та агресії, спрямованої на поліцейського (при нападі зі зброєю, групою осіб, загрозах фізичної розправи, спробі чіпляння за службову форму, агресивному спілкуванні). У подібних ситуаціях легітимність агресивних дій поліцейського допускається 41% опитаних.

- У випадках, коли працівник поліції зіштовхується з непокорюю законним вимогам при виконанні службових обов'язків (під час затримання зі зброєю, масових громадських конфліктах, сімейних конфліктах, для припинення агресії, як фізичної, так і вербальної, спрямованої на інших осіб). Прояв агресії у подібних ситуаціях вважається допустимою на думку 29% респондентів.

- При взаємодії з особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, які порушують громадський порядок чи вчиняють злочинні дії. У таких випадках 17% опитаних вважають, що використання агресії з боку поліцейського є дозволеною.

- Прояв агресії як крайньої міри – при неможливості вирішення ситуації іншими методами, зокрема, при захисті життя та здоров'я поліцейського та інших громадян. Відповідну позицію відзначили 9% досліджуваних.

Лише 2% респондентів висловили позицію щодо повної недопустимості прояву агресії працівниками поліції в будь-яких ситуаціях та формах.

Отже, на підставі результатів анкетування можна зробити наступні висновки. Агресія загалом вважається неприйнятною та не належною поведінкою, якщо говорити про неї в цілому – адже вона не відповідає стандартам професійної етики, є не допустимою в суспільстві та діяльності працівника правоохоронних органів. Однак, в деяких випадках, коли виникає

конкретна ситуація чи завдання, де існує реальний ризик та небезпека, агресія отримує легітимний статус. Чинниками прояву агресії поліцейським можуть бути переважно висловлювання, які принижують честь та гідність поліцейського, відчуття несправедливості та труднощі саморегуляції в критичних ситуаціях, зокрема, складнощі в приборканні роздратування, злості, гніву. Легітимний статус прояву агресії поліцейськими надається в ситуаціях, коли чиняться агресивні дії по відношенню до самого поліцейського (фізичні та вербальні), якщо здійснюється непокора законним вимогам працівнику поліції чи в ситуаціях захисту правопорядку, коли його порушують особи, які знаходяться під впливом психоактивних речовин.

Для визначення передумов легітимізації агресії в діяльності поліцейських у дослідженні застосовувалися також стандартизовані методики.

Отримані результати за «Опитувальником агресивності» Басса-Дарки представлено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

**Результати дослідження агресивності працівників поліції за
опитувальником Басса-Дарки**

Тип поведінки агресивної	X сер.	Станд. Відхилення
Фізична агресія	5,4	1,9
Непряма агресія	4,4	1,6
Роздратування	3,9	2,0
Негативізм	1,8	1,3
Образа	3,2	1,6
Підозрілість	3, 2	2,1
Вербальна агресія	6,5	2,3
Провина	4,4	2,5

Аналіз даних вказує на однорідність групи досліджуваних. Середні

значення (X сер.) за шкалами опитувальника свідчать про середній рівень вираженості таких типів агресивної поведінки як: фізична агресія; непряма агресія; роздратування; образа; вербальна агресія [110].

В аналізі прояву агресивності працівника поліції при виконанні службових обов'язків можна виділити три рівні: високий, що вказує внутрішню тенденцію до вибухів, емоційних спалахів навіть з несуттєвих причин, виражений негативізм, недовірливість і підозрілаість до оточуючих; середній, який характеризується тим, що агресія може яскраво проявитися тільки в екстремальних та особистісно важливих для працівника ситуаціях; слабкий, що унеможлиблює прояв агресії навіть в екстремальних, психогенних ситуаціях.

Середній рівень досліджених агресивних проявів свідчить про нормативний показник агресивності. Як зазначалося, низький рівень агресії може негативно впливати на здоровий розвиток особистості, оскільки агресія в певних ситуаціях може бути необхідною для вирішення конфліктів та захисту себе чи інших, а у професійній діяльності взагалі здатен призвести до зниження професійної придатності.

Серед респондентів виявлено слабкий прояв опозиційної манери в поведінці (X сер. = 1,8) за шкалою «Негативізм». Це вказує на відсутність схильності в досліджуваних демонструвати протестні реакції проти прийнятих правил, що в службовій діяльності правоохоронців є необхідною умовою не лише захисту закону, але й його дотримання самим поліцейським.

Такі показники, як роздратування, фізична, непряма і вербальна агресія складають так званий індекс агресії, а образа та підозрілість – індекс ворожості. Результати дослідження індексу агресивності та ворожості представлені в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Показники індексів ворожості та агресивності у працівників поліції за «Опитувальником агресивності» Басса-Дарки

Шкала	Показник
Індекс ворожості	6,1
Індекс агресивності	16,4

Середні значення за індексом ворожості $X_{сер.} = 6,1$ знаходяться у межах норми. Проте середні показники $X_{сер.} = 16,4$ за індексом агресивності дещо знижені у порівнянні з нормою, що може бути пов'язано із необхідністю службового підпорядкування та стримування агресивних проявів у поліцейських.

Для доповнення результатів дослідження за стандартизованими методиками та більш ґрунтовного вивчення агресивності працівників поліції було зстосовано проєктивну методику «Тест руки» Е. Вагнера, результати якої представлено в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Результати дослідження агресивності працівників поліції за методикою «Тест руки» Е. Вагнера

Шкала	$X_{сер.}$	Станд. Відхилення
Загальний рівень агресивності	-0,1	-0,1

Коридор норми агресії лежить в межах від -1 до 1, тобто наведені в таблиці дані переконують, що агресія працівників поліції за цим тестом є також у межах норми [110]. Зіставлення результатів за двома методиками («Опитувальника агресивності» Басса-Дарки та методики «Тест руки» Е. Вагнера) дозволяє стверджувати, що працівникам поліції притаманний середній рівень агресії. Такий рівень агресивності свідчить про

нормативність і оптимальність прояву агресії в діяльності поліцейського. Це забезпечує ефективність виконання завдань у складних, екстремальних ситуаціях та дій в ситуації невизначеності [110].

Подальший етап дослідження стосувався визначення рівня суб'єктивного контролю поліцейських, який досліджено за допомогою «Опитувальника РСК» Дж. Роттера.

Результати дослідження за «Опитувальником РСК» Дж. Роттера представлено в табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Результати дослідження працівників поліції за «Опитувальником РСК» Дж. Роттера

Шкала	Показник (%)
Інтернальність	78%
Екстернальність	22%

Отримані результати дослідження свідчать, що серед правоохоронців переважає інтернальний локус контролю, тобто поліцейські сприймають свої успіхи чи невдачі як результат власних зусиль, компетентності та рівня здібностей. Така орієнтація передбачає систематичний розвиток навичок, глибоку обробку інформації, а також усвідомлене ставлення до професійних завдань, сприяє послідовному досягненню успіху та самореалізації через самостійну та цілеспрямовану діяльність у професійній сфері. Інтернальний локус контролю дозволяє усвідомлювати власну відповідальність, визначати чіткі та обдумані дії. Це сприяє застосуванню легітимізованої агресії в ситуаціях, коли вона вбачається як необхідний та ефективний інструмент для досягнення професійно важливих цілей.

Окрім дослідження локусу контролю, вивчалася також здатність до саморегуляції працівників поліції, що є важливою умовою легітимізованої агресії. Для дослідження рівня саморегуляції працівників поліції застосовано опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової. Методика

спрямована на дослідження загального рівня саморегуляції, а також таких компонентів, як: планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів, гнучкості, самостійності. За методикою виявлено результати, що представлено в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

**Результати дослідження працівників поліції за опитувальником
«Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової**

Шкала	X сер.	Станд. Відхилення
Планування	7,0	1,7
Моделювання	6,0	1,5
Програмування	6,1	1,6
Оцінка результатів	6,0	1,7
Гнучкість	6,3	1,5
Самостійність	5,6	2,0
Загальний рівень саморегуляції	33	5,5

Аналіз даних свідчить про однорідність групи досліджуваних за всіма шкалами методики. Середні значення (X сер.) за шкалами опитувальника показують середній рівень вираженості таких показників як: моделювання; програмування; оцінювання результатів; гнучкість; самостійність.

Середній рівень вираженості вищевказаних показників може свідчити про те, що поліцейські досить гнучко й адекватно реагують на зміну умов, усвідомлено ставляться до досягнення мети. Слід відзначити високі показники за шкалою «Планування» (X сер. = 7,0), що вказує на стійку сформованість потреби в усвідомленому плануванні діяльності. Високі показники планування свідчать про самостійність висунення планів, їх реалістичність, деталізацію та стійкість в професійній діяльності, що є наслідком професійного досвіду.

Шкала «Загальний рівень саморегуляції» використовується для оцінки загального рівня розвиненості системи усвідомленої саморегуляції особистості. Високі показники якої ($X_{сер.} = 33,0$) свідчать про самотійність, гнучкість та адекватність реакцій. Високий рівень загальної саморегуляції сприяє легкому опануванню нових видів активності, впевненості в незнайомих ситуаціях та стабільності успіхів у звичних видах діяльності. Саморегуляція є стабілізуючим чинником профілактики і подолання кризових ситуацій, що в діяльності поліцейських є важливою умовою успішності виконання завдань. Високий рівень загальної саморегуляції дозволяє працівнику поліції ефективно організувати свою поведінку, планувати та узгоджувати її з вимогами ситуацій, а також вміти регулювати власні деструктивні емоційні прояви.

Подальший перебіг дослідження був спрямований на дослідження ставлення поліцейських до проявів агресії, яка є соціально схваленою, легітимізованою. Для дослідження використано опитувальник легітимізованої агресії М. Хогбен. Результати представлено в табл. 2.13.

Таблиця 2.13

**Результати дослідження працівників поліції за опитувальником
легітимізованої агресії М. Хогбен**

Шкала	X сер.	Станд. Відхилення
Політика	38,3	11,3
Особистий досвід	40,8	8,7
Виховання	16,8	5,3
Спорт	14,1	4,9
ЗМІ	36,6	7,2
Інтегральна шкала	70,7	17,4

Аналіз отриманих даних вказує на однорідність групи досліджуваних за різними шкалами методики. Середні значення ($X_{сер.}$) вказують на різний рівень вираженості легітимізованої агресії серед поліцейських. За шкалами

«Виховання» (X сер.=16,8) та «Спорт» (X сер. =14,1) виявлено понижений рівень схильності поліцейських до легітимізованої агресії стосовно виховання дітей та у сфері спорту. Це може вказувати на уникнення агресивних проявів у взаємодії з дітьми.

У досліджуваних виявлено підвищений рівень схильності до легітимізованої агресії у сфері особистого досвіду (X сер.=40,8), що може вказувати на їхній інтерес до діяльності, пов'язаної з агресивними проявами, такими як полювання чи бойові види спорту.

За шкалами «Політика» (X сер. = 38,3), «ЗМІ» (X сер. = 36,6), «Інтегральна шкала» виявлено середній рівень схильності поліцейських до підтримки силових рішень у галузі політики та взаємовідносин держави з громадянином, а також висвітлення насильства та агресії у ЗМІ. Середній рівень за інтегральною шкалою (X сер. = 70,7) вказує на прийнятність і виправданість різних форм агресії поліцейськими шляхом приписування їм легітимного статусу.

Отже, за результатами дослідження рівня легітимізації агресії можна зробити наступні висновки. Працівники поліції вибірково ставляться до допустимості прояву агресії та її схвалення, все залежить від конкретної сфери. Зокрема, поліцейським майже не притаманна схильність до схвалення агресії у сфері виховання дітей та спорту. Проте у сфері особистого досвіду наявне схвалення агресії у видах діяльності, які безпосередньо пов'язані з проявом агресії. Це може бути полювання, захоплення зброєю, єдиноборствами.

Професійна діяльність поліцейських часто пов'язана з небезпекою, постійним зіткненням з агресивно налаштованими громадянами та використанням зброї, що може легітимізувати застосування різних форм агресії і в професійній діяльності.

Для дослідження зв'язку між шкалами методик було проведено кореляційний аналіз за коефіцієнтом кореляції К. Пірсона. Особливості зв'язку між шкалами методик представлено в табл. 2.14.

**Особливості зв'язку між параметрами дослідження працівників
поліції за коефіцієнтом кореляції К. Пірсона**

Шкала 1	Шкала 2	R	P
Індекс ворожості	Екстернальність	0,267	0,01
Загальний рівень саморегуляції	Екстернальність	- 0,299	0,01
Інтегральна шкала легітимізації агресії	Індекс агресивності	0,272	0,01
Загальний рівень саморегуляції	Індекс агресивності	0,224	0,05

Результати кореляційного аналізу засвідчили наявність значущих взаємозв'язків між різними параметрами дослідження поліцейських.

Позитивна кореляція та сильний значимий зв'язок встановлено між «Індексом ворожості» та «Екстернальністю», що свідчить про те, що поліцейські, які перекладають відповідальність за успіхи та невдачі свого життя на зовнішні обставини, також мають схильність до ворожого ставлення до інших людей. Така тенденція може проявлятися в несприятливій оцінці громадян і відповідному реагуванні.

Екстернальний локус контролю також пов'язаний зі здатністю до саморегуляції. Про це свідчить від'ємна кореляція та сильний значимий зв'язок між шкалами «Екстернальність» та «Загальний рівень саморегуляції». Зв'язок між цими показниками означає, що домінування зовнішнього локусу контролю негативно впливає на усвідомлену саморегуляцію поліцейського, самостійність, гнучкість та адекватність реакцій поліцейських. Такий вплив може ускладнювати виконання службових обов'язків та сприяти надмірному, неконтрольованому прояву агресії.

Виявлено кореляцію між рівнем саморегуляції та індексом агресивності. Показник кореляції вказує на те, що поліцейські з високим

рівнем агресивності можуть потребувати також високого рівня саморегуляції для ефективного виконання своїх обов'язків.

Індекс агресивності пов'язаний з легітимізованою агресією. Про це свідчить позитивна кореляція та сильний значимий зв'язок між шкалами «Індекс агресивності» та «Інтегральна шкала легітимізації агресії». Високий рівень агресивності у представників правоохоронних органів може послужити стимулом до систематичного використання легітимізованої агресії, а також до підтримки та обґрунтування необхідності застосування агресивних заходів, як ефективного інструменту для виконання службових обов'язків. Це, в свою чергу, може сприяти надмірному використанню легітимізованої агресії та виходу за рамки встановлених меж.

За результатами проведеного дослідження можна сформулювати наступні висновки:

1. Виявлено високий рівень вибірковості сприйняття легітимізованої агресії працівниками поліції, що визнається респондентами як необхідна та обґрунтована реакція тільки в критичних та ризиконебезпечних сценаріях професійної діяльності, як необхідний інструмент для збереження безпеки та ефективного виконання службових обов'язків. Допустимість прояву агресивних дій поліцейськими (легітимізовану агресію) можна розділити на два основних типи: мотиваційна агресія, як самоцінність, та інструментальна агресія, як засіб, що дозволяє якісно виконувати професійні завдання. Мотиваційна агресія може розглядатись за певних умов як прояв реалізації деструктивних тенденцій, притаманних особистості. На нашу думку, визначення ступеню вираження цих тенденцій дає змогу прогнозувати ймовірнісний прояв у людини відкритої форми агресії.

2. Важливим аспектом у застосуванні легітимізованої агресії поліцейським, є знаходження балансу між необхідністю використання агресії у критичних обставинах та утриманням від надмірного та необґрунтованого застосування агресії у повсякденній службовій діяльності. Бар'єром на шляху

оптимального застосування легітимізованої агресії є низький рівень саморегуляції та екстернальний локус контролю. Наявність таких індивідуальних особливостей вказує на обмеженість здатності правоохоронця ефективно керувати власною агресією, обирати оптимальні методи взаємодії з громадянами, схильність перекладати відповідальність за вчинені дії на зовнішні обставини, ситуацію чи інших осіб.

3. Здійснений кореляційний аналіз надав змогу зробити висновки стосовно взаємозв'язку між рівнем агресивності та легітимізованою агресією. Зокрема, високий рівень агресивності у правоохоронців може бути індикатором схвалення та легітимізації різних форм агресії в їхній професійній практиці. Така схильність виявляється у виправданні агресивних дій як необхідних та ефективних, що може призводити до надмірного застосування легітимізованої агресії. Водночас встановлено, що до надмірного прояву легітимізованої агресії схильні правоохоронці з високим рівнем агресивності та екстернальним локусом контролю, що обумовлює схильність до виправдання агресивних проявів та слугує маркером перевищення службових повноважень. Задля запобігання цьому необхідним є підвищення здатності до саморегуляції та особистості відповідальності особистості. Такий набір характеристик допоможе ефективно використовувати легітимізовану агресію тільки при необхідності та тією мірою, яка дотична в конкретній ситуації.

4. Важливо відзначити, що екстернальний локус контролю та низький рівень саморегуляції є чинниками, які впливають на адекватність реакцій правоохоронців та можуть ускладнювати ефективне виконання ними службових обов'язків, зокрема, сприяти надмірному та неконтрольованому прояві легітимізованої агресії. Високий рівень загальної саморегуляції допомагає ефективно керувати власною поведінкою, адаптувати її до вимог ситуацій та виконувати повноваження, що покладені на поліцейського відповідно до професійних стандартів і етичних норм.

5. Результати дослідження засвідчили, що правоохоронців можна

охарактеризувати як відповідальних, організованих, гнучких, здатних до самоконтролю та адекватної оцінки результатів своєї діяльності. Їм притаманний оптимальний рівень агресивності, що дозволяє успішно виконувати професійні завдання та досягати поставлених цілей. Це свідчить про високий рівень психологічної готовності до різноманітних професійних викликів. Водночас, потребує додаткової уваги підвищення рівня комунікативної компетентності правоохоронців (курсантів) задля попередження можливих конфліктів чи непорозумінь.

2.3. Порівняльний аналіз результатів дослідження легітимізованої агресії поліцейських

На третьому етапі дослідження здійснено порівняльний аналіз результатів дослідження двох вибірок: курсантів курсантів 1 курсу за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» НАВС, що пройшли первинну професійну підготовку та чинних працівників підрозділів патрульної поліції НП України, які проходили курси підвищення кваліфікації на базі НАВС.

За результатами анкетування «Агресія в діяльності поліцейського» виявлено незначні відмінності показників двох вибірок. Зокрема, працівники поліції частіше є свідками прояву агресії з боку поліцейських (83%) у порівнянні з курсантами (62%). Це свідчить про те, що реальна професійна діяльність так чи інакше пов'язана з проявом агресії з боку поліцейських, зокрема, при проведенні превентивних заходів, заходів примусу чи при виконанні ризиконебезпечних завдань.

Курсанти на етапі професійної підготовки ще мають обмежений реальний досвід, пов'язаний із будь-яким проявом агресії поліцейським. Результати анкетування наведено (у відсотковому співвідношенні) на рис 2.8.

Рис. 2.8

Водночас встановлено, що курсанти частіше легітимізують прояв агресії. Вони вважають більш допустимим застосування агресії, якщо говорити про неї загалом, зокрема, як способу досягнення результату чи як інструменту при виконанні завдань. Водночас чинні поліцейські переконані, якщо мова йде про загрозу для життя та здоров'я, наприклад у ситуаціях ризику та небезпеки, проявляти агресію не тільки дозволено, але й необхідно. Зокрема, майже 80% поліцейських вважають легітимним прояв агресивних дій, які спрямовані на збереження власної життєдіяльності.

Таким чином, респонденти обох досліджуваних груп не схильні виправдовувати та приписувати легітимний статус агресивним діям, якщо мова йде про агресію загалом. Лише у випадку прямої агресії стосовно себе, навколишніх, при загрозі життєдіяльності, умисних агресивних діях правопорушників агресія виправдовується на набуває статусу легітимізованої.

За результатами емпіричного дослідження здійснено порівняння двох груп досліджуваних. Зокрема, за методикою «Опитувальник агресивності» Басса-Дарки у курсантів та поліцейських середні значення (X сер.) за шкалами опитувальника майже не відрізняються і свідчать про середній

рівень вираженості таких типів агресивної поведінки як фізична агресія, непряма агресія, підозрілість, провина, роздратування, образа. Середній рівень вищевказаних агресивних проявів свідчить про норму агресивності. Адже відсутність агресії може вкрай негативно позначитися на здоровому розвитку особистості, а в професійній діяльності поліцейського обмежувати його активність. Водночас надмірна агресія робить людину конфліктною та нездатною нормально взаємодіяти з суспільством [110].

Середні значення за шкалою «Вербальна агресія» $X_{\text{сер.}} = 7$ свідчать про високий рівень вербальної агресії в курсантів. Цей тип агресії знаходить свій прояв як за допомогою звуків, так і за допомогою словесних відповідей. У чинних працівників поліції середні значення за шкалою «Вербальна агресія» $X_{\text{сер.}} = 6,5$ знаходяться на середньому рівні вираженості. Це свідчить про те, що поліцейські менш схильні вербально проявляти агресію, зокрема, у формі крику, вказівок, зауважень, ніж курсанти, що можна пояснити підвищенням стриманості та самоконтролю з часом.

Як у курсантів, так і в чинних поліцейських виявлено слабкий рівень прояву опозиційної манери в поведінці. Про це свідчать середні значення $X_{\text{сер.}} = 2,3$ (курсанти) та $X_{\text{сер.}} = 1,8$ (поліцейські) за шкалою «Негативізм». Це вказує відсутність здатності в обох груп досліджуваних проявляти протестні реакції проти встановлених правил.

Результати порівняльного дослідження за «Опитувальником агресивності» Басса-Дарки показано на рис. 2.9.

Рис. 2.9

Результати порівняльного дослідження двох груп за індексом ворожості (образа, підозрілість) та індексом агресивності (роздратування, фізична, непряма і вербальна агресія) (курсантів та поліцейських) за «Опитувальником агресивності» Басса-Дарки показано на рис. 2.10.

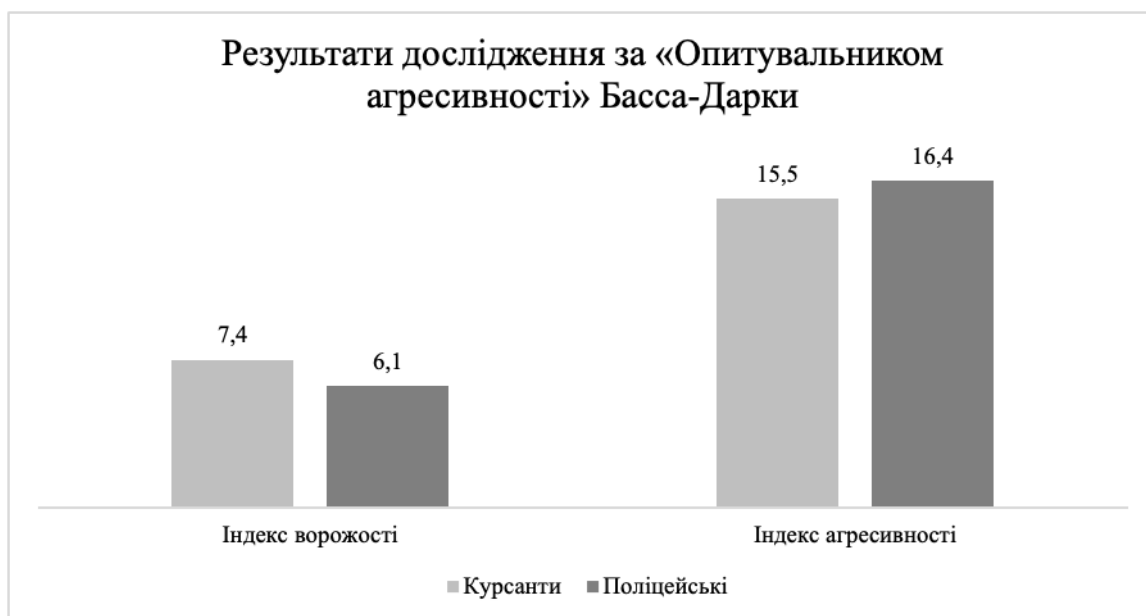

Рис. 2.10

Середні значення за індексом ворожості $X_{сер.} = 7,4$ та $X_{сер.} = 6,1$ знаходяться у межах норми. Хоча, рівень вираженості індексу ворожості в курсантів дещо вищий, ніж у поліцейських. Це може бути пов'язано з максималістськими тенденціями, властивими юнацькому віку, категоричністю установок щодо певних категорій людей в силу оволодіння соціально-професійними ролями.

Рівень індексу агресивності в обох вибірках є дещо заниженим у порівнянні з нормативним. Про це свідчать середні показники $X_{сер} = 15,5$ (курсанти) та $X_{сер} = 16,4$ (поліцейські). Проте, у порівнянні з курсантами, поліцейським притаманний вищий рівень індексу агресивності, який може проявлятися через роздратування, фізичну, непряму і вербальну агресію, ймовірно, як реакцію на стресові умови професійної діяльності.

При порівнянні груп досліджуваних за методикою «Опитувальник РСК» Дж. Роттера значних відмінностей не виявлено. Курсантам та працівникам поліції притаманне переважання інтернального локусу контролю. Результати за методикою «Опитувальник РСК» Дж. Роттера наведено на рис. 2.11.

Рис. 2.11

При порівнянні груп досліджуваних за методикою «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової виявлено наступні результати, які показано на рис 2.12.

Рис. 2.12

Середні значення (X сер.) груп досліджуваних за шкалами опитувальника свідчать про відсутність відмінностей у рівнях вираженості таких показників як: моделювання, програмування, оцінка результатів, гнучкість та самостійність. Рівень вираженості вказаних показників методики є середнім і може свідчити про те, що поліцейські та курсанти досить гнучко і адекватно реагують на зміну умов, в значній мірі усвідомлено виокремлюють цілі і досягнення мети.

Разом із тим виявлено відмінність у показниках за шкалою «Планування». У чинних поліцейських цей показник знаходиться на високому рівні, а в курсантів на середньому. Це вказує на те, що в поліцейських краще сформоване усвідомлене планування діяльності, зокрема, про самостійність висунення планів, їх реалістичність, деталізацію та стійкість у професійній діяльності, що безумовно є результатом досвіду.

При цьому загальний рівень саморегуляції в курсантів (X сер. = 32,7) та поліцейських (X сер. = 33) майже однаковий і знаходиться на високому рівні

розвитку, про що свідчить шкала «Загальний рівень саморегуляції», високі показники якої вказують на самостійність, гнучкість та адекватність реакцій досліджуваних.

Подальший перебіг дослідження стосувався аналізу результатів двох груп за опитувальником рівня легітимізації агресії М. Хогбен. Результати за опитувальником показано на рис. 2.13.

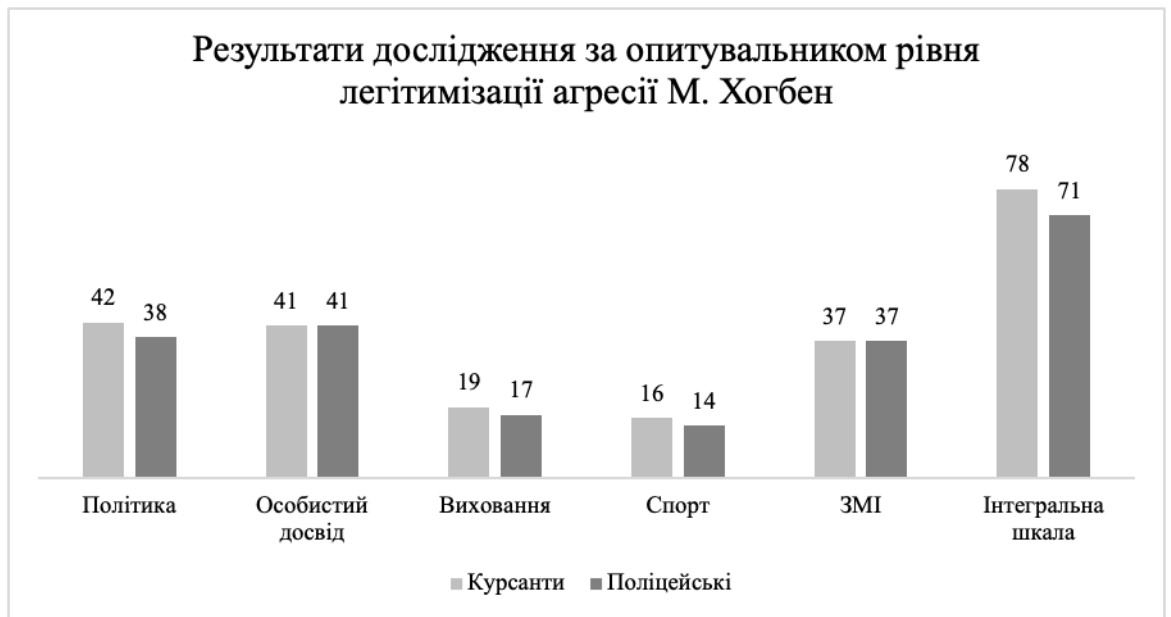

Рис. 2.13

Середні значення (\bar{X} сер.) за шкалою «Виховання» свідчать про понижений рівень схильності обох груп досліджуваних до легітимізованої агресії у сфері виховання дітей. Це може вказувати на те, що досліджувані однаково не схильні схвалювати агресивні чи авторитарні дії по відношенню до дітей та їхнього виховання.

Різницю в рівнях вираженості легітимізованої агресії в курсантів та поліцейських виявлено за шкалою «Спорт». Зокрема, для чинних поліцейських притаманно знижений рівень схильності до легітимізованої агресії у сфері спорту, а у курсантів – середній. Це означає, що курсанти більш схильні до зайняття силовими видами спорту та єдиноборствами. Разом із тим, виявлено підвищений рівень схильності курсантів та

поліцейських до легітимізованої агресії у сфері особистого досвіду, що свідчить про інтерес обох груп респондентів до видів діяльності, пов'язаних з агресією, зокрема, полювання, колекціонування зброї, захоплення екстремальними чи ризиконебезпечними видами діяльності.

За шкалами «Політика», «ЗМІ», «Інтегральна шкала» в обох групах виявлено середній рівень схильності до підтримки силових рішень у галузі політики та взаємовідносин держави з громадянином, а також висвітлення насильства та агресії у ЗМІ. Середній рівень за інтегральною шкалою вказує на прийнятність і виправданість різних форм агресії поліцейськими шляхом приписування їм легітимного статусу. Інтегральний рівень легітимізованої агресії за середніми показниками виявився вищим у курсантів (X сер. = 78) порівняно з поліцейськими (X сер. = 71). Це може свідчити про більшу схильність курсантів до виправдання прояву різних агресивних форм.

Для статистичного порівняння груп досліджуваних використано t -критерій Стьюдента для незалежних вибірок. Критерій дає змогу визначити різницю середніх значень вибірок за відповідними шкалами методик. Якщо двобічна значущість більша від 0,05, то відсутні підстави стверджувати, що є різниця середніх значень у групах. У протилежному випадку (якщо значущість менша від 0,05), то можна стверджувати про наявність відмінностей між групами досліджуваних.

При застосуванні t -критерію Стьюдента не припускається рівність дисперсій, тому спочатку необхідно перевірити однорідність дисперсій за критерієм Левене. Якщо ж дисперсії виявляться неоднорідними, то будемо користуватися варіантом t -критерію Стьюдента для незалежних вибірок. Результати за t -критерієм Стьюдента представлено в табл. 2.15

Показники перевірки на статистичну значущість результатів порівняльного дослідження агресивності у курсантів і працівників поліції

Шкала	Критерій рівності дисперсій Левене		t-критерій Стьюдента	
	F	Знач.	T	Знач. (2-стороння) p
Фізична агресія	0,182	0,670	1,949	0,05
Підозрілість	0,411	0,523	- 2,663	0,01
Інд ворожості	0,266	0,607	- 2,324	0,02
Гнучкість	1,647	0,201	- 2,511	0,01

Таким чином, за результатами критерію Левене виявлено різницю дисперсій, тому в даному випадку можна використовувати t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок.

За t-критерієм Стьюдента виявлено значущі відмінності між групами курсантів та поліцейських за шкалами «Фізична агресія», «Підозрілість», «Індекс ворожості» та «Гнучкість». Це свідчить про те, що працівники поліції суттєво відрізняються від групи курсантів за проявом фізичної агресії та гнучкості.

Зокрема, чинні поліцейські більш схильні проявляти фізичну агресію. Така форма прояву агресії може застосовуватись при виконанні покладених на поліцейського цілей та завдань, зокрема, використанні фізичної сили у превентивних цілях, застосуванні заходів примусу чи охороні громадського порядку. При цьому працівникам поліції, на відміну від курсантів, притаманна менша гнучкість, що може проявлятися у безкомпромісності та

послідовності виконання службових завдань, які ґрунтуються на чіткому алгоритмі дій. Водночас у курсантів порівняно з чинними працівниками, відзначається вищий рівень підозрливості та індексу ворожості. Вони більш схильні до недовіри і обережні по відношенню до людей. Це може бути пов'язано з максималістськими тенденціями, властивими юнацькому віку, жорсткістю установок щодо певних категорій людей в силу оволодіння соціально-професійними ролями.

З огляду на те, що вибірка працівників поліції включала службовців з різним стажем професійної діяльності, нами також було проведено внутрішньогруповий аналіз результатів дослідження. Залежно від стажу професійної діяльності досліджуваними працівниками поліції були умовно розподілені на такі підгрупи:

- 1 підгрупа – стаж роботи до 5 років;
- 2 підгрупа – стаж роботи 6-10 років ;
- 3 підгрупа – стаж роботи більше 11 років.

За «Опитувальником агресивності» Басса-Дарки відносно стажу роботи працівників поліції в лавах правоохоронних органів наведено на Рис 2.14.

Для першої підгрупи поліцейських (стаж роботи до 5 років), у порівнянні з другою і третьою, притаманні нижчі показники середніх значень (\bar{X} сер.) за всіма шкалами методики, окрім шкали «Непряма агресія», для якої показники у всіх трьох групах є майже однаковими. Це свідчить про те, що поліцейські, які мають стаж роботи до 5 років, найменш схильні проявляти різні форми агресії.

Для другої групи працівників поліції (стаж роботи до 6 - 10 років) притаманне підвищення показників у порівнянні з першою групою, зокрема, за такими шкалами, як «Фізична агресія», «Негативізм», «Образа», «Підозрливість», «Вербальна агресія» та «Провина». Ці результати можуть свідчити про вплив професійного досвіду на вираженість агресивних проявів у професійному середовищі.

Отримані дані представлено на рис. 2.14.

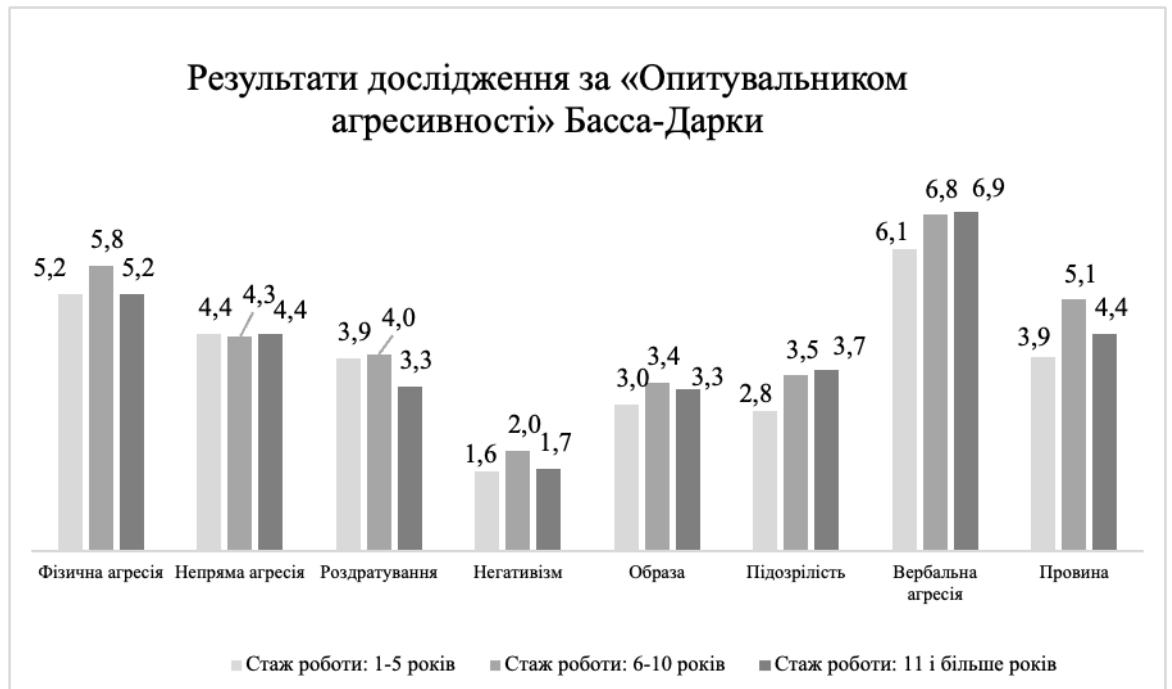

Рис. 2.14

Досліджувані, які працюють більше 11 років (3 підгрупа), мають вищі показники порівняно з двома попередніми підгрупами за такими шкалами як «Підозрілість» та «Вербальна агресія». Вони більш схильні до словесного вираження негативних почуттів і емоцій, що може супроводжуватися жорсткими виразами, погрозою та звинуваченням. Можливо, така поведінка виконує компенсаторну функцію та сприяє вираженню сильних емоцій, певною мірою виступає попереджувальною стосовно застосування силових методів.

Разом із тим, у досвідчених поліцейських знижується схильність до роздратування в порівнянні з двома іншими підгрупами. Це вказує на сформованість певної резистентності до зовнішніх подразників. Така емоційна стійкість може бути сформована в період професійної діяльності через набуття професійних навичок та самодисципліни.

У групах курсантів і чинних працівників порівнювалися також інтегративні показники – індекси агресії та ворожості. Результати дослідження двох груп за «Опитувальником агресивності» Басса-Дарки

показано на рис. 2.15.

Рис. 2.15

Результати досліджень за «Опитувальником агресивності» Басса-Дарки показали, що зі збільшенням стажу роботи підвищуються показники за такими шкалами методики, як «Індекс ворожості» та «Індекс агресивності». Показник за шкалою «Індекс агресивності» виявився найвищим у другій підгрупі досліджуваних (6 – 10 років професійного стажу). Це свідчить про те, що прояв агресивних форм поведінки досягає піку саме на цьому етапі професійної діяльності. Водночас найвищий показник за шкалою «Індекс ворожості» вявлено в підгрупі досліджуваних зі стажем професійної діяльності 11 і більше років, що може слугувати непрямою ознакою формування професійної деформації.

За результатами аналізу підгруп досліджуваних за методикою «Опитувальником агресивності» Басса-Дарки можна зробити висновки, що зі збільшенням стажу роботи прояв агресивних тенденцій є вищим, що може бути певним маркером виходу агресії за межі дозволеного.

Аналіз підгруп досліджуваних за опитувальником рівня легітимізації агресії М. Хогбен відносно стажу роботи показав такі результати, які представлено на рис. 2.16.

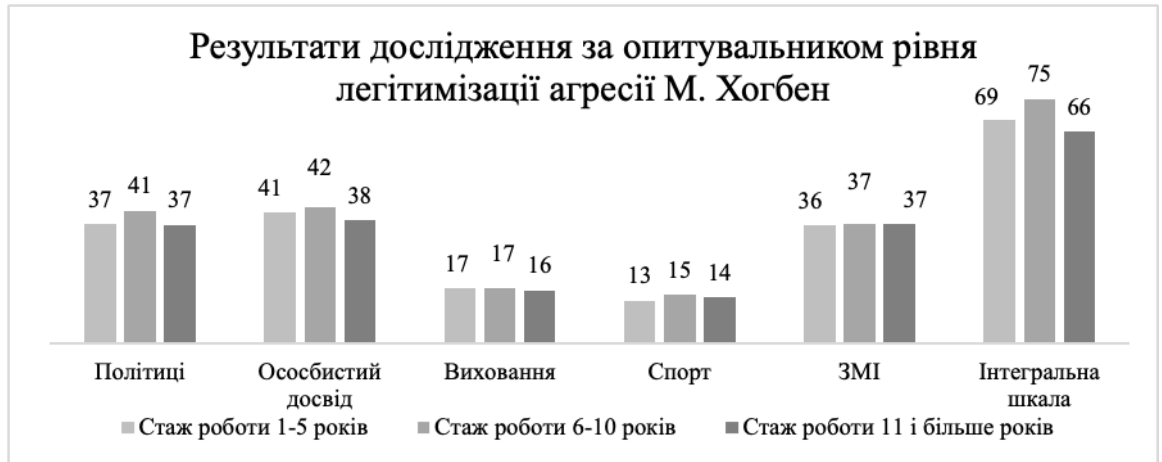

Рис. 2.16

Результати порівняльного дослідження вказують на те, що найвищі показники легітимізації агресії виявлені серед поліцейських зі стажем роботи від 6 до 10 років, вказуючи на їхню виражену схильність виправдовувати різні форми агресії та призначати їм легітимний статус.

Разом із цим, поліцейські із стажем професійної діяльності більше 11 років проявляють найнижчий рівень схильності до легітимізації агресії порівняно з іншими групами. Це свідчить про те, що зі зростанням професійного досвіду правоохоронці набувають більш обережного та стриманого підходу до визначення прийнятності або виправданості агресивних дій. Вони виявляють глибше розуміння можливих негативних наслідків від застосування агресії в різних ситуаціях та демонструють готовність до обґрунтованих та розсудливих підходів у вирішенні конфліктів чи напружених ситуацій, більш виважений підхід щодо застосування силових методів.

Подальший перебіг дослідження стосувався аналізу підгруп поліцейських за методикою «Опитувальник РСК» Дж. Роттера. Внутрішньогруповий аналіз результатів дослідження за «Опитувальником РСК» Дж. Роттера стосовно стажу професійної діяльності поліцейських зображено на рис. 2.17.

Рис. 2.17

Отримані результати дослідження свідчать про те, що зі збільшенням професійного досвіду в поліції спостерігається зростання рівня інтернальності особистості. Це означає, що поліцейські, набуваючи досвіду та експертизи в сфері правопорядку, виявляють вищий рівень внутрішньої орієнтації на власні внутрішні ресурси, віру у власні здібності та більшу самостійність у прийнятті рішень.

У результаті аналізу трьох підгруп досліджуваних за методикою «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової виявлено, що зі збільшенням стажу роботи підвищуються показники за такими шкалами як «Планування», «Моделювання», «Програмування» та показники за шкалою «Загальний рівень саморегуляції». Це вказує на те, що в процесі професійної діяльності поліцейські набувають практичного досвіду, що позитивно впливає на їхні аналітичні навички, здатність до прогнозування та моделювання ситуацій, а також формує високий рівень саморегуляції.

Результати за методикою «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової вказано на рис. 2.18.

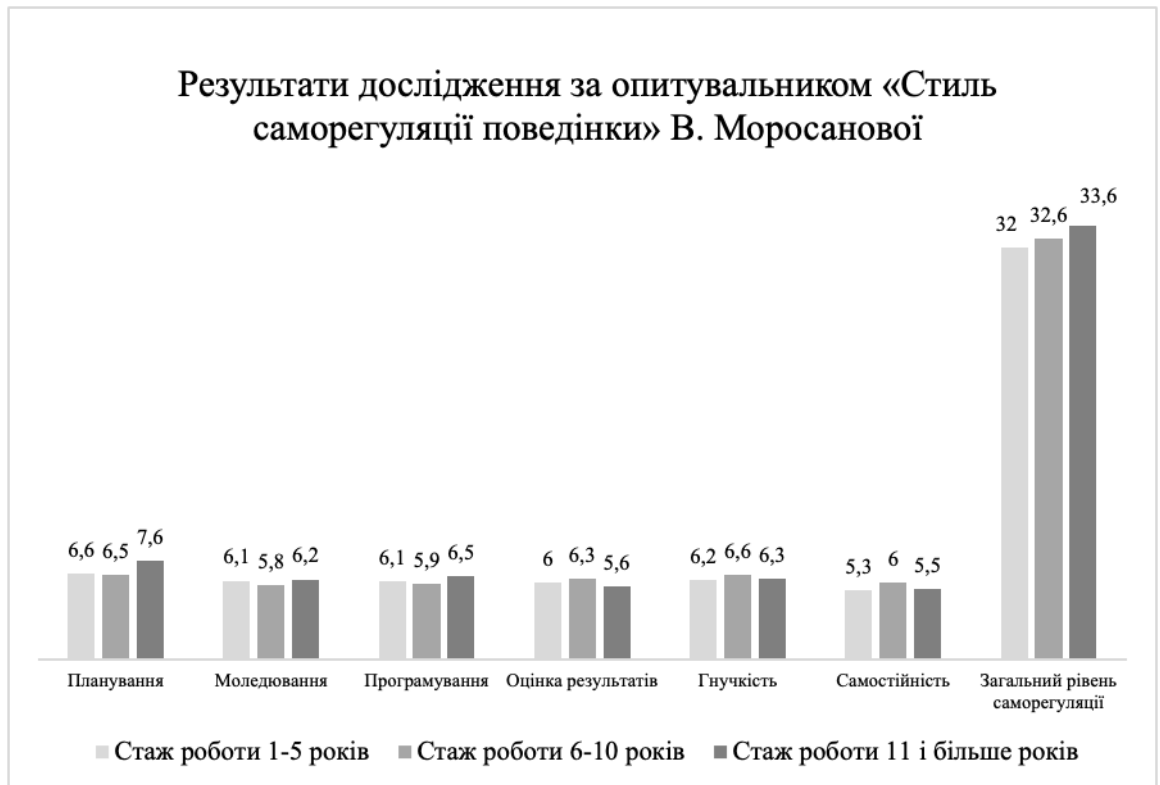

Рис. 2.18

За результатами проведеного дослідження можна сформулювати найбільш суттєві висновки.

1. Зі збільшенням стажу роботи, зокрема до 10 років, спостерігається зростання рівня агресивності, охоплюючи різні форми агресивної поведінки, такі, як фізична і вербальна агресія, а також показники негативізму, образи, підозрливості та провини.

2. Важливо відзначити, що цій категорії правоохоронців також притаманне виправдання агресивної поведінки, тобто її легітимізація. Цей аспект, у поєднанні з підвищеним рівнем агресивності, може призводити до надмірного та постійного прояву агресії, що слугує можливим сигналом до перевищення службових повноважень.

3. Встановлено, що зі збільшенням стажу професійної діяльності підвищується рівень інтернальності, що проявляється у схильності приписувати відповідальність за події життя та результати діяльності собі, а не зовнішнім чинникам. Також поліцейські набувають практичного досвіду,

який позитивно впливає на аналіз інформації, здатність до прогнозування та моделювання ситуацій, а також підвищення рівня саморегуляції.

Висновки до розділу 2

У другому розділі емпірично досліджено легітимізовану агресію у професійній діяльності поліцейських, що дало змогу дійти таких висновків.

1. На основі опитування респондентів виявлено: їхнє ставлення до неконтрольованого застосування агресії в професійній діяльності, що вбачається неприпустимим, оскільки пов'язано з порушенням закону, професійних стандартів та етичних норм; високий ступінь усвідомлення деструктивних наслідків агресивної поведінки поліцейського, що знижує рівень довіри громадян та негативно впливає на авторитет поліцейського та репутацію правоохоронної системи в цілому; уявлення про умови набуття легітимного статусу агресії при реальній загрозі життєдіяльності громадян чи самого поліцейського. Таку позицію висловили 56% курсантів та 59% чинних поліцейських у результаті проведеного опитування.

2. Прояв агресії поліцейськими може набувати легітимного статусу в критичних ситуаціях, особливо тих, де існує реальна загроза для життя та здоров'я громадян чи самого поліцейського. В таких обставинах застосування агресивних заходів визнається як необхідний та виправданий інструмент для дотримання безпеки та виконання службових обов'язків. Встановлено, що 68% курсантів та 77% чинних поліцейських вважають доцільним використання агресії при загрозі життєдіяльності. Агресія в таких ситуаціях виявляється лише як реакція на конкретні екстремальні обставини та прицільно використовується з метою ефективного виконання службових завдань та функцій, що визначені законом. Такий підхід визнає агресію як інструмент, який може застосовуватися у виняткових ситуаціях, коли інші засоби контролю та впливу є неефективними або непрактичними. Це необхідно розглядати у контексті забезпечення громадської безпеки та захисту життя поліцейських, за умови дотримання балансу та застосування

заходів агресивного характеру лише у відповідь на реальні загрози, забезпечуючи високий рівень професіоналізму та відповідальності.

3. На основі проведеного кореляційного аналізу встановлено, якщо поліцейським притаманно таке поєднання індивідуально-психологічних властивостей, як високий рівень агресивності та домінування екстернального локусу контролю, це сприяє легітимізації агресивних проявів, як соціально бажаних та необхідних. Проте надмірне застосування легітимізованої агресії породжує почуття всездозволеності щодо вираження агресії. Такий стан справ негативно впливає на виконання професійних обов'язків, завдає шкоди суспільству та ставить під сумнів презумпцію правоти поліцейського та авторитет всієї правоохоронної системи. Тому визначальним предиктором легітимізації агресії визначено високий рівень саморегуляції поліцейських.

4. За результатами проведеного порівняльного дослідження доведено, що чинні працівники поліції відрізняються від групи курсантів за виявленням фізичної агресії та гнучкості. Діючі поліцейські проявляють більшу схильність до фізичної агресії, що може бути пов'язано з виконанням своїх службових обов'язків, включаючи використання фізичної сили у превентивних цілях або для збереження громадського порядку. Водночас вони характеризуються меншою гнучкістю в структурі саморегуляції, що може проявлятися у безкомпромісності та послідовності виконання службових завдань, які ґрунтуються на чіткому алгоритмі дій. Водночас у курсантів порівняно з чинними працівниками, відзначається вищий рівень підозрілості та індексу ворожості. Вони більш схильні до недовіри до навколишніх, що може бути пов'язано з максималістськими тенденціями, властивими юнацькому віку, жорсткістю установок щодо певних категорій людей в силу оволодіння соціально-професійними ролями.

5. Здійснено порівняльний аналіз підгруп правоохоронців залежно від стажу професійної діяльності, що засвідчило зростання в них рівня агресивності зі збільшенням вислуги. Така тенденція прослідковується в правоохоронців до 10 років стажу професійної діяльності (про що свідчать

середні значення за індексом агресивності залежно від вислуги Х. сер. = 15,7 (стаж роботи 1 - 5 років), Х. сер. = 17,3 (стаж роботи 6 - 10 років). Ця категорія правоохоронців також найбільшою мірою виявляє схильність до легітимізації агресивної поведінки. Водночас зі збільшенням стажу професійної діяльності у поліцейських знижується рівень агресивності (Х. сер. = 16,5) та підвищується рівень інтернальності (Х. сер. = 15,4) у порівнянні з показниками інших груп досліджуваних (Х. сер. = 13,7 (стаж роботи 1- 5 років), Х. сер. = 13,6 (стаж роботи 6-10 років)), що вказує на високу особисту відповідальність, здатність до поглибленого аналізу інформації, прогнозування та моделювання ситуацій, рівень саморегуляції досягає високих показників. Разом із цим, поліцейські із стажем професійної діяльності більше 11 років проявляють найнижчий рівень схильності до легітимізації агресії порівняно з іншими групами. Це свідчить про те, що зі зростанням професійного досвіду правоохоронці набувають більш обережного та стриманого підходу до визначення прийнятності або виправданості агресивних дій. Вони виявляють глибше розуміння можливих негативних наслідків від застосування агресії в різних ситуаціях та демонструють готовність до обґрунтованих та розсудливих підходів у вирішенні конфліктів чи напружених ситуацій, більш виважений підхід щодо застосування силових методів.

6. Визначено, що основними предикторами легітимізованої агресії в діяльності поліцейських є розвинена здатність до саморегуляції та усвідомлення власної відповідальності за вчинення тих чи інших дій (інтернальний локус контролю). Це обумовлює необхідність у розробленні заходів, спрямованих на формування професійно важливих якостей особистості та спеціальних компетенцій з метою запобігання та коригування надмірного вияву легітимізованої агресії у професійній діяльності поліцейських. Такі заходи можуть бути імплементовані до системи психологічного забезпечення правоохоронної діяльності, що охоплює різні напрями психологічного супроводження працівників поліції.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ЛЕГІТИМІЗОВАНОЇ АГРЕСІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

3.1. Психологічні та організаційні засади оптимізації легітимізованої агресії в системі психологічного забезпечення діяльності працівників Національної поліції України

Система психологічного забезпечення МВС України є комплексом заходів, спрямованих на запобігання впливу ризиконебезпечних чинників професійної діяльності, збереження фізичного та психічного здоров'я працівників поліції, підвищення їхньої психологічної стійкості, надійності та готовності. Ця система включає в себе ряд заходів: організаційних, методичних, просвітницьких, психопрофілактичних, практичних та психологічних, які направлені на покращення психологічного клімату та робочих умов, а також надання підтримки та консультацій у вирішенні психологічних проблем працівників поліції [111].

Дослідження проблеми психологічного забезпечення діяльності правоохоронців висвітлено у численних працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Українські науковці, зокрема, В. Криволапчук, О. Тімченко та В. Барко зосереджуються на дослідженні психологічної готовності поліцейських [112-116]; В. Лефтеров висвітлює питання забезпечення психологічного здоров'я та психологічних технологій у конкурсному відборі та навчанні поліцейських [117-120]. Концептуальні засади психологічного забезпечення працівників Національної поліції та Національної гвардії представлено у працях О. Цільмак та С. Яковенка, О. Бандурки [121]; особливості діяльності психологічної служби правоохоронних органів України подано в роботах В. Медведєва, О. Кудерміної, Д. Горбенко та ін. [122], вивченням психологічного супроводження займались Барко В.,

Ірхін Ю, Морозова Т., Никифорчук Д., Романенко О. [123-125]. Зарубіжні науковці, зокрема, С. Мадді., Д. Хошаб, К. Дженсен, Е. Картер, Дж. Лу, Р. Харві [126] розкривають питання навчання витривалості для студентів високого ризику та протистояння стресовим ситуаціям, Г. Пенні, Д. Лаундер, Дж. Катбертсон, М. Томпсон, С. Гейвел, Л. Елісон, Н. Пауер, С. Гейвел та Н. Пауер [127 - 129] акцентують увагу на оцінці загроз, їх розумінні та прийнятті важливих рішень для реагування на надзвичайні ситуації поліцейських. Вчені С. Дароч, М. Мацероль, Н. Шортленд, Л. Томпсон, Л. Елісон, А. Мясян [130 - 132], зосереджують увагу на імплементаціях інновацій в поліції, а дослідження Н. Кавені [133] присвячено ролі матеріальних чинників для залучення в поліцію у британській поліцейській культурі. В. Солтес, Дж. Кубас, А. Велас, Д. Міхалк [134] вбачають необхідність поглибленого скринінгу правоохоронців на етапі входження в професію та розроблення спеціальних психопрофілактичних програм адаптації.

На думку науковців, система психологічного забезпечення поліцейських є важливим елементом підготовки та супроводження діяльності поліцейського в сучасних умовах та має вирішальне значення для успішності цих процесів [135].

На рівні законодавства України закріплено положення, які визначають завдання, принципи, напрями системи психологічного забезпечення, а також шляхи їх реалізації.

Зокрема, система психологічного забезпечення включає ряд завдань:

- психологічне дослідження працівників поліції;
- психологічна підготовка працівників поліції;
- психопрофілактична робота щодо працівників поліції;
- формування оптимальних соціально-психологічних умов в колективах;
- психологічне супроводження службової діяльності працівників поліції, включаючи участь у оперативних заходах та проведення слідчих

дій;

- психологічне супроводження освітнього процесу у закладах вищої освіти та навчальних установах Національної поліції, які здійснюють професійну підготовку поліцейських.

Реалізацію завдань психологічного забезпечення покладено на професійних психологів поліції. Зокрема, проведення психологічних заходів в органах і підрозділах Національної поліції України забезпечують психологи поліції, а у закладах вищої освіти – психологи ЗВО [122].

У рамках системи психологічного забезпечення психологи виконують ряд ключових функцій, спрямованих на підтримку та оптимізацію психологічного стану працівників поліції. Психологи відіграють ключову роль у забезпеченні якісного, результативного та ефективного проведення психологічних заходів у системі МВС [113]. Функції психологів у системі психологічного забезпечення правоохоронців представлено в додатку Д [111].

Система психологічного забезпечення базується на чітко визначених принципах:

- **Правомірності:** здійснення заходів психологічного забезпечення повинно відповідати законодавству України задля забезпечення законності та правомірності психологічних впливів.

- **Гуманізму:** діяльність системи психологічного забезпечення повинно відповідати загальнолюдським, моральним та етичним цінностям: забезпечення поваги до особистості, гармонійного розвитку та збереження її цілісності та психологічного здоров'я.

- **Толерантності:** наявність позитивної установки щодо різноманітності поглядів та індивідуальних відмінностей кожної особи: за расовою, політичною, віковою, релігійною приналежністю, за ознакою статі, віку, мови, етнічного та соціального походження.

- **Добровільності:** забезпечення добровільної згоди та активної участі особи, до якої застосовуються заходи психологічного забезпечення.

- Конфіденційності: гарантування нерозголошення інформації, отриманої в результаті психологічних заходів, та використання отриманих відомостей виключно для кваліфікованої психологічної допомоги особі.
- Об'єктивності: використання в практичній діяльності системи стандартизованих, надійних, валідних та адаптованих психологічних методик і технологій.
- Комплексності і систематичності: використання взаємодоповнюючих форм і методів роботи, системне урахування особливостей та закономірностей психологічних аспектів особистості працівника поліції, поліцейського закладу вищої освіти, курсанта (слухача) в їх професійній діяльності [111].

Окреслені принципи є підґрунтям у забезпеченні ефективності та етичності психологічної підтримки працівників Національної поліції. Вони є основою для реалізації напрямів психологічного забезпечення правоохоронної діяльності.

Повний цикл психологічного забезпечення правоохоронної діяльності, включає наступні напрями:

1. Психологічне вивчення об'єктів системи психологічного забезпечення: процес визначення провідних індивідуально-психологічних особливостей особи: характеру, мотивації, психофізіологічних та емоційних реакцій, рівень розвитку інтелекту, особливості психічних процесів. Реалізація напрямів здійснюється за допомогою використання формалізованих (тести, опитувальники) та малоформалізованих методів (спостереження, бесіди) психологічного дослідження.

2. Психологічна підготовка об'єктів системи психологічного забезпечення полягає у формуванні у працівників поліції, поліцейських закладів вищої освіти та курсантів професійних навичок та якостей, які необхідні для професійної діяльності та міжособистісних взаємодій. Вона спрямована на розвиток психологічної стійкості, готовності до несення служби в різних умовах та вміння ефективно комунікувати з громадськістю.

Цей напрямок реалізується через застосування інноваційних методів, інтерактивних форм навчання, таких як ділові ігри та тренінги.

3. Психопрофілактична робота включає комплекс організаційних, психологічних та просвітницьких заходів для підтримки ефективності діяльності працівників поліції та курсантів. Напрямок реалізується через проведення цільових психодіагностичних досліджень, консультування, психокорекції, психотренінгових комплексів та психологічної реабілітації.

4. Створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективах, що сприяє високій працездатності та успішній діяльності. Для досягнення цієї мети використовуються методи анкетування працівників поліції, моніторинг стану соціально-психологічного клімату, виявлення чинників, що впливають на ефективність та працездатність колективів. Здійснюється аналіз взаємин членів колективу та розробка заходів для корекції відносин задля покращення ефективності службової діяльності.

5. Психологічне супроводження поліцейських передбачає комплекс організаційних, просвітницьких і психологічних заходів задля підвищення продуктивності діяльності поліцейських у сфері громадської безпеки та правопорядку. У рамках напрямку спеціалісти здійснюють психологічні консультації, складають психологічні портрети підозрюваних і надають психологічну допомогу під час проведення допитів, включаючи випадки, пов'язані з неповнолітніми особами.

6. Психологічне супроводження освітнього процесу у закладах вищої освіти – система заходів, спрямованих на допомогу курсантам (слухачам) у пристосуванні до умов навчальної та майбутньої службової діяльності, підтримці їх особистісного зростання та професійного розвитку: заходи, спрямовані на адаптацію курсантів до навчального процесу та подальшої службової діяльності, сприяння їхньому особистісному зростанню та професійному становленню. Психологічні заходи включають опитування, спостереження, надання консультацій, проведення тренінгів та навчання основним методам саморегуляції для підготовки курсантів до професійної

діяльності. [111].

Відповідно до Порядку організації системи психологічного забезпечення [111] можна визначити такі завдання системи психологічного забезпечення задля оптимізації легітимізованої агресії в діяльності поліцейських:

1) психологічне вивчення поліцейських, кандидатів на службу до Національної поліції України щодо вираженості у них рівня загальної агресії, сформованості високої здатності саморегуляції та інтернального локусу контролю, які можуть впливати на застосування агресії та її легітимізацію в процесі службової діяльності;

2) психологічна підготовка поліцейських, спрямована на постійне оновлення системи знань щодо феномену агресії, обізнаності поліцейських щодо причин виникнення агресивної поведінки та шляхів її запобігання. Цей напрям може включати навчання стратегіям поведінки в конфліктній ситуації, технікам ефективної комунікації;

3) психопрофілактична робота щодо поліцейських з метою превенції ситуацій надмірного використання легітимізованої агресії, недопущення перевищення службових повноважень через її застосування, набуття поліцейськими навичок використання легітимізованої агресії тільки в професійно правомірних ситуаціях;

4) підтримка та оптимізація соціально-психологічного клімату в поліцейських колективах для попередження та вирішення конфліктних ситуацій, що можуть призвести до агресивної поведінки, сприяння взаєморозумінню в колективі;

5) психологічне супроводження службової діяльності поліцейських, у тому числі в ході проведення ними оперативних заходів та слідчих дій (проведення консультацій та надання підтримки поліцейському в складних та напружених ситуаціях, які можуть викликати агресивну реакцію щодо затриманого, свідка, обвинуваченого тощо).

Психологічне вивчення під час добору (конкурсу) кандидатів на

службу до Національної поліції України, просування по службі поліцейських здійснюється шляхом проведення психологічного дослідження (тестування). В рамках напряму використовуються формалізовані та малоформалізовані методики для визначення особистісних якостей та компетенцій, що висуваються до поліцейських.

Психологічне вивчення кандидатів на службу дозволяє описати особливості структури їх психологічної готовності до служби (мотиви, інтереси, здібності, психоемоційну стійкість, властивості темпераменту і характеру, знання, уміння й навички, особливості соціальної взаємодії).

Комплексна психодіагностика рівня готовності кандидата до служби в Національній поліції України, окрім визначення характерологічних властивостей, загальних і спеціальних здібностей тощо, повинна також включати психодіагностичні методики, спрямовані на виявлення вираженості у них рівня легітимізованої агресії. Проте, наразі не існує психодіагностичного інструментарію, який дозволяє визначити схильність правоохоронця до застосування легітимізованої агресії, що вказує на необхідність розробки таких методик. Тому рекомендується зіставляти результати дослідження агресивності з локусом контролю та саморегуляцією, оскільки саме це дозволяє прогнозувати наскільки агресія в професійній діяльності буде легітимізованою.

Як свідчить психологічна практика, досить ефективними методами отримання вагомої психологічної інформації щодо ставлення до прояву агресії в професійній діяльності та чинників, які можуть провокувати її застосування є бесіда, опитування, анкетування, інтерв'ювання, тобто вербально-комунікативні методи дослідження на основі мовленнєвого спілкування.

Ще одним дієвим механізмом виявлення негативних тенденцій у застосуванні легітимізованої агресії є процедура атестування. Участь психологів поліції у складі атестаційних та поліцейських комісій органів Національної поліції України може слугувати виявленню ознак надмірної

агресивності та схильності особистості до її застосування.

Важливим напрямом розвитку професійної компетентності та зразкової поведінки в службовій діяльності є психологічна підготовка поліцейських.

Задля оптимізації легітимізованої агресії в рамках психологічної підготовки можна виділити наступні етапи:

1-й етап: формування системи знань щодо загальної агресії, легітимізованої агресії, агресивності та агресивної поведінки особистості (поліцейські засвоюють основні теорії та базові знання з теми);

2-й етап аналіз передумов та чинників, які провокують застосування агресивної поведінки в службовій діяльності (поліцейські навчаються виявляти причини прояву агресії, здійснювати аналіз чинників, які провокують її застосування, зокрема, і у власній поведінці, виявляють ситуації із застосуванням легітимізованої агресії, що є виправданою та необхідною, а також ситуації, де прояв агресії не допускається);

3-й етап відпрацювання навичок саморегуляції, управління емоціями та стресом, розвиток навичок комунікації та дій в екстримальних ситуаціях (поліцейські навчаються технікам саморегуляції, застосування прийомів психологічного впливу під час виконання професійних обов'язків).

Згідно Закону України «Про Національну поліцію» [136], професійне навчання поліцейських здійснюється за напрямами: первинна професійна підготовка; підготовка в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання; післядипломна освіта; службова підготовка.

Первинну професійну підготовку проводять з поліцейськими, які вперше прийняті на службу в поліції для оволодіння ними спеціальних знань та навичок, які необхідні для виконання службових повноважень. Під час проходження первинної професійної підготовки поліцейські опановують низку навчальних дисциплін, які сприяють засвоєнню знань щодо коректної професійної взаємодії поліцейського з громадянами, зокрема: «Професійна етика. Ефективна комунікація», «Взаємодія з населенням на засадах партнерства», «Стресостійкість», «Основи конституційного права.

Забезпечення прав і свобод людини. Практика Європейського суду з прав людини» та інші.

Підготовка в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання передбачає здобуття вищої освіти на денній формі навчання за державним замовленням, які здійснюють підготовку поліцейських. Наприклад, кафедрою юридичної психології Національної академії внутрішніх справ викладається низка навчальних дисциплін, в межах вивчення яких розглядаються питання агресивної поведінки правоохоронця: «Професійно-психологічна підготовка»; «Конфліктологія»; «Психологія іміджу та толерантної поведінки в діяльності працівників органів Національної поліції»; «Психологія спілкування».

Післядипломна освіта поліцейських здійснюється на загальних засадах, визначених законодавством України, з огляду на особливості, передбачені цим Законом, включає спеціалізацію; перепідготовку; підвищення кваліфікації; стажування [137]. Післядипломна освіта слугує підвищенню правосвідомості та стимулює його до подальшого професійного зростання та якісного виконання професійних функцій, зокрема, при застосуванні агресії. У рамках підвищення кваліфікації працівників поліції викладається спектр навчальних дисциплін, які дозволяють підвищити рівень обізнаності поліцейського з питань агресії: «Толерантність та недискримінація в роботі поліцейського» та «Ефективна комунікація поліцейського».

Відповідно до Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України [138], психологічна підготовка входить до складу загальнопрофільної підготовки поліцейських. Психологічна підготовка визначається, як навчання, що спрямоване на здобуття поліцейськими необхідних їм теоретичних знань та оволодіння практичними уміннями і навичками [138].

Службова підготовка поліцейських проходить в навчальних групах за місцем служби або на навчальних зборах та включає проведення навчальних, практичних занять із залученням психологів поліції, та, за необхідності,

фахівців профільних кафедр закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Основними завданнями службової підготовки щодо оптимізації легітимізованої агресії поліцейських виступають:

1) підвищення рівня професіоналізму поліцейських (отримання поліцейськими інформації про рамки застосування легітимізованої агресії у професійній діяльності з метою забезпечення ними охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку);

2) удосконалення навичок саморегуляції та самоконтролю (оволодіння техніками збереження спокою та розсудливості у критичних та напружених ситуаціях);

3) удосконалення комунікативних навичок (оволодіння ефективними навичками спілкування та вирішення конфліктних ситуацій шляхом діалогу та переговорів).

Вважаємо доцільним навчання керівництва органів та підрозділів поліції в межах поліцейського менеджменту, яке повинно включати:

1) роз'яснення умов застосування легітимізованої агресії та забезпечення чіткого розуміння поліцейськими норм її прояву:

– аналіз успішності виконання професійних завдань поліцейського через призму застосування легітимізованої агресії (виявлення тенедцій застосування легітимізованої агресії як дієвого інструменту в будь-яких ситуаціях);

– схильність поліцейського до самовиправдання через тлумачення застосування агресії як необхідної та доцільної;

– використання легітимізованої агресії як способу звільнення від напруги чи задля самоствердження.

2) пояснення особливостей коректного реагування поліцейських на провокації з боку громадян, які можуть призводити до прояву агресивної поведінки та невірному тлумаченню її як легітимізованої агресії:

– реагування на будь-які прояви сили супротивника подібним чином;

– застосування легітимізованої агресії як дієвого інструменту, зокрема, у роботі з людьми, які знаходяться під впливом психоактивних речовин.

Важливо формувати у керівників підрозділів практичні вміння та навички, які повинні проявлятися в їх управлінській діяльності в напрямках:

- 1) підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень;
- 2) забезпечення стабільності діяльності, зокрема і діяльності, яка пов'язана з високим ризиком;
- 3) використання стратегій запобігання та вирішення конфліктних ситуацій;
- 4) мотивування праці підлеглих на досягнення успіху у професійній діяльності;
- 5) забезпечення можливостей професійного зростання та розвитку в професійній діяльності.

Психопрофілактична робота як напрям психологічного забезпечення втілюється завдяки комплексу психодіагностичних, просвітницьких, практичних заходів, які спрямовані на попередження агресивної поведінки правоохоронців.

Цільова психологічна діагностика та експрес-діагностика агресивності особистості поліцейського спрямовується на визначення рівня загальної агресивності поліцейського, діагностику видів агресії та визначення стилю поведінки в конфліктних ситуаціях.

Відповідно до наказу МВС «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» [111] та з метою оптимізації профілактичної роботи визначено перелік психодіагностичних методик, які можуть використовуватись для діагностики агресивності. Серед них Опитувальник агресивності Басса-Дарки та проективна методика Тест руки Вагнера, які показали свою ефективність у дослідженні легітимізованої агресії.

Психопрофілактична робота також передбачає проведення групових форм та методів роботи з поліцейськими, включаючи тренінгову роботу. Науковцями розроблено низку тренінгів, метою яких є робота із агресивністю особистості поліцейського. Наприклад, визначено ефективність психологічного тренінгу «Стресостійкість», який включає тренінгові вправи, що дозволяють виявляти поведінкову агресивність працівників Національної поліції [139].

Водночас в рамках психологічної профілактики важливим є проведення індивідуального психологічного консультування з метою роботи над агресивністю особистості та вирішення конфліктних ситуацій.

Підтримка та оптимізація соціально-психологічного клімату в колективах є процесом формування оптимальних соціально-психологічних умов для здійснення продуктивної взаємодії поліцейських. Цей напрям реалізується через вивчення взаємин в колективі, проведення соціометричних досліджень, визначення наявності конфліктних ситуацій, умов та чинників, які перешкоджають продуктивній професійній діяльності.

Для дослідження стану соціально-психологічного клімату та особливостей організаційного розвитку поліцейського підрозділу психологами використовуються апробовані психодіагностичні методики, опитувальники, анкети, зокрема:

1. Опитувальник «Як розвивається Ваша організація?» (модифікований тест «Як розвивається Ваше підприємство?» В. Зигерта, Л. Ланга; в адапт. Л. М. Карамушки, 2013 р.), що дає можливість визначити показники:

- 1) зрілість організаційного розвитку;
- 2) проблемність організаційного розвитку;
- 3) рівень організаційного розвитку (виділяється на основі аналізу двох вищезазначених показників як конструктивний, кризовий чи проблемний рівень організаційного розвитку) [140].

2. Методика «Шкала негативного впливу роботи» (автор – Д. Ватсон, адаптація С. Д. Максименка, О. М. Кокуна, Є. В. Тополова) дозволяє

визначити рівні (від низького до високого) негативного впливу роботи на психологічний стан співробітника [141].

3. Методика «Індекс організаційної напруженості (на прикладі освітніх організацій)» (автор – Р. Л. Кан та інші, модифікація Л. М. Карамушки, К. В. Терещенко), що дозволяє оцінити рівні організаційної напруженості (низький, середній, високий) та визначити індекс організаційної напруженості [142].

Після аналізу та узагальнення отриманих результатів психологи поліції складають відповідний звіт та визначають чи необхідно вживати заходи корекції внутрішньокolleктивних відносин та надають рекомендації керівникам підрозділів щодо підвищення ефективності їх діяльності.

Проте, ці методики не діагностують легітимізовану агресію в колективі правоохоронців. Тому існує потреба в розробці таких інструментів, які слугуватимуть вияву схильності особистості до її застосування. Також важливо розробити систему заходів, спрямованих на попередження та коригування легітимізованої агресії в поліцейських колективах.

Психологічне супроводження службової діяльності поліцейських Національної поліції, у тому числі в ході проведення ними оперативних заходів та слідчих дій, здійснюється відповідно до затвердженого Порядку організації системи психологічного забезпечення [111].

Програми роботи із агресивністю працівників поліції можуть мати різні шляхи реалізації. Вони можуть включати складання психологічних портретів правопорушників, проведення тренінгів з управління емоціями та стресом, розвиток навичок ефективного розв'язання конфліктів, психологічну підтримку та консультування працівників, які виявляють ознаки агресивної поведінки.

Аналіз напрямів психологічного забезпечення правоохоронної діяльності в системі МВС України свідчить про комплексний підхід до психологічної підтримки правоохоронців, що охоплює різноманітний спектр заходів і методів, які є важливими для ефективного реалізації завдань кожного

елементу системи психологічного забезпечення. Зокрема, це використання інноваційних методів, інтерактивних форм навчання, таких як ділові ігри та тренінги.

Національний та міжнародний досвід свідчить про вагомий успіх тренінгових технологій, які впроваджуються в систему психологічного забезпечення професійної діяльності поліцейських.

Тренінг легко адаптується відповідно до напрямку психологічного забезпечення та окресленої мети. Він може бути універсальним інструментом, що дозволяє реалізувати більшість завдань психологічного забезпечення, створюючи комплексний підхід для оптимізації легітимізованої агресії. Найбільш ефективним, на наш погляд, є застосування тренінгу в наступних напрямках психологічного забезпечення: у психопрофілактичній роботі (тренінг дозволяє своєчасно виявити та запобігти надмірному прояві легітимізованої агресії та негативним наслідкам); професійній підготовці працівників поліції (тренінг виступає ефективною формою навчання, що забезпечує формування необхідних знань, вмінь та навичок); психологічному супроводженні (за допомогою тренінгів здійснюється просвітницька робота, навчання, формування необхідних якостей особистості на етапі навчання та професійної діяльності).

Разом з цим, окремі елементи тренінгу можуть бути доцільними для таких напрямів, як: психологічне вивчення об'єктів системи психологічного забезпечення (застосування психодіагностичного інструментарію, який використовуються в рамках тренінгу дозволить своєчасно виявити схильність особи до легітимізованої агресії); підтримка та оптимізація соціально-психологічного клімату в колективах (тренінговий формат роботи слугує виявленню чинників порушення працездатності, наприклад, непорозуміння в колективі, конфліктні ситуації, приховану, вербальну агресію).

Окрім того, тренінги забезпечують платформу для взаємодії та обміну досвідом між правоохоронцями, сприяючи формуванню командної єдності та

взаємопідтримки. Вони створюють можливість для аналізу та обговорення конкретних ситуацій, що допомагає зрозуміти та вдосконалити власні стратегії управління емоціями взагалі та агресією зокрема.

Проведене нами дослідження вказує на те, що визначення міри легітимізованої агресії в діяльності поліцейських обумовлює трудність в самоконтролі та складнощі у подоланні таких емоцій, як гнів, роздратування та обурення [110]. Для того, щоб запобігти надмірному використанню агресії поліцейському необхідно мати комплекс професійно важливих індивідуально-психологічних якостей, серед яких: високий рівень саморегуляції та самоконтролю, стресостійкість, комунікабельність та відповідальність. Ці індивідуальні особливості важливо враховувати в процесі здійснення заходів психологічного забезпечення.

Розглянемо детальніше шляхи застосування тренінгових технологій в рамках напрямів системи психологічного забезпечення.

Важливим напрямом психологічного забезпечення, який направлено на формування індивідуально-психологічних особливостей, є професійна підготовка. Професійна підготовка – це організований, безперервний та цілеспрямований процес, який забезпечує засвоєння знань, спеціальних умінь і навичок, необхідних для успішного виконання їхніх службових завдань [121]. За допомогою професійної підготовки відбувається набуття спеціальних знань, навичок, підвищення рівня саморегуляції та розвиток вмінь діяти в екстремальних ситуаціях. Структура тренінгової програми включала п'ять тематичних блоків: установчий, когнітивний, комунікативний, регулятивний та поведінково-діяльнісний формування особистих якостей особистості [143].

Професійна підготовка проводиться на базі закладів вищої освіти МВС зі специфічними умовами навчання та установ (закладів) Національної поліції, що діють для підготовки курсантів та діючих працівників поліції в рамках підвищення кваліфікації і перепідготовки [144, 145].

Психологічна підготовка обумовлює формування широкого спектру компетенцій [146], зокрема, стратегій вирішення конфліктів, володіння вербальними методами впливу, дотримання правил особистої безпеки та ефективної взаємодії, а також регуляцію психічних станів. Окреслений спектр компетенцій, які формуються в процесі психологічної підготовки є необхідною умовою для оптимізації легітимізованої агресії чинних чи майбутніх поліцейських.

Формування відповідних компетенцій здійснюється через різноманітні форми навчання, включаючи навчальні та практичні заняття [147]. Серед цих методів важливе місце належить тренінгам, які створюють умови для оволодіння не лише теоретичними знаннями, але й практичними навичками, які будуть використовуватися в майбутньому у ситуаціях професійної взаємодії. Наприклад, оволодіння методами саморегуляції дозволить правоохоронцям контролювати власні емоційні імпульси та використовувати агресію тільки при необхідності та в мірі, необхідній для виконання професійних завдань.

Ще одним вагомим напрямом психологічного забезпечення, що сприяє оптимізації легітимізованої агресії, є психопрофілактична робота. Вона створює умови для попередження деструктивних тенденцій, які можуть несприятливо впливати на працівника поліції та виконання ним службових завдань. Напрямок реалізується через проведення організаційних, просвітницьких та тренінгових заходів.

Головним завданням при здійсненні заходів щодо оптимізації легітимізованої агресії є моделювання ситуацій, при яких агресивність залишається регульованою, не загрожуючи життєдіяльності та не порушуючи етичних та законодавчих норм. Оптимізація легітимізованої агресії передбачає створення таких умов, де агресія функціонує, як контрольований інструмент правоохоронця, спрямований на успішне виконання професійних завдань, і водночас не створює загрози для громадського порядку та самого поліцейського.

Враховуючи вищезазначене, застосування тренінгових технологій у системі психологічного забезпечення правоохоронців вбачається універсальним інструментом, спрямованим на досягнення оптимізації у застосуванні легітимізованої агресії.

Таким чином, узагальнюючи вищевказане, можливо сформулювати декілька найбільш вагомих висновків:

1. Система психологічного забезпечення МВС України відіграє важливу роль у створенні умов для ефективної та стабільної роботи правоохоронних органів, сприяючи збереженню їхнього професійного потенціалу та здатності до виконання службових обов'язків в різних умовах. Вона включає ряд ключових напрямів: психологічне вивчення поліцейських, психологічну підготовку, психопрофілактику, забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективах, психологічне супроводження в практичній діяльності та психологічне супроводження освітнього процесу ЗВО.

2. Реалізація завдань психологічного забезпечення здійснюється через використання різних методів серед яких важливе місце займають інтерактивні форми навчання: ділові ігри та тренінги. Тренінгові технології вбачаються універсальним інструментом у системі психологічного забезпечення, спрямованим на досягнення оптимізації у застосуванні легітимізованої агресії.

3. Обгрунтовано, що тренінг може застосовуватися у рамках психологічної підготовки та психопрофілактики, оскільки створює умови для оволодіння не лише теоретичними але й практичними знаннями, а також дозволяють попередити деструктивні тенденції, зокрема, надмірне використання легітимізованої агресії в професійній діяльності.

3.2. Тренінг як засіб оптимізації легітимізованої агресії поліцейських

У наукових дослідженнях, термін «тренінг» охоплює різноманітні значень, таких як навчання, такі як виховання, тренування. Для уточнення

цього поняття в розрізі наукових досліджень, вчені використовують різні дефініції. Зокрема, тренінг тлумачиться як нетрадиційна форма організації навчання, метод активної участі осіб для здобуття спеціальних знань і розвитку умінь і навичок, необхідних для виконання професійної діяльності.

Поняття тренінгу також пов'язується з процесом перепрограмування моделі управління поведінкою і діяльністю особи. У наукових джерелах існують деякі визначення тренінгу, що пояснюють його як елемент запланованої діяльності організацій. Метою такої діяльності є покращення професійних знань і навичок, або зміна настанов та соціальної поведінки працівників, відповідно до цілей організації та її вимог [148].

Тренінг відзначається високою ефективністю засвоєння інформації у порівнянні з іншими методами навчання (на рівні до 90%) [118].

Низка українських та зарубіжних науковців вивчали питання використання тренінгових технологій у системі підготовки працівників поліції. Вчені вказують на те, що проведення тренінгів слугує формуванню різних психологічних властивостей і якостей працівників (Л. Мороз [148], В. Лефтеров [117], О. Макарова [149], В. Барко [150], В. Доценко [151], О. Цільмак [152], С. Яковенко [153] та ін.), професійно-психологічних характеристик (Л. Балабанова [154], В. Носков та інші), подоланню конфліктів (Н. Мілорадова [155], О. Олійник та інші), діяльності особистості в екстремальних умовах (О. Тімченко, Н. Афанасьєва, Ю. Ільїна, Н. Світлична, Л. Перелигіна та ін.).

Застосування тренінгових технологій у освітньому процесі описано у дослідженнях Д. Александрова, В. Андросюка, Л. Казміренко, О. Кудерміної, С. Максименка, Ю. Швалба. І. Охріменка та інших. Іноземні дослідники також акцентують увагу на застосуванні тренінгових технологій, розглядаючи питання щодо ефективності їх втілення під час підготовки поліцейських (А. Чаппел, Дж. Хейлс, Р. Борум, Р. Хонесс, Р. Енгель, Т. Герольд, С. Робін, Д. Тамара), упровадженню технік протидії

маніпулюванню та виявленню нещирості під час проведення допиту (А. Аббе, С. Брендон, Г. Клірі, Т. Ворнер, Р. Балко, К. Карлсміт, А. Суд).

Разом з цим не вистачає наукових робіт, які б присвячували увагу науковому аналізу методичних засад, спрямованих на оптимізацію легітимізованої агресії в професійній діяльності. Тому виникає необхідність у розробці таких тренінгових технологій та їх впровадженні в систему психологічного забезпечення діяльності працівників Національної поліції.

Сучасна психологія розглядає тренінг як сукупність методик, спрямованих на розвиток комунікативних якостей та рефлексивних здібностей людини, її вміння аналізувати власну поведінку та поведінку інших у групових контекстах. Тренінг також сприяє адекватному сприйняттю себе та інших, особливо в контексті групи, до якої особа належить [155].

Походження методу тренінгу як інструменту групової роботи пов'язують з іменем К. Левіна. Дослідження підтверджують, що більшість ефективних змін в установках особистості відбуваються в груповому, а не в індивідуальному полі. У 1970-х роках М. Форвегом був розроблений і науково обґрунтований соціально-психологічний тренінг, що базувався на рольових іграх з елементами драматизації, які сприяли розвитку навичок ефективної комунікації.

Упровадження тренінгових технологій в систему правоохоронних органів привернуло увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, українськими науковцями Л. Мороз та В. Лефтеровим обґрунтовано принципи, методи та засоби застосування тренінгових технологій у професійній діяльності правоохоронців, а також запропоновано концепцію професійно-психологічного тренінгу.

Так, В. Лефтеров рекомендував тренінг як один із найбільш ефективних сучасних методів, який слід інтегрувати у програми професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників ризиконебезпечних професій. За його словами, використання психотренінгових методів у системі професійної підготовки є важливим

елементом, що поєднує теорією та практику психологічного забезпечення діяльності правоохоронних органів. Впровадження тренінгу може значно покращити якість підготовки персоналу та підвищити ефективність професійної діяльності [156; 157].

Тренінг відзначається рядом переваг порівняно з традиційними методами професійної підготовки. Він створює сприятливі умови для колективного навчання, що дозволяє не лише засвоювати готові стандарти професійних дій, але й активно формувати, усвідомлювати та застосовувати їх шляхом участі в дискусіях, рольових іграх та систематичній груповій рефлексії [158].

Отже, тренінг виявляється не лише ефективним інструментом для розвитку професійної ідентичності та компетентності поліцейських, але і сприяє усвідомленню свого професійного призначення та дозволяє визначенню власних життєвих та професійних перспектив [149].

У науковій площині налічується багато теоретико-психологічних концепцій, на яких базується тренінгова робота. Вибір теоретичних засад передусім визначається метою, яку окреслює перед собою організатор тренінгу. У нашому випадку метою є проведення спеціальної групової роботи з поліцейськими, в результаті якої у них підвищиться здатність до оптимального застосування легітимізованої агресії та підтримання високого рівня саморегуляції в складних обставинах професійної діяльності.

Таким чином, *метою* тренінгу є формування навичок застосування легітимізованої агресії у професійній діяльності.

Для досягнення цієї мети пропонується ряд *завдань*:

- 1) Формування у правоохоронців мотивації оптимального використання легітимізованої агресії під час виконання службових обов'язків.
- 2) Формування у поліцейських бажання саморозвитку та самореалізації у професійній діяльності й особистому житті.
- 3) Стимулювання поліцейських до зміцнення інтернального локусу контролю.

4) Розвиток комунікативної компетентності поліцейських, їх ефективності у взаємодії з громадянами, толерантності різних думок та вміння попереджувати конфлікти.

5) Формування навичок конструктивної поведінки в складних ситуаціях, вміння надавати першу психологічну допомогу самому собі й іншим. Це включає навчання поліцейських ефективно реагувати на стресові ситуації та допомагати іншим у подібних умовах.

Теоретико-методологічне підґрунтя розроблення тренінгу склали принципи гуманістичного, когнітивного та психодинамічного підходів.

Зокрема, принципи гуманістичної психології здійснюють акцент на індивідуальному зростанні та цілісності особистості, а також самодостатності, та прагненні до допомоги іншим. Теорії гуманістичної та екзистенціальної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Мей, І. Ялом та ін.) спрямовані на забезпечення психологічного здоров'я, розвиток внутрішнього потенціалу поліцейських, удосконалення та розвиток їх здібностей.

Гуманістична ідея визнає, що справжнє фізичне та психологічне здоров'я працівника полягає не в підкоренні чужим нормам і стандартам, а в згоді з самим собою та реальними фактами життя та професійної діяльності. Гуманістичний підхід допомагає підтримати позитивний психологічний стан та забезпечити особистісний розвиток поліцейських, що сприяє оптимальному використанню легітимізованої агресії і досягненню ефективності професійної діяльності. Це сприяє створенню позитивного психологічного клімату та сприятливих умов для розвитку співробітників поліції, гармонізації їхнього психологічного стану та готовності до оптимальних дій в різних ситуаціях службової діяльності.

Завдання тренінгу з позицій гуманістичного підходу, зокрема, гештальт-терапії, полягають у тому, щоб допомогти поліцейським усвідомити свій внутрішній світ і створити свідомий контакт із самими собою та оточенням, що становить основу процесів саморегуляції. Приділяється значна увага усвідомленню різних установок, способів

поведінки та мислення, які можуть бути закріплені у минулому та впливати на поведінку в теперішньому часі. Виявлення значення та функцій цих установок допомагає зрозуміти їх вплив на поведінку. Гуманістичний підхід стимулює особистість до більш глибокого розуміння та прийняття себе, включаючи негативний досвід, соціально неприйнятні якості, психотравми та витіснені конфлікти. На тренінгу психолог діє як фасилітатор та помічник, спрямований на бажання та можливості учасників, що допомагає у вирішенні найскладніших і болючих ситуацій.

Звернення до концепцій психодинамічного підходу сприяє розвитку аналітичних здібностей учасників, дає змогу усвідомити власний життєвий стиль і способи поведінки. Тренінг допомагає учасникам позбавитись відчуття власної малоцінності, формулювати альтернативні цілі, визначати шляхи їх досягнення. Під час тренінгу відбувається реорієнтація особистості, що включає пошук нових орієнтирів та смислів. Зокрема, застосування в тренінгу концепцій А. Адлера, спрямовано на розвиток власної ідентичності через зняття особистісних блоків та стимулювання процесу розвитку. Цей підхід розглядає особистість унікальною, наділеною творчістю й відповідальністю, яка прагне досягти мети в межах особистої сфери феноменологічного досвіду. Важливим завданням тренінгу є активізація соціальних інтересів учасників, що дозволить розвинути новий стиль життя.

У контексті розробки тренінгової програми для працівників правоохоронних органів, зокрема для поліцейських, використання когнітивно-поведінкового підходу (КПТ) є цілеспрямованим та обґрунтованим. Використання даного підходу в тренінгу полягає у навчанні поліцейських практичним та науково підтвердженим методам управління власними думками, переконаннями та емоційним станом у стресових та конфліктних ситуаціях, оволодінню адаптивними формами поведінки [159].

Впровадження тренінгових технологій у професійну діяльність поліцейських є важливим і перспективним підходом, який може покращити їхню професійну підготовку та сприяти підвищенню ефективності виконання

службових обов'язків у складних умовах, а також сприяє оптимізації застосування легітимізованої агресії. Тренінгу забезпечу безперервність процесів отримання знань та їх практичне використання. Під час тренінгових занять відбувається активізація інтелектуальних, комунікативних і вольових можливостей особистості, а також рефлексія минулого та моделювання майбутнього. Все це стає можливим завдяки здійсненню використання спеціальних психотехнічних, ігрових та інших прийомів і методів під час тренінгу.

Сьогодні психотренінгові методи різноманітної спрямованості широко використовуються в межах інтегративного підходу. Інтегративні психотехнології охоплюють сукупність психотехнічних дій, прийомів і методів, що базуються на концепції цілісності й використовують ресурсний потенціал особистості з метою інтегрування [160].

Розроблений нами тренінг інтегративного типу було спрямовано на формування здатності до саморегуляції в складних умовах професійної діяльності, саморефлексію, розвиток когнітивних здібностей, ефективну комунікацію та формування внутрішнього локусу контролю.

Тренінг ґрунтується на різноманітних методах, а саме: групова дискусія, рольова гра, невербальні вправи. Проведення тренінгу передбачається під час практичних занять з курсантами закладів вищої освіти системи МВС, а також при проходженні підвищення кваліфікації чи за необхідності, на різних етапах професійної діяльності.

Тренінг оптимізації легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських включає п'ять тематичних блоків:

1. *Установчий блок*, спрямований на ознайомлення з інформацією щодо легітимізованої агресії, проведення експрес-діагностики рівня легітимізованої агресії працівників поліції та формування певного емоційного стану (зацікавленість, включеність, активізація). Експрес-діагностика, узгодження з учасниками цілей, завдань, змісту та регламенту тренінгу. Закладання норм та принципів інтерактивного навчання, ролей

тренера та учасників.

2. *Когнітивний блок*, фокусується на підвищенні рівня усвідомлення щодо меж легітимності застосування різних форм агресії у професійній діяльності, формування уявлень про чинники, що призводять неконтрольованого прояву агресії та розроблення шляхів подолання таких труднощів; коригування локусу контролю та розвиток навичок особистісної рефлексії учасників, стимулювання потреби в професійному й особистісному саморозвитку, самореалізації у професійній сфері; усвідомлення правоохоронцем соціальної приналежності до певного оточення. Завдання цього блоку сприяли також усвідомленню того, які обставини можуть провокувати неконтрольований прояв агресії та були спрямовані на формування оптимальних стратегій поведінки в критичних ситуаціях.

3. *Комунікативний блок*, спрямований на розвиток ефективної комунікації. Тренування навичок в цій сфері допоможе поліцейським краще розуміти інших людей, включаючи своїх колег, та взаємодіяти з ними без надмірного використання вербальної агресії. Це сприятиме покращенню міжособистісної взаємодії в професійній сфері та зменшенню ризиків виникнення конфліктів.

4. *Регулятивний блок*, спрямований на підвищення рівня саморегуляції, активацію емоційно-позитивних переживань та розуміння можливих професійних та психологічних проблем і шляхів їх подолання. Цей блок включає тренування технік дихальних вправ та інших методів саморегуляції, які направлені на зниження рівня тривоги та стресу, а також розвиток вміння швидко адаптуватись у ситуаціях невизначеності.

5. *Поведінково-діяльнісний блок* тренінгу спрямований на формування навичок успішної діяльності в екстремальних ситуаціях, підвищення рівня усвідомлення учасників щодо проблемних, життєвих ситуацій та внесення корективів у власну поведінку; застосування прийомів психологічного впливу під час виконання професійних обов'язків [150].

Тренінгова програма «Оптимізація легітимізованої агресії в професійній діяльності працівників поліції» представлена в додатку Е.

Тренінг оптимізації легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських складався з трьох методичних аспектів:

1. Основні принципи і правила проведення тренінгу.
2. Методи і методичні прийоми тренінгу.
3. Порядок тренінгової роботи.

1. Основні принципи і правила проведення.

Під час організації та проведення тренінгових занять учасникам було надано інформацію про основні принципи, які сприяють збереженню довірчої атмосфери та досягненню очікуваних результатів, зокрема:

- Принцип добровільності участі в тренінговій роботі: участь у тренінгу є власним вибором кожного учасника, що визначається його бажанням і готовністю взяти участь у процесі навчання.
- Принцип активності: учасників тренінгу стимулюють до активної участі та ініціативи в роботі групи, сприяючи соціальній взаємодії та спільному конструктивному навчанню.
- Принцип відкритого зворотного зв'язку: забезпечення відкритого та конструктивного обміну інформацією між тренером та учасниками для сприяння взаєморозвитку та вирішенню особистісних або групових питань.
- Принцип «тут і тепер»: фокус на поточному моменті, спрямований на аналіз і вирішення конкретних ситуацій, що сприяло ефективному навчанню та особистісному розвитку.
- Принцип конфіденційності: захист конфіденційності особистої інформації учасників та уникнення розголошення її третім особам без згоди.
- Принцип екологічності комунікацій: створення сприятливого середовища для взаємодії, що підтримує здоровий розвиток та забезпечує комфортні умови для навчання.

2. Методи і методичні прийоми тренінгу.

Тренінгові заняття склалися з комплексу вправ, направлених на формування, розвиток та корекцію важливих професійних якостей поліцейських, що сприятиме розвитку професійної компетентності. Тренінг базувався на використанні в ньому ігрових, дискусійних, психодіагностичних, презентаційних, психотехнічних методів та методів зворотного зв'язку: міні-лекції, групова дискусія, мозковий штурм; практичні вправи; рольові ігри тощо.

3. Порядок тренінгової роботи.

Перед проведення тренінгу складався план із орієнтовним набором і розподілом вправ на кожне заняття, який міг коригуватись у процесі безпосередньої роботи. Кожне заняття включає вправи, що активізують групову згуртованість, сприяють підтримці та зняттю психічного напруження, а також вправи, направлені безпосередньо на досягнення цілей тренінгу.

Кожне тренінгове заняття повинно включати такі елементи:

1. Вступна частина тренінгового заняття має на меті створення сприятливого психологічного простору та встановлення зворотного зв'язку з групою. На першому занятті проводиться вхідна діагностика через застосування психодіагностичних методик, таких як методика дослідження рівня суб'єктивного контролю (РСК), методика Баса-Дарки, та експрес-методика для визначення рівня легітимізованої агресії. Це дозволяє отримати об'єктивні дані про емоційний стан та вивчити особистісні особливості кожного учасника.

Застосування методик для визначення рівня легітимізованої агресії пропонується в комплексі чи за вибором. При обмеженості у часі проведення тренінгу можливе використання експрес-діагностики стосовно визначення рівня легітимізованої агресії. Опитувальник сформовано на основі розробленої авторської анкети та шкали «Фізична агресія» методики діагностики Баса-Дарки (Додаток Е).

2. Основна частина: проведення рольових ігор або вправ, що

спрямовані на моделювання ситуацій, де може виникати прояв агресії. Тривалість цієї частини заняття залежить від складності вправ, які включені в неї. Кожне заняття містить вправи, спрямовані на створення сценаріїв та ситуацій, що допомагають учасникам виявити та керувати своєю агресією.

Важливо враховувати, що в процесі кожного заняття також передбачається розминка – вправи, спрямовані на розслаблення та зняття внутрішнього напруження. Вони можуть використовуватись під час роботи для зменшення психічного напруження, сприяючи збільшенню психоемоційного комфорту учасників. Після проведення основних вправ учасники висловлюють свої судження, думки, нові ідеї та пропозиції, пов'язані з виконаними завданнями. Це може включати особисті враження, висловлення спостережень та внесення коментарів щодо власного досвіду та досвіду інших учасників.

Тренер здійснює узагальнення отриманої інформації. Це може включати виділення ключових аспектів, загальних тенденцій та основних висновків, які виникли під час вправ та обговорень.

Учасники спільно резюмують висновки та ключові відкриття, які виникли під час тренінгового заняття. Резюмування може включати формулювання основних ідей, висновків та обговорення можливих стратегій подальшого вдосконалення вмінь керування агресією.

3. Заключний етап кожного заняття передбачає проведення спеціально розроблених вправ на аналіз отриманого досвіду. Ці вправи спрямовані на систематизацію та усвідомлення отриманих знань та навичок. Учасники отримують можливість глибше розібратися у своїх емоціях, думках та реакціях. Для закріплення та внутрішнього осмислення отриманого досвіду ведучий надає завдання на самопізнання. Учасники виконують ці завдання, сприяючи своєрідному внутрішньому дослідженню своєї психологічної діяльності та взаємодії з іншими. На останньому занятті підсумково визначаються результати тренінгової програми. Оцінка отриманих результатів порівнюється з даними первинної діагностики,

дозволяючи визначити зміни та ефективність тренінгу в контексті поставлених завдань [160].

Аналіз ефективності тренінгової програми «Оптимізація легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських» здійснено на базі Національної академії внутрішніх справ. У дослідженні взяли участь 47 респондентів, представники яких увійшли у наступні групи:

- 1 група: 15 осіб (курсанти 1 курсу спеціальності «Правоохоронна діяльність», які пройшли первинну професійну підготовку);
- 2 група: 12 осіб (патрульні поліцейські зі стажем професійної діяльності до 5 років);
- 3 група: 10 осіб (патрульні поліцейські зі стажем професійної діяльності 5-10 років);
- 4 група: 10 осіб (патрульні поліцейські зі стажем професійної діяльності більше 11 років).

Для аналізу та оцінювання ефективності впровадження тренінгу інтегративного типу нами було проведено контрольний етап емпіричного дослідження. Одним з ключових завдань цього етапу була оцінка динаміки змін в уявленнях учасників щодо застосування легітимізованої агресії в професійній діяльності правоохоронців.

Задля реалізації завдань контрольного етапу дослідження нами було проведено контрольні зрізи, які дозволили нам оцінити результати тренінгу та визначити динаміку змін у знаннях та установках поліцейських після завершення програми. Аналіз отриманих даних з контрольних зрізів дав змогу зробити висновки про ефективність тренінгової програми (перший зріз був здійснений до проходження тренінгу, а підсумковий зріз – після його проходження).

Попередні та підсумкові дані, які були зібрані за допомогою діагностичного інструментарію, були піддані кількісному аналізу. На цьому етапі дослідження використано авторську анкету «Агресія в діяльності

поліцейського» та методику виявлення схильності особистості до агресивної поведінки А. Басса та А. Дарки.

Аналіз даних дозволив визначити, що учасники до та після проходження тренінгу дещо відрізняються стосовно уявлень про феномен легітимізованої агресії правоохоронців та її допустимості в професійній діяльності. Результати порівняння до проходження тренінгу та після успішного його завершення представлено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1.

Результати анкетування «Агресія в діяльності поліцейського» на формувальному етапі дослідження

Етап дослідження	Варіанти відповідей	Прояв агресії в є допустимим в діяльності поліцейського	Агресія допомагає в роботі поліцейського	Поліцейський може проявляти агресію (без загрози для життя та здоров'я)	Поліцейський може проявляти агресію (із загрозою для життя та здоров'я)
Експериментальна група 1 (курсанти)					
до тренінгу	Так	20%	13%	27%	67%
	Ні	60%	20%	60%	26%
	залежить від ситуації / свій варіант	20%	67%	13%	7%
після тренінгу	Так	14%	7%	13%	87%
	Ні	53%	20%	87%	7%
	залежить від ситуації / свій варіант	33%	73%	0%	6%

Продовження таблиці 3.1

Експериментальна група 2 (поліцейські зі стажем до 5 років)					
до тренінгу	Так	8%	17 %	33 %	75 %
	Ні	59%	67 %	58%	17 %
	залежить від ситуації / свій варіант	33%	16 %	8 %	8%
після тренінгу	Так	8%	8 %	16 %	83 %
	Ні	50%	22 %	75 %	8%
	залежить від ситуації / свій варіант	42%	33 %	8 %	0%
Експериментальна група 3 (поліцейські зі стажем 5 - 10 років)					
до тренінгу	Так	20%	10 %	30 %	80 %
	Ні	50%	60 %	60%	20 %
	залежить від ситуації / свій варіант	30%	30 %	10 %	0%
після тренінгу	Так	10%	10 %	20 %	80 %
	Ні	50%	20 %	80 %	0%
	залежить від ситуації / свій варіант	40%	70 %	0 %	20 %
Експериментальна група 4 (поліцейські зі стажем більше 11 років)					
до тренінгу	Так	10%	0%	0 %	80 %
	Ні	50%	30 %	90 %	10 %
	залежить від ситуації / свій варіант	40%	70 %	10 %	10 %
після тренінгу	Так	10%	10 %	0 %	80 %
	Ні	50%	20 %	90 %	10 %

Продовження таблиці 3.1

	залежить від ситуації / свій варіант	40 %	70 %	10 %	10 %
--	--	---------	---------	---------	---------

Дані, отримані в результаті проведеного анкетування, свідчать про зміни в уявленнях правоохоронців щодо прояву легітимізованої агресії в професійній діяльності. Найбільш значні зрушення визначено в групі курсантів. Зокрема, 20% правоохоронців на етапі констатувального експерименту висловлювали думку щодо допустимості прояву агресії в діяльності поліцейського. Проте ця частка правоохоронців знизилась до 14% після проходження тренінгової програми. Зрушення також виявлено в 3 групі досліджуваних (патрульних поліцейських зі стажем професійної діяльності 5-10 років), в яких частка змінилась з 20% до 10%.

Аналогічна динаміка простежується і в інших аспектах розуміння феномену легітимізованої агресії. Наприклад, відсоток курсантів, які вважають, що агресія допомагає в їхній діяльності, скоротився з 13% до 7% після успішного завершення тренінгу. Подібна тенденція прослідковується в другій групі досліджуваних (скорочення частки з 17% до 8%).

Також важливим є питання правомірності прояву агресії в будь-яких ситуаціях професійної діяльності. Перед тренінгом 27% курсантів підтримували цю ідею, але після тренінгу цей показник знизився до 13%. Дещо зрушився цей показник і у 2 групі (із 33% до 16%) та 3 групі правоохоронців (із 30% до 20%). Водночас, аналіз результатів дослідження свідчить, що більшість правоохоронців стійко переконані щодо легітимності прояву агресії у випадках, коли існує загроза для життєдіяльності.

Результати анкетування щодо динаміки зрушень і уявленнях правоохоронців щодо допустимості агресії в професійній діяльності представлено на діаграмі (рис. 3.1).

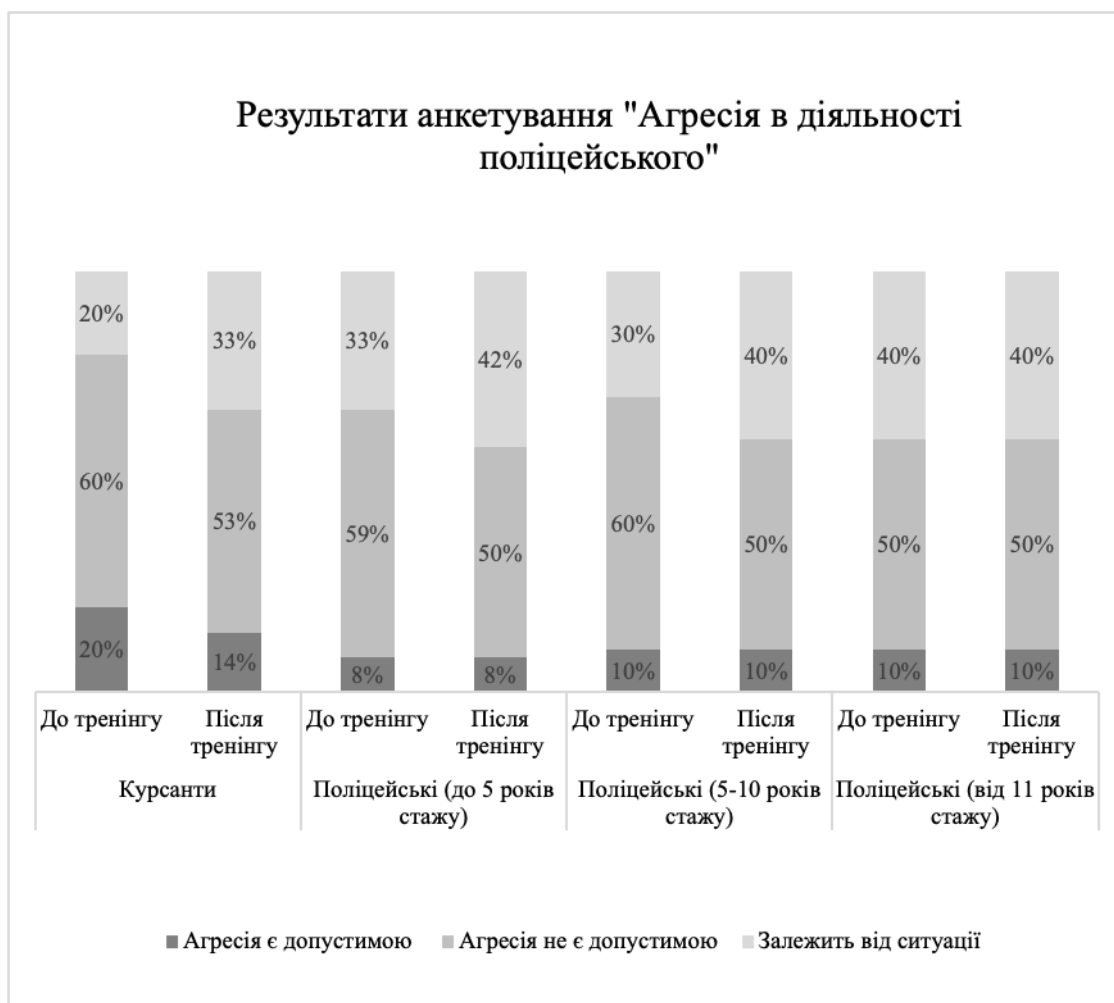

Рис. 3.1.

Загальні показники змін в уявленнях досліджуваних щодо допустимості прояву легітимізованої агресії у професійній діяльності подано на рис. 3.2.

Рис. 3.2.

Згідно з отриманими даними, майже немає зрушень після проходження тренінгу у 4 групі поліцейських, у яких стаж професійної діяльності більше 11 років. Переконання цієї групи досліджуваних стійкі, вони і до і після завершення тренінгу були переконані, що агресія може проявлятися тільки тільки у професійно правомірних ситуаціях.

Інші учасники тренінгових груп за допомогою тренінгу набули знань щодо феномену легітимізованої агресії, а також уявлень щодо її застосування, як необхідного інструменту в роботі правоохоронців. Водночас більш усвідомленими стали уявлення респондентів про те, що прояв легітимізованої агресії має бути обмеженим та строго обґрунтованим. Зокрема, учасники груп підкреслили важливість використання агресії лише у

випадках крайньої необхідності та лише при загрозі життєдіяльності особистості.

Аналіз результатів дослідження засвідчив певні зрушення в учасників 1 групи досліджуваних щодо проявів агресії. Дану тенденцію прослідковано на основі ретестування за методикою Басса-Дарки.

Аналіз результатів дослідження вказує на зміну показників в сторону зниження рівня вербальної агресії із показника середнього значення (X. сер. = 7) до (X. сер. = 6,5). Це свідчить про позитивну тенденцію ефективності впливу тренінгової програми для цієї категорії досліджуваних. Учасники тренінгу відзначили підвищення рівня комунікативних навичок у результаті проходження тренінгу та навчилися конструктивно вирішувати конфліктні ситуації без застосування образливих словесних конструкцій. Результати тестування інших тренінгових груп показали незначні зрушення і залишились майже на тому ж рівні, що і до проходження тренінгу.

Результати ретестування за «Опитувальником агресивності» Басса-Дарки (X сер.) учасників першої групи (курсантів) подано у табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

**Результати опитування за методикою Басса-Дарки на
формульованому етапі дослідження**

Шкала	До проходження тренінгу (X.сер)	Після проходження тренінгу (X.сер)
Експериментальна група 1 (курсанти)		
Фізична агресія	4,8	4,7
Непряма агресія	4,3	4,2
Роздратування	3,7	3,9
Негативізм	2,3	2,1
Образа	3,3	3,2
Підозрілість	4,2	3,5
Вербальна агресія	7	6,5
Провина	3,9	4

Продовження таблиці 3.2.

Експериментальна група 2 (поліцейські зі стажем до 5 років)		
Фізична агресія	5,2	5
Непряма агресія	4,4	4
Роздратування	3,9	4
Негативізм	1,6	1,5
Образа	3	3
Підозрілість	2,8	3
Вербальна агресія	6,1	6
Провина	3,9	3,9
Експериментальна група 2 (поліцейські зі стажем 5 -10 років)		
Фізична агресія	5,8	5,8
Непряма агресія	4,3	4,3
Роздратування	4	4
Негативізм	2	2
Образа	3,4	3,2
Підозрілість	3,2	3
Вербальна агресія	6,8	6,5
Провина	5,1	5
Експериментальна група 2 (поліцейські зі стажем більше 11 років)		
Фізична агресія	5,2	5
Непряма агресія	4,4	4,4
Роздратування	3,3	3,2
Негативізм	1,7	1,5
Образа	3,3	3,3
Підозрілість	3,7	6,5
Вербальна агресія	6,9	6,8
Провина	4,4	4,4

Повторний контрольний зріз вказує на конкретні зміни, що відбулися в результаті проведених заходів, що свідчить про ефективність тренінгової програми «Оптимізація легітимізованої агресії в професійній діяльності працівників поліції», які найбільш відчутно проявлені у групі курсантів. Результати дослідження можна трактувати, як важливий крок у покращенні міжособистісних відносин, а також створення більш сприятливих умов для оптимального використання легітимізованої агресії в професійній діяльності.

Для чинних поліцейських проведення тренінгової програми не вказало на значні зрушення в показниках, що свідчить про необхідність вживання

інших заходів для попередження та коригування легітимізованої агресії (рекомендації щодо оптимізації легітимізованої агресії в рамках інших напрямів психологічного забезпечення описано в п. 3.2). Водночас потребують розроблення методичні рекомендації з чітко визначеним планом дій щодо роботи із підвищеною агресивністю поліцейських, що є актуальним завданням для подальших досліджень.

У рамках тренінгової програми можна виділити кілька ключових блоків, що показали достатню ефективність після впровадження тренінгу. Установчий блок мав вирішальне значення для отримання учасниками знань щодо феномену легітимізованої агресії в професійній діяльності. Важливою складовою було розкриття передумов її прояву та можливих наслідків від надмірного використання легітимізованої агресії. Проведення експрес-діагностики в рамках цього блоку надає змогу потенційним тренерам точно визначати рівень розуміння та ставлення до легітимізованої агресії учасників. Важливим етапом було узгодження з поліцейськими мети та завдань тренінгу, що визначило спільний вектор руху та стимулювало зацікавленість учасників.

Дієвість когнітивного блоку тренінгової програми пояснюється за допомогою декількох ключових аспектів. По-перше, цей блок дає змогу знаходити шляхи для подолання труднощів, які можуть виникнути при використанні легітимізованої агресії. Це допомагає поліцейським розвивати та вдосконалювати стратегії адаптації в критичних ситуаціях. По-друге, розвиток навичок особистісної рефлексії сприяє більш глибокому розумінню власних емоцій, мотивації та поведінкових реакцій у різних ситуаціях.

При отриманні зворотного зв'язку від учасників тренінгу можна визначити, що когнітивний блок тренінгової програми відіграв важливу роль в усвідомленні учасниками того, які саме ситуації можуть призвести до неконтрольованої агресії та сформувані можливі стратегії поведінки в критичних ситуаціях. Зокрема, учасники тренінгу змогли визначити, які фактори чи обставини можуть викликати агресивну реакцію та віднайти

способи управління цими емоціями, здійснити аналіз та оцінку ризиків, а також розглянути альтернативні шляхи взаємодії при виникненні конфліктних ситуацій.

Такий плюралізм поглядів та стратегій вирішення професійних завдань підвищує гнучкість в реагуванні на ситуації, що може бути вирішальним при застосуванні легітимізованої агресії у службовій діяльності.

Ефективність комунікативного блоку вказана на основі повторної діагностики, яку ми описали вище. В рамках проведення цього блоку учасники отримали можливість активно вдосконалювати свої комунікативні навички в контрольованому середовищі, що підвищило їхню готовність взаємодіяти з різними особами. Цей блок є важливим для подальшого впровадження, оскільки його ефективність спрямована на вирішення проблеми надмірного використання легітимізованої агресії у вербальній формі прояву.

Таким чином, узагальнюючи вищевказане, можливо сформулювати декілька найбільш вагомих висновків:

1. Аналіз результатів дослідження підтвердив необхідність оптимізації легітимізованої агресії серед працівників поліції. Для досягнення цієї мети було розроблено та реалізовано авторський тренінг інтегративного типу «Оптимізація легітимізованої агресії в діяльності працівників поліції», спрямований на розвиток їх професійної компетентності.

2. Основними завданнями тренінгу були усвідомлення меж легітимності агресії, вдосконалення комунікативних навичок, підвищення рівня саморегуляції та розвиток вмінь діяти в екстремальних ситуаціях. Тренінгова програма включає п'ять тематичних блоків: установчий, когнітивний, комунікативний, регулятивний та поведінково-діяльнісний. Програма складається із 10 занять, побудованих на принципах гуманістичної, гештальт-психології та психоаналітичного підходу [143].

3. Методичне підґрунтя тренінгу включало основні принципи та правила проведення, використання різних методів і методичних прийомів, а

також послідовність тренінгової роботи під час окремого заняття. Дотримання цих аспектів дало змогу забезпечити ефективний хід тренінгу, досягнення запланованих цілей та позитивних результатів. Використання різноманітних методів та методичних прийомів, таких як групові дискусії, практичні вправи, рольові ігри, сприяє більш глибокому засвоєнню матеріалу та практичному застосуванню його в реальних ситуаціях [143].

4. Аналіз результатів повторного констатувального зрізу надав підтвердження ефективності розробленої тренінгової програми «Оптимізація легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських» на етапі професійної підготовки поліцейських. Виявлені зрушення в розумінні та ставленні до легітимізованої агресії свідчать про успішну асиміляцію нових знань та доцільність інтеграції в практичну діяльність.

5. Апробація тренінгу дозволила ідентифікувати ключові блоки, які відзначилися високою ефективністю. Зокрема, установчий, когнітивний та комунікаційний блоки відзначені учасниками тренінгу як найбільш ефективні у формуванні нових поглядів на легітимізовану агресію.

6. Результати дебрифінгу правоохоронців після проведення тренінгу вказують на підвищення їхньої обізнаності стосовно легітимізованої агресії, особливостей її прояву та чинників, що можуть впливати на її застосування в службовій діяльності. Виявлене зниження показників вербальної агресії та певні зрушення інших показників, пов'язаних із застосуванням легітимізованої агресії, свідчить про позитивні трансформації і в цілому підтверджує ефективність тренінгової програми. Ці результати можна розглядати як важливий внесок у процес удосконалення професійної підготовки та подальший професійний розвиток правоохоронців.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі визначено напрями оптимізації легітимізованої агресії в системі психологічного забезпечення поліцейських.

1. Обґрунтовано, що задля формування оптимального рівня легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських існує необхідність у проведенні спеціальних заходів, які спрямовані на формування необхідних професійних компетенцій та особистісних характеристик. Такі заходи можуть бути імплементовані до системи психологічного забезпечення професійної діяльності поліцейських, що охоплює весь комплекс організаційних, методичних, просвітницьких, психопрофілактичних, практичних, психологічних заходів.

2. Доведено, що ефективним методом, що може застосовуватися в різних напрямках психологічного забезпечення, зокрема, у системі психологічної підготовки, психологічному супроводженні освітнього процесу у ЗВО та профілактичній роботі, є інтегративні тренінгові технології. Окремі елементи тренінгу можуть бути використані в рамках психологічної діагностики поліцейських, при здійсненні заходів психологічного супроводження службової діяльності.

3. Розроблено тренінгову програму, яка спрямована на оптимізацію легітимізованої агресії в професійній діяльності. За допомогою тренінгу забезпечується усвідомлення меж легітимності агресії, вдосконалюються комунікаційні навички, рівень саморегуляції та розвиток вмій діяти в екстремальних ситуаціях. Структура програми охоплювала п'ять логічно обґрунтованих та послідовних блоків: установчого, когнітивного, комунікативного, регулятивного та поведінково-діяльнісного. Кожен з цих блоків спрямований на розвиток конкретних навичок та властивостей, необхідних для ефективного виконання поліцейських обов'язків, зокрема, в прояві легітимізованої агресії. Сформовано методичні рекомендації до проведення тренінгу, що включає основні принципи та правила проведення, використання різних методів і методичних прийомів, а також послідовність тренінгової роботи під час окремого заняття.

4. Доведено ефективність тренінгової програми шляхом апробації та на основі статистичних рішень, засвідчивши певні зрушення в показниках, які

охоплюють когнітивний, комунікативний та поведінково-регулятивний компоненти та в цілому сприяють оптимізації легітимізованої агресії та покращенню роботи поліцейських в різних ситуаціях. Застосування тренінгових технологій на етапі професійної підготовки поліцейських є важливою складовою психологічного супроводження їхньої діяльності, підвищення ефективності виконання професійних обов'язків у складних умовах сучасного буття.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне та емпіричне дослідження психологічних засад легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських, а також запропоновано тренінгову програму, яка спрямована на оптимізацію легітимізованої агресії в діяльності правоохоронців.

Зіставлення отриманих результатів а теоретичному та емпіричному етапі дослідження, їх відповідність поставленій меті та завданням, є підставою для формулювання таких висновків:

1. На основі аналізу наукових підходів з різних галузей знань представлено феноменологізацію та категоризацію основних понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка». Визначено, що агресія розглядається як індивідуальна або колективна дія, спрямована на нанесення фізичної або психологічної шкоди, збитку або знищення іншої людини або групи людей. Термін «агресивність» охоплює емоційний стан та особистісну рису, що визначає реакцію людини на різноманітні негативні ситуації у фізичному та психічному відношенні. Вона пов'язана з високою імпульсивністю, активністю поведінки індивіда та виражається через різні афективні переживання, такі як гнів, злість, а також через прагнення завдати іншій особі фізичної чи моральної травми. Агресивна поведінка пояснюється як форма реагування на різні несприятливі життєві ситуації з використанням агресії.

Здійснено аналіз психологічних теорій щодо пояснення природи агресії та причин її виникнення: як вроджене та інстинктивно обумовлене явище (психоаналітична); еволюційно сформована здатність до виживання (етіологічна); результат пристосування до соціальних умов (деструктивності); реакція на фрустрацію (фрустраційна); така, що засвоюється в результаті процесу навчання (научіння); пов'язана з розвитком особистості та самоактуалізацією (гуманістична) та інші. На основі аналізу наукових підходів встановлено, що агресія має подвійну природу. З одного

боку, вона може бути деструктивною, завдаючи шкоду іншим і соціальному оточенню, а з другого – застосовуватися для захисту власних інтересів та відстоювання прав і безпеки, тобто може бути легітимізованою в певних сферах професійної діяльності, зокрема, у правоохоронній.

2. Аналіз першоджерел дозволяє стверджувати, що вивчення феномену легітимізованої агресії є перспективним напрямом дослідження. Визначено, що сутність легітимізованої агресії полягає у процесі виправдання та обґрунтування різних форм агресивної поведінки за допомогою надання їм суспільно прийнятного (легітимного) статусу. Такий статус надається агресії, якщо вона використовується з метою захисту найвищих цінностей: життя та здоров'я особистості. Встановлено психологічні особливості детермінації легітимізованої агресії. Передусім, вона формується через засвоєння людиною переконань про дозволеність прояву агресивної поведінки, зокрема, через освіту, виховання, засоби масової інформації, якщо це сприймається як ефективний спосіб досягнення цілей чи задоволення потреб. Такі переконання можуть носити неадекватний характер, якщо вони пов'язані з високим рівнем загальної агресивності особистості, екстернальним локусом контролю, збудливістю, дратівливістю, егоцентризмом та пережитим віктимним досвідом у минулому. Визначено стратегії самовиправдання застосування агресії: апелювання до блага; порівняння власних агресивних дій з іншими; перекладання відповідальності; викривлення у тлумаченні агресивних дій та інші. Такі стратегії легітимізації агресії можуть проявлятися у службовій діяльності працівників поліції та виступати причиною її надмірного застосування.

3. Встановлено психологічні передумови прояву легітимізованої агресії у працівників поліції, що включають психологічні характеристики поліцейського та специфічні особливості професійної діяльності. Передусім, поліцейського, як представника влади, наділено правами та обов'язками, які закріплюють правомірну поведінку у сфері відносин, що допускають застосування силових методів. Зокрема, агресія у службовій діяльності може

забезпечувати адаптацію, здійснювати регулювання діяльності, зосереджуючи процеси пізнання на предметному змісті, виконувати захисну та оборонну функції. Водночас, екстремальний і ризиконебезпечний характер службової діяльності може загострювати деструктивну агресивність, що підвищує конфліктність, актуалізує мотив покарання та завдання шкоди, забезпечує здійснення помсти, самоствердження, примусу, підвищення самооцінки таким шляхом. Визначено, що легітимізована агресія в діяльності поліцейського матиме позитивний вияв за умови наявності у працівника поліції розвитку на високому рівні професійно важливих характеристик, таких як інтернальний локус контролю, високий рівень саморегуляції, сформовані професійні якості особистості, які дозволять здійснювати якісну оцінку ситуації, вчасно реагувати на неї, застосовувати примус тільки при необхідності, не завдаючи надмірної шкоди іншим і діяти в рамках закону.

4. Означено засади організації та методів дослідження, що дозволяють виявити особистісні характеристики поліцейських. Визначено, що для дослідження феномену легітимізованої агресії доцільно застосовувати надійні та валідні методики: «Опитувальник агресивності» Басса-Дарки, проективна методика «Тест руки» Е. Вагнера, опитувальник рівня легітимізації агресії М. Хогбена, «Опитувальник РСК» Дж. Роттера, опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової, та авторська анкета «Агресія в діяльності поліцейського». Ці методики дозволяють провести аналіз рівня агресивності особистості, визначити легітимізовані форми агресії та виявити ставлення до власних вчинків. Особлива увага приділяється визначенню рівня усвідомленої саморегуляції, яка є необхідною для належного застосування легітимізованої агресії.

5. Емпірично досліджено психологічні особливості формування та прояву легітимізованої агресії в діяльності працівників поліції на різних етапах професійної діяльності. Встановлено, що застосування агресії може бути корисним для ефективного виконання завдань та адаптації в критичних ситуаціях. Водночас, агресивність особистості може підвищувати

конфліктність і заважає конструктивній взаємодії. Вимоги до легітимізованої агресії поліцейського полягають у тому, що агресія повинна проявлятися тією мірою, яка б забезпечувала ефективне виконання професійних завдань, проте не завдавала б шкоди суспільству.

Встановлено, що чинні працівники поліції відрізняються від групи курсантів за виявленням фізичної агресії ($r = 1,949$; $p = 0,05$) та гнучкості ($r = -2,511$, $p = 0,01$). Діючі поліцейські проявляють більшу схильність до фізичної агресії, що може бути пов'язано з превентивними цілями діяльності, та меншою гнучкістю в структурі саморегуляції, що ґрунтується на чіткому алгоритмі виконання службових дій; їм притаманний також більш високий рівень здатності до планування. Водночас у курсантів, порівняно з чинними працівниками, відзначається вищий рівень підозрливості до навколишніх, що може бути пов'язано з максималістськими тенденціями юнацького віку, жорсткістю установок щодо певних категорій людей в силу оволодіння соціально-професійними ролями.

6. Здійснено порівняльний аналіз підгруп правоохоронців залежно від стажу професійної діяльності, що засвідчило зростання в них рівня агресивності зі збільшенням вислуги. Така тенденція прослідковується в правоохоронців до 10 років стажу професійної діяльності. Ця категорія правоохоронців також найбільшою мірою виявляє схильність до легітимізації агресивної поведінки $X. \text{сер} = 69$ (стаж роботи 1- 5 років), $X. \text{сер.} = 75$ (стаж роботи 6-10 років). Водночас зі збільшенням стажу професійної діяльності у поліцейських підвищується рівень інтернальності та саморегуляції. Встановлено, що поліцейські зі стажем професійної діяльності більше 11 років проявляють найнижчий рівень схильності до легітимізації агресії ($X. \text{сер.} = 66$) порівняно з іншими групами. Їм притаманний більш обережний і стриманий підхід щодо визначення прийнятності агресивних дій, пріоритетна роль прогнозування та планування в діяльності, обґрунтованість застосування силових методів.

На основі аналізу отриманих результатів визначено, що агресія вважається правоохоронцями неприйнятною в професійній діяльності, якщо говорити про неї загалом. Водночас вона набуває легітимного статусу в критичних ситуаціях, зокрема, коли є загроза для життя та здоров'я громадян чи самого поліцейського. Легітимізована агресія виявляється лише в особистісно значущих або екстремальних ситуаціях та сприяє ефективному виконанню службових обов'язків. На основі кореляційного аналізу доведено наявність взаємозв'язку між рівнем загальної агресії та її легітимізацією ($r = 0,272$, $p = 0,01$). Високий рівень агресії породжує схильність до легітимізації агресивних проявів, як соціально бажаних та необхідних. Це створює ризики надмірного використання легітимізованої агресії. Визначено предиктори легітимізованої агресії, які запобігають її неправомірному застосуванню в діяльності поліцейських: розвинена здатність до саморегуляції ($r = 0,224$, $p = 0,05$) та усвідомлення власної відповідальності за вчинення тих чи інших дій (інтернальний локус контролю) ($r = 0,267$, $p = 0,01$).

7. Охарактеризовано психологічні та організаційні засади оптимізації легітимізованої агресії в системі психологічного забезпечення діяльності працівників Національної поліції, що свідчить необхідність у розробці заходів, спрямованих на формування професійно важливих якостей особистості та спеціальних компетенцій з метою запобігання та коригування надмірного вияву легітимізованої агресії у професійній діяльності поліцейських. Такі заходи можуть бути імплементовані до системи психологічного забезпечення правоохоронної діяльності, що охоплює різні напрями психологічного супроводження працівників поліції, зокрема, психологічне вивчення поліцейських, психологічну підготовку, психопрофілактику, забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективах, психологічне супроводження в практичній діяльності та психологічне супроводження освітнього процесу ЗВО. У рамках кожного напрямку надано рекомендації щодо оптимізації легітимізованої агресії поліцейських. Водночас визначено, що окремі напрями психологічного

забезпечення потребують розроблення додаткових заходів щодо оптимізації легітимізованої агресії, що є перспективою подальших досліджень.

8. Означено, що ефективним методом, який може застосовуватися в різних напрямках психологічного забезпечення, є інтегративні тренінгові технології. Встановлено, що тренінг легко адаптується відповідно до напрямку психологічного забезпечення та визначеної мети, зокрема, найбільш ефективним є застосування тренінгу у таких напрямках психологічного забезпечення: психопрофілактичній роботі; професійній підготовці працівників поліції; психологічному супроводженні.

Розроблено, апробовано та оцінено ефективність тренінгової програми, спрямованої на оптимізацію легітимізованої агресії в професійній діяльності шляхом усвідомлення меж легітимності агресії, вдосконалення комунікативних навичок, рівня саморегуляції, інтернального локусу контролю. Визначено ключові блоки тренінгової програми, які відзначилися високою ефективністю. Зокрема, установчий, когнітивний та комунікаційний блоки відзначені учасниками тренінгу як найбільш ефективні у формуванні нових поглядів на легітимізовану агресію.

Результати дебрифінгу правоохоронців після проведення тренінгу вказують на підвищення їхньої обізнаності стосовно легітимізованої агресії, особливостей її прояву та чинників, що можуть впливати на її застосування в службовій діяльності. Виявлене зниження показників вербальної агресії та певні зрушення щодо інших показників, пов'язаних із застосуванням легітимізованої агресії, свідчить про позитивні трансформації, і в цілому підтверджує ефективність тренінгової програми. Ці результати можна розглядати як важливий внесок у вдосконалення професійної підготовки та подальший професійний розвиток правоохоронців. Застосування тренінгових технологій на етапі професійної підготовки поліцейських є важливою складовою психологічного супроводження їхньої діяльності, умовою підвищення ефективності виконання професійних обов'язків у складних умовах сучасного буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Качмар О. В. Агресія як соціальний феномен. *Нова парадигма: журнал наукових праць*. 2014. Вип. 125. С. 197–205.
2. Петечел О. Ю. Теоретичний аналіз проблеми агресії. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових статей*. 2017. Вип. 44. С. 88–102.
3. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
5. Соціологія: словник термінів і понять / за заг. ред. Біленького Є. А., Козловця М. А. Київ : Кондор, 2006. 372 с.
6. Орос О. Б. Агресивна та насильницька поведінка серед дітей підліткового віку. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. Вип. 2 (38). С. 90–96. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2018.2\(38\).152925](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2018.2(38).152925)
7. Buss D. M. Human aggression in evolutionary psychological perspective. *Clinical Psychology Review*. 1997. Vol. 17. No. 6. P 605–619. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(97\)00037-](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(97)00037-)
8. Підлісний Ю А., Дембіцький В. М. Теоретичні витoki дослідження потенційної агресії комбатанта після закінчення воєнних дій. *Юридична психологія*. 2022. No 2 (31). DOI: <https://doi.org/10.33270/03223102.41>
9. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая. Київ : Рута, 2001. 320 с.
10. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
11. Piquero A. R., Carriaga M. L., Diamond B., Kazemian L., Farrington D. P. Stability in aggression revisited. *Aggression and Violent*

Behavior. 2012. № 17 (4). P. 365–372

12. Білюченко Ю. Психологічні особливості легітимізованої агресії у осіб похилого віку. *Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. 2022. № 3 (6). С. 147–153. DOI: 10.15804/PPUSN.2022.03.16

13. Fabiansson E. C., Denson T. F. Anger. Hostility and anger management, in *Encyclopedia of Mental Health* ed. Friedman H., Waltham M. *Academic Press*. 2016. P. 64–67.

14. Lubke G. H., Ouwens K. G., de Moor M., Trull T., Boomsma D. I. Population heterogeneity of trait anger and differential associations of trait anger facets with borderline personality features, neuroticism, depression, attention deficit hyperactivity disorder (ADHD), and alcohol problems. *Psychiatry Res*, 2015. 230 p.

15. Психологічний словник / уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова / за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с.

16. Сучасний тлумачний психологічний словник / за ред. В. Шапар. Харків : Прапор, 2005. 640 с

17. Александров Ю. В., Богданова І. Є., Воронова Ю. В. Екстремальна та кризова психологія: термінологічний словник. Харків : ХНАДУ, НУЦЗУ, 2010. 291 с.

18. Качанова Ю. В. Агресивність та агресія як соціологічні категорії. *Наукові праці. Серія «Соціологія»*. 2010. Т. 146. Вип. 133. С. 50–54

19. Чебикін О., Касьянова О., Волошина І. Дослідження агресивності зі ставленням до свого і чужого обману в підлітковому віці. *Наука і освіта*. 2019. № 3. С. 14-20. doi : <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2019-3-3>

20. Ardrey R. *The Territorial Imperative: A Personal Inquiry into the Animal Origins of Property and Nations*. New York : Atheneum, 1966. 213 p.

21. Коломієць О. Агресивність особистості: етологічний та екзистенційний контекст. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія*. 2012. Вип. 21. С. 41–46.

22. Arnett J. J. Young people's conceptions of the transition to adulthood. *Youth & Society*. 2014. V. 29. P. 3–23.
23. Павелків В. Психологічні особливості та детермінанти агресивної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2010. № 9. С. 213–223. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-9>.
24. Качмар О. В. Метафізика агресії: смисли та дуалістична природа. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. "Філософія"*. 2016. Т. 2, № 47. С. 47–60
25. Fromm E. *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York : Henry Holt, 1992. 672 p
26. Григор'єва О. В. Агресія, насильство, жорстокість. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 185 - 192
27. Черната О. О. Природа людської агресії у творчості Еріха Фрома. *Юридична наука як правова основа інноваційного розвитку України* : зб. тез. підсум. наук.-теор. конф., м. Київ, 13 квітня 2017 р. Київ : Нац. Акад.. внутр.. справ, 2017. С. 163-166.
28. Савельєва І. В. Проблема вивчення питання специфічності взаємозв'язку агресії та імпульсивності. *Габітус*. 2020. Вип. 18. Т. 2. С. 99–104. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.18.2.18>
29. Сергеева К. В. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації : дис. канд. пед. Наук : 13.00.05. Київ, 2017., 214 с.
30. Башуцька К. Теоретичне дослідження стилів сімейного виховання та агресивності. *Соціально-політичні студії ДВНЗ «УжНУ»*. 2019. Вип. 9. С. 13-15.
31. Levinson H. Emotional health. In *the World of Work*. 1964. New York : Harper&Row, 1964. 268 p.
32. Huesmann L. R. The stability of aggression over time and generation. *Development Psychology*. 1984. V. 20 (6). P. 1120–1134.
33. Scheff T. J. Academic Gangs. *Crime, Law, and Social Change*. 1995. P. 157–162.

34. Петрановська Л. Шкільне цькування як хвороба групи: причини й лікування. *Сучасна сім'я. Профілактика ризикованої поведінки* : матеріали Міжнар. практ. конф., (м. Київ, 27–28 квітня 2016 р.). Київ : Український фонд «Благополуччя дітей». 2016. С. 16–29.
35. Павелків В. Р. Психологічний аналіз змісту та типології проблеми агресивності у психологічній науці. *Психологія: реальність і перспективи*. 2013. Вип. 2. С. 139-143.
36. Feshbach N. Children aggression. In W.W.Hartup. *The Young Child-Reviews of research*.1972. Vol. 2. P. 284–302.
37. Connor D. F. Aggression and antisocial behavior in children and adolescents: Research and treatment. *Guilford Press*. 2012. P. 5–50.
38. . Ковач О. В. Психологічні засади легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2021. No 2 (29). С. 28–34. DOI: <https://doi.org/10.33270/03212902.28>
39. Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, tom 1, E. Różycka (red.) Warszawa: Żak, 2003. 856 s.
40. Liberska H., Matuszewska M., Wybrane czynniki i mechanizmy powstawania agresji w rodzinie. *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*. 2001. С. 80–88.
41. Allen J. J., Anderson C. Aggression and violence: Definitions and distinctions. *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*. 2017. P. 1–14.
42. Schmidt F. L., Hunter J. E. Development of a general solution to the problem of validity generalization. *Journal of Applied Psychology*. 1977. № 62. P. 529–540
43. Karriker-Jaffe K. J, Foshee V. A, Ennett S. T, Suchindran C. The development of aggression during adolescence: sex differences in trajectories of physical and social aggression among youth in rural areas. *Abnorm Child Psychol*. 2008. № 36. P. 1227–1236.
44. Хмелевська М. Явище агресії як суспільна проблема. *Освітологія*. 2019. № 8. С. 57–64. DOI: <https://doi.org/10.28925/2226->

3012.2019.8.5764

45. Короткий оксфордський політичний словник / за ред. І. Макліна, А. Макмілана. Київ : Видавництво Соломії павличко «Основи», 2005. 790 с.

46. Яковлева Л. І. Легітимність влади та контроль над насильством у перехідному суспільстві. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2017. № 3-4. С. 40-45.

47. Білаш А. М. Специфіка легітимізованої агресії у дівчат і хлопців старшокласників. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 30 берез. 2017 р.).* Харків : ХНУВС, 2017. С. 16–18.

48. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* 2015. № 1148. С. 35–40

49. Baron L., Straus M. A. Cultural and economic sources of homicide in the United States. *The Sociological Quarterly.* 1988. V. 29. P. 371–390. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1988.tb01259.x>

50. Dodge K. A., Coie J. D. Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1987. V. 53. P. 1146–1158. DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.53.6.1146>

51. Eron L. D. The development of aggressive behavior from the perspective of a developing behaviorism. *American Psychologist.* 1987. V. 42 (5). P. 435–442. DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.42.5.435>

52. Slaby R. G., Guerra N. G. Cognitive mediators of aggression in adolescent offenders: I. Assessment. *Developmental Psychology.* 1988. № 24. P. 580–588.

53. Hogben M., Byrne D., Hamburger M. E., Osland J. Legitimized aggression and sexual coercion: Individual differences in cultural spillover. *Aggressive Behavior.* 2001. № 27 (1). P. 26–43. DOI:

[https://doi.org/10.1002/1098-2337\(20010101/31\)27:1<26::AID-AB3>3.0.CO;2-V](https://doi.org/10.1002/1098-2337(20010101/31)27:1<26::AID-AB3>3.0.CO;2-V)

54. Sykes G., Matza D. Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review*. 1957. № 22. P. 664-670. DOI: <https://doi.org/10.2307/2089195>

55. Bandura A., Underwood B., Fromson M. E. Disinhibition of aggression through diffusion of responsibility and dehumanization of victims. *Journal of Research in Personality*. 1975. № 9 (4). P. 253–269. DOI: [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(75\)90001-X](https://doi.org/10.1016/0092-6566(75)90001-X)

56. Березка С. В Причини та види агресивної поведінки особистості. *Молодий вчений*. 2017. № 9 (49). С. 85–89.

57. Качанова Ю. В. Агресивність: аналіз теоретичних підходів. *Наукові праці. Сер. Соціологія*. 2011. Вип. 144. Т. 156. С. 29 – 32.

58. Коваль Г., Розенберг І., Браславський І. Фізкультурно-спортивна діяльність як фактор легітимізації агресивності у період юності. *World science*. 2020. № 4 (56), Vol. 3. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/30042020/7037

59. Тимошенко В. І. Соціальні детермінанти агресії. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 15-19.

60. Безпалов Р. В Вплив комп'ютерних ігор з елементами агресії та насильства на формування особистості неповнолітніх. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 411–413 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/96>

61. Нечерда В. Б., Кириченко В. І. Підлітки уразливих категорій: типологія й особливості виховання в умовах закладів загальної середньої освіти : метод. посіб. Кропивницький : Імекс-ЛТД. 2019. 134 с.

62. Спринська З. В. Вплив комп'ютерної гри на деякі особистісні прояви у підлітків Габітус. 2023. Вип. 46. С. 193-198. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208>

63. Маліновська Н., Андрійчук І. Як впливає стрес на здоров'я людини в умовах війни. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. № 122. С. 262–

265.

64. Яцина О. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7 (25). С. 554–567. DOI: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567

65. Курова А. В., Крюкова М. А. Загальна психологія : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2019. 53 с. DOI: 10.32837/11300.14362

66. П'янківська Л. Вплив наслідків війни на психічне здоров'я людини: огляд зарубіжних досліджень. *Collection of scientific papers «Scientia»*. (April 1, 2022). Kraków, Poland, 2022. С. 79–81

67. Руденко Л. М. Процесуальні характеристики агресивної поведінки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2012. Вип. 21. С. 418-424.

68. Галич М., Галич Я. Детермінанти появи й особливості виявів психічних поведінкових порушень в умовах воєнного стану. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 51–58 DOI: 10.33270/03233201.51

69. Саннікова О. П. Комунікативна креативність інтерналів і екстерналів: порівняльна характеристика. *Наука і освіта*. 2013. № 3. С. 149–153.

70. Фоменко К. І., Полілуєва І. В. Характеристика діагностичного інструментарію для дослідження саморегуляції у спортивній діяльності. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2017. Вип. 56. С. 242–256.

71. Ігумнова О. Б. Емпіричне дослідження локусу контролю студентів з негативними психічними станами. *Теорія і практика сучасної психології* 2019. № 2. Т. 2 С. 63–67.

72. Rotter J. B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *The Psychological Monographs*. 1966. V. 80 (1). P. 55–64. DOI:10.1037/h0092976

73. Тактико-спеціальна підготовка: навч. посіб. / [уклад. : О. Г. Комісаров та ін.]. Дніпро : ДДУВС, 2017. 277 с

74. Матієнко Т. В. Психологічні особливості професійної діяльності

працівників поліції. *Теорія і методика виховання: науково-педагогічний вісник*. 2018. Вип. 9. № 9. С. 23–26.

75. Козира П., Васюк С. Особливості вивчення психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2019. Вип. 5. С. 24–30. DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2019-5-4>

76. Швець Д. В. Психічна стійкість працівника поліції як основа готовності до службової діяльності в екстремальних ситуаціях. *Особистість, суспільство, закон : психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (30 берез. 2017 р., м. Харків, Україна). Харків : ХНУВС, 2017. С. 226–228.

77. Бандурка О. М., Венедиктов В. С., Тімченко О. В., Христенко В. С. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України : наук.-практ. посіб. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2005. 319 с.

78. Головська І. Г, Почепцова Д. О. Дослідження та корекція впливу екстремальних умов на емоційну сферу особистості. *Габітус*. 2022. Вип. 38. С. 54–59. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208>

79. Євдокімова О. О. Специфіка формування психологічної стійкості у поліцейських у процесі професійної підготовки. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : зб. наук. пр. конф. м. Харків, 24 трав. 2018 р. Харків : ХНУВС, 2018. С. 63–66.

80. Білоус Т. Сутність і структура професійної готовності до роботи в екстремальних умовах в майбутніх працівників органів внутрішніх справ. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2014. II (18). Issue: 37, s. 37-40.

81. Шевченко Т. В. Щодо розуміння поняття «екстремальні умови» в діяльності Національної поліції. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 6. Т. 2. С. 109-111.

82. Гриб Н. Профілактика деструктивної агресивності у

військовослужбовців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціальна робота»*. 2018. № 4. С 38–41. DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2018/4>.

83. Гуменюк Л. Й., Сулятицький І. В. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ: навч. посіб. Львів : ЛьВДУВС, 2011. 648 с.

84. Ковач О. В Чинники легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 54–63. DOI: <https://doi.org/10.33270/03223102.54>

85. Теслик Н., Коляда Н. Агресивність у структурі особистісних компетентностей патрульних поліцейських у період первинної підготовки. *Вісник Національного університету оборони України. Збірник наукових праць*. Київ, 2018. Вип. 1 (49). С. 95-102

86. Чухраєва Г. В. Про деякі зміни психологічних станів працівників спецпідрозділів та слідчих МВС протягом службової діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 135-138

87. Цільмак О. М. Психологічні детермінанти прояву агресії. *Психологія. Наука і Освіта*. 2005. № 1-2. С. 39 – 42

88. Лісовенко А. Ф., Долінська Л. В. Специфіка ворожості й агресивності осіб, схильних до переживання заздрощів за різним типом. *Юридична психологія*. 2020. № 1. С. 31–39. DOI: <https://doi.org/10.33270/03202601.31>.

89. Цільмак О. М. Еталонний психологічний профіль вольових якостей слідчого. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 2 (4). С. 22–26. DOI: [10.32518/2617-4162-2019-2-22-26](https://doi.org/10.32518/2617-4162-2019-2-22-26).

90. Медведєв В. С. Особистість слідчого як проблема юридичної психології. *Право і безпека*. 2019. № 1 (72). С. 97–103. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.1.13>.

91. Білюченко Ю. М. Психологічні аспекти агресії у роботі поліції. *Особистість, суспільство, війна: тези доповідей учасників міжнародного*

психологічного форуму, м. Харків, 7 квіт. 2023 р. Харків : ХНУВС, 2023. С. 26–28

92. Шубіна Н. Упровадження в національне законодавство позитивного зарубіжного досвіду застосування поліцейського піклування. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 10. С. 194–198. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.32>.

93. Швець Д. В. Професійно-психологічна готовність поліцейських до роботи в умовах воєнного стану. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану* : зб. наук. пр. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 272-273

94. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В. та ін. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків : ХНУВС, 2018. 426 с.

95. Лопаєва О. М. Особливості психологічного забезпечення службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку України в особливих умовах. *Організаційно-правове забезпечення підрозділів превентивної діяльності Національної поліції* : матеріали Регіонального круглого столу (м. Дніпро, 4 черв. 2021 р). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 53 – 55

96. Шевченко Л. О., Шломін О. Ю. Професійно-особистісні якості працівників підрозділів превентивної діяльності національної поліції на різних етапах професійного становлення. *Psychological journal*. 2019. № 10. С. 143–155. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.10>

97. Пасько О. М. Структурні компоненти готовності слідчого до професійної діяльності. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 70–76. DOI: <https://doi.org/10.33270/03202601.70>.

98. Поканевич О. А. Аспекти формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до екстремального виду діяльності. *Psychological journal*. 2019. № 7. С. 122–129. DOI: <http://doi.org/10.31108/3.2019.3.2.8>

99. Manfred F. R. *The Leadership Mystique: A User's Manual for the Human Enterpris*. Financial Times Prentice Hall, 2001. 326 p.

100. Galarneau E., Colasante T., Malti T. Social-emotional development and aggression. *Routledge encyclopedia of education*. 2022. P. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781138609877-REE130-1>

101. Прикладна психодіагностика в Національній гвардії України : метод. посіб. / за заг. ред. І. І. Приходька. Харків : НАНГУ, 2020. 388 с.

102. Котляр Ю. В. Визначення норм виконання психодіагностичної методики Басса-Дарки для категорії працівників. *Наука і правоохорона*. 2015. № 2. С. 235–242.

103. Коқун О. М., Мороз В. М., Лозінська Н. С., Пішко І. О. Збірник психодіагностичних методик для професійно-психологічного відбору кандидатів на військову службу за контрактом у Збройних Силах України: метод. посіб. Київ : Видавничий дім «Освіта України», ФОП Маслаков Руслан Олексійович, 2021. 74 с.

104. Hogben M. The social cognitive modeling of the psychological construct of legitimized aggression : Doctor of Philosophy / Social Psychology University at Albany, State University of New York. Albany, 1996. 150 p

105. Rotter J. B. Social learning and clinical psychology. Englewood Cliffs. N.J., Prentice-Hall New York : Johnson Reprint Corp., 1973. 466 p.

106. Rotter J. B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs : General and Applied*. 1966. 80 (1). P. 1–28. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0092976>

107. Morosanova V. I., Fomina T. G. Self-regulation as a Mediator in the Relationship between Anxiety and Academic Examination Performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2017. Vol. 237. P. 1066–1070. DOI: [10.1016/j.sbspro.2017.02.156](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2017.02.156)

108. Morosanova V. I. Self-regulation and personality. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2013. Vol. 86. P. 452–457. DOI: [10.1016/j.sbspro.2013.08.596](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.596)

109. Ситнік С. В. Конфліктна поведінка у осіб з різним локусом контролю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*.

2021. No 4. С. 65–71. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2021.4.13

110. Ковач О. В. Передумови легітимного вияву агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2023. № 31 (32). С. 101–111. doi: <https://doi.org/10.33270/03233201.101>

111. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : Наказ МВС України від 06.02.2019 № 88. *Офіційний вісник України*. 2019. № 30. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0348-19>

112. Професійно-психологічна готовність поліцейського до службової діяльності : науково-практичний посібник / за ред. В. О. Криволапчука. Київ : ДНДІ МВС України, 2017. 180 с.

113. Криволапчук В. О. Напрями вдосконалення нормативного забезпечення психологічної готовності поліцейських національної поліції України до службової діяльності. *Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів* : зб. тез II Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 28 жовтня 2021 р. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. С. 23–28

114. Криволапчук В. О., Сизоненко А. С., Остапович В. П., Барко В. І. Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України : метод. рек. Київ : ДНДІ МВС України, 2020. 78 с.

115. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності : наук.-практ. посіб. / [В. П. Остапович, І. О. Дубова, В. І. Барко та ін.] ; за заг. ред. В. О. Криволапчука. Київ : ДНДІ МВС України ; Кандиба Т. П., 2018. 244 с.

116. Тімченко О. В., Барко В. В. Шляхи формування психологічної готовності до професійної діяльності персоналу Національної поліції України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020.

№ 3 (56). С. 112–119.

117. Лефтеров В. О. Проблеми психологічного здоров'я та надання психологічних послуг населенню. *Інтегративна антропологія*. 2013. № 2. С. 47–50.

118. Лефтеров В. О. Психологічні технології конкурсного відбору та професійного навчання поліцейських. *Причорноморські психологічні студії*. 2017. № 1. С. 68–73

119. Лефтеров В. О. Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ : монографія: у 2-х т . Т. 1 : Методологія психотренінгу та його використання у професійно-психологічному розвитку персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності. Донецьк :ДЮОІ, 2007. 242 с.

120. Лефтеров В. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності засобами психологічного тренінгу. *Психологія і суспільство*. 2012. №2. С. 91–107.

121. Цільмак О. М., Яковенко С. І. Професійно-психологічна підготовка працівників підрозділів громадської безпеки: підручник. Одеса : ОДУВС, 2012. 140 с.

122. Медведєв В. С., Кудерміна О. І., Горбенко Д. А. Психологічна служба правоохоронних органів України : [Текст] навч. посіб. Київ : Нац. акад.внутр. справ, 2022. 188 с.

123. Барко В. І., Ірхін Ю. Б., Морозова Т. Р., Никифорчук Д. Й. Психологічне супроводження професійної діяльності в органах внутрішніх справ : навч. посіб. Київ: РВЦ КНУВС, ДП"Друкарня МВС", 2007. 90 с.

124. Ірхін Ю. Б. Психологічне супроводження заходів з охорони громадського порядку під час проведення спортивних змагань: метод. реком. Київ: Київський національний ун-т внутрішніх справ, 2007 р. 48 с.

125. Романенко О. Актуальні напрями психологічного супроводження професійної діяльності правоохоронців. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 18–25. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233302.18>

126. Maddi, S., Khoshaba, D. M., Jensen, K., Carter, E., Lu, J. L., Harvey,

R. H. Hardiness training for high risk undergraduates. *Nacada Journal*. 2002. № 22. P. 45–55.

127. Penney G., Launder D., Cuthbertson J., & Thompson M. B. (2022). Threat assessment, sense making, and critical decision-making in police, military, ambulance, and fire services. *Cognition, Technology and Work*, 24 (3), 423-439. DOI: 10.1007/s10111-022-00694-3.

128. Heuvel, C., Alison, L., & Power, N. (2014). Coping with uncertainty: Police strategies for resilient decision-making and action implementation. *Cognition Technology and Work*, 16, 25-45. doi: 10.1007/s10111-012-0241-8.

129. Heuvel C. Coping with uncertainty: Police strategies for resilient decision-making and action implementation. *Cognition Technology and Work*. 2014. Vol. 16. P. 25–45. doi: 10.1007/s10111-012-0241-8.

130. Darroch S., Mazerolle L. Intelligence-led policing: a comparative analysis of community context influencing innovation uptake. *Policing and Society*. 2015. Vol. 25, Iss. 1. P. 1–24. doi: <https://doi.org/10.1080/10439463.2013.784312>.

131. Shortland, N., Thompson, L., & Alison, L. (2020). Police perfection: Examining the effect of trait maximization on police decision-making. *Frontiers in Psychology*, 11. doi: 10.3389/fpsyg.2020.01817.

132. Masian, A. V. (2023). Formation of adaptive stress damper mechanisms at different stages of decision-making in the professional activities of police officers. *Scientific Perspectives*, 7 (37), 636–649. doi: 10.52058/2708-7530-2023-7(37)-636-649.

133. Caveney N. The material preconditions for engagement in the police: A case study of UK police culture and engagement in times of radical change : A thesis submitted for the award of Professional Doctorate in Business Administration. Portsmouth, 2015. 184 s.

134. Soltes V., Kubas J., Velas A., Michalk D. Occupational safety of municipal police officers: Assessing the vulnerability and riskiness of police officers' work. *International Journal of Environmental Research and Public Health*.

2021. No. 18 (11). doi: 10.3390/ijerph18115605.

135. Бандурка О. М. Система психологічного забезпечення поліцейських, працівників національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських: оцінка реалізації завдань. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. м. Харків, 25 берез. 2022 р. Харків : ХНУВС, 2022. С. 63–65

136. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

137. Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції : наказ МВС України від 24.05.2016 № 1625. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16#Text>.

138. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016р. № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>

139. Ларіонов С. О., Макаренко П. В., Доценко В. В. Поведінкова діагностика агресивної поведінки працівників Національної поліції засобами психологічного тренінгу *Право і безпека*. 2018. № 1(68). С. 39-49. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.1.05>

140. Карамушка Л. М. Дизайн дослідження та діагностичний інструментарій для вивчення психологічних особливостей організаційного розвитку. *Актуальні проблеми психології. Т. 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія* : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ : Наук. світ, 2009. Ч. 24. С. 196-208.

141. Тополов Є. В. Професійна агресивність особистості : монографія. Київ : Слово, 2011. 400 с.

142. Карамушка, Л. М. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій : психологічний практикум / Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко, В. І. Лагодзінська, В. М. Івкін, О. С. Ковальчук. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.

143. Ковач О. В. Особливості застосування тренінгових технологій як засобу оптимізації легітимізованої агресії поліцейських. *Наукові перспективи*. 2023. № 11 (41). С. 1245–1260 doi: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41))

144. Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції : Наказ МВС України від 16.02.2016 № 105. *Офіційний вісник України*. 2016. № 35. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0576-16>

145. Гончарова Н. О. Особливості професійно-психологічної підготовки працівників правоохоронної діяльності. *Психологія і особистість*. 2021. № 2 (20) С. 165–175. doi: <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2022.1.252065>

146. Клаур С., Денисовський М. Професійна компетентність офіцера поліції : методичні та практичні аспекти формування засобами тренінгу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 7-8 (121-122). С. 68–79. doi: [10.24139/2312-5993/2022.07-08/068-079](https://doi.org/10.24139/2312-5993/2022.07-08/068-079)

147. Ромашенко В. Є. Гурський В. Є. Методичні вдосконалення психологічної компетентності працівників поліції під час базової та післядипломної освіти. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С. 200–212. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2022-78-1-200-2112022>

148. Мороз Л. І. Професійно-психологічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС) : монографія. Івано-Франківськ : Надвірнянська друк., 2007. 312 с.

149. Макарова О. П. Застосування активних методів навчання у процесі підготовки майбутніх працівників поліції. *Харківський національний*

університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (2 березня 2021 року). Харків, 2021. С. 398–400.

150. Барко В. І., Остапович В. П., Барко В. В. Напрями покращання нормативного забезпечення психологічної підготовки поліцейських національної поліції України. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 4 (75). С. 244-253 .

151. Доценко В. В. Командоутворення як метод удосконалення психологічної підготовки поліцейських в умовах війни. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану* : зб. наук. пр. конф. м. Харків, 26 трав. 2023 р. Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 81–83.

152. Цільмак О. М. Формування психологічної компетентності у курсантів закладів вищої освіти МВС України. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : збірник наукових праць. Харків : ХНУВС, 2018. С. 124–127.

153. Мороз Л. І., Яковенко С. І. Оцінка результативності комунікативного тренінгу. *Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційнопрактичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Донецьк, 26–27 травня 2006 р. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2006. С. 90–95.

154. Балабанова Л. М. Психологічні особливості формування професійної ідентичності у курсантів в період навчання у ВНЗ МВС України. *Вісник Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. 2012. № 43. С. 18–27.

155. Мілорадова Н. Е. Застосування тренінгових технологій у професійній підготовці слідчих (на прикладі тренінгу «Психологія допиту»). *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 62–69. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.62>

156. Лефтеров В. О. Психологічний тренінг в особистісному розвитку і формуванні професійних якостей майбутніх працівників ОВС. *Соціальна*

психологія. 2008. № 3. С. 144-151.

157. Штанько Н. А. Тренінг як метод підготовки керівників-лідерів органів Національної поліції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. С. 327–332 . doi:10.32999/ksu2312-3206/2019-1-54

158. Рівчаченко О. А. Формування комунікативної толерантності в поліцейських Національної поліції України за допомогою інтерактивних засобів навчання. *Юридична психологія*. 2019. № 2 (25). С. 109–116 doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.109>

159. Посна Є. О. Використання технік когнітивно-поведінкової терапії в роботі зі здобувачами освіти та працівниками Харківського національного університету внутрішніх справ. *Актуальні питання психологічного забезпечення службової діяльності структурних підрозділів МВС України в умовах воєнного стану*. 2023. С. 108–111.

160. Барко В. І., Остапович В. П., Барко В. В. Сучасні психотехнології службової підготовки поліцейських. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції) м. Кривий Ріг, 07 лютого 2019 року*. Кривий Ріг, 2019. С. 380 – 384

ДОДАТКИ

Додаток А

**Методика діагностики показників і форм агресії
(А. Басса, А. Даркі, в адаптації О. К. Осницького)**

Методика А. Басса і А. Даркі в адаптації О. К. Осницького дозволяє дослідити структуру агресивності людини: визначити особливості показників і форм агресії.

Реєстраційний бланк

П.І.Б. _____

Інструкція: “Визначте, наскільки наведені нижче твердження відповідають Вашому стилю поведінки, Вашому способу життя і надайте одну з чотирьох можливих відповідей: “так”, “мабуть, так”, “мабуть, ні”, “ні”, зробивши позначку “V” у відповідній клітинці реєстраційного бланка”.

- 1 Часом не можу впоратися з бажанням комусь нашкодити
- 2 Іноді можу пліткувати про людей, яких не люблю
- 3 Легко дратуюся, але легко й заспокоююся
- 4 Якщо мене не попросити по-доброму, прохання не виконаю
- 5 Не завжди одержую те, що мені належить
- 6 Знаю, що люди говорять про мене позаочі
- 7 Якщо не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчути
- 8 Якщо трапляється обдурити кого-небудь, мене мучить сумління
- 9 Мені здається, що я не здатний ударити людину
- 10 Ніколи не дратуюся настільки, щоб розкидати речі
- 11 Завжди поблажливий до чужих недоліків
- 12 Коли встановлене правило мені не подобається, хочеться його порушити
- 13 Інші люди майже завжди вміють використати сприятливі обставини
- 14 Мене насторожують люди, які ставляться до мене дружелюбніше, ніж я цього очікую
- 15 Часто буваю не згодним із людьми
- 16 Іноді мені спадає на думку те, чого я соромлюся
- 17 Якщо хтось мене ударить, я не відповім йому тим самим
- 18 У роздратуванні бахаю дверима
- 19 Я дратівливіший, аніж здається
- 20 Якщо хтось удає із себе начальника, я чиню наперекір
- 21 Мене дещо засмучує моя доля
- 22 Думаю, що багато хто з людей не любить мене
- 23 Не можу втриматися від суперечки, коли люди не згодні зі мною
- 24 Люди, які байдикують, мають відчувати провину
- 25 Той, хто ображає мене або мою сім'ю, напрошується на бійку
- 26 Я не здатний на грубі жарти
- 27 Мене охоплює лють, коли наді мною насміхаються
- 28 Коли люди удають із себе начальників, я роблю все, аби вони не зазнавалися
- 29 Майже щотижня бачу когось, хто мені не подобається
- 30 Досить багато людей мені заздять
- 31 Вимагаю, щоб люди поважали мої права
- 32 Мене засмучує, що я мало роблю для своїх батьків
- 33 Люди, які постійно дошкуляють вам, заслуговують на те, щоб їх провчили
- 34 Від злості іноді буваю похмурим
- 35 Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюся
- 36 Якщо хтось намагається вивести мене із себе, я не звертаю на нього уваги

- 37 Хоча я й не показую цього, іноді мене гризуть заздрощі
 38 Іноді мені здається, що з мене глузують
 39 Навіть якщо злюся, не вдаюся до сильних висловлювань
 40 Хочеться, щоб мої гріхи були прощені
 41 Рідко даю здачі, навіть якщо хтось ударить мене
 42 Ображаюся, коли іноді роблять не по-моєму
 43 Іноді люди дратують мене своєю присутністю
 44 Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів
 45 Мій принцип: ніколи не довіряти чужинцям
 46 Якщо хтось дратує мене, готовий сказати йому все, що про нього думаю
 47 Роблю багато такого, про що згодом жалкую
 48 Якщо розлючуся, можу когось ударити
 49 Із десяти років у мене не було вибухів гніву
 50 Часто почуваю себе наче порохова бочка, яка готова вибухнути
 51 Якби знали, що я відчуваю, мене б уважали людиною, з якою нелегко ладнати
 52 Завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити щось
 приємне для мене
 53 Коли на мене кричать, я кричу у відповідь
 54 Невдачі засмучують мене
 55 Б'юся не рідше й не частіше за інших
 56 Можу пригадати випадки, коли був настільки злим, що хапав першу річ, що
 траплялася під руку, і ламав її
 57 Іноді відчуваю, що готовий першим почати бійку
 58 Іноді відчуваю, що життя несправедливе до мене
 59 Раніше вірив, що більшість людей говорить правду, але тепер цьому не вірю
 60 Лаюся тільки від злості
 61 Коли вчиняю неправильно, мене мучить совість
 62 Якщо для захисту своїх прав потрібно застосувати фізичну силу, я її застосовую
 63 Іноді виявляю свій гнів тим, що стукаю по столу
 64 Буває, що грублю людям, які мені не подобаються
 65 У мене немає ворогів, які хотіли б мені нашкодити
 66 Не вмію вказати людині на її місце, навіть якщо вона на це заслуговує
 67 Часто думаю, що живу неправильно
 68 Знаю людей, які здатні довести мене до бійки
 69 Не засмучуюся через дрібниці
 70 Мені рідко спадає на думку те, що люди намагаються розлютити чи образити
 мене
 71 Часто просто погрожую людям, не збираючись виконувати погрози
 72 Останнім часом я став занудою
 73 У суперчці часто підвищую голос
 74 Намагаюся приховувати погане ставлення до людей
 75 Краще погоджуся з чим-небудь, аніж стану суперечити

КЛЮЧ 1

для обробки результатів випробування по опитувальнику.

"1". ФІЗИЧНА АГРЕСІЯ (К=11):

1+, 9-, 17-, 25+, 33+, 41+, 48+, 55+, 62+, 68+. "2". ВЕРБАЛЬНА АГРЕСІЯ (К=8):

7+, 15+, 23+, 31+, 39-, 46+, 53+, 60+, 66-, 71+, 73+, 74-, 75-. "3й.

ОПОСЕРЕДКОВАНА АГРЕСІЯ (К=13):

2+, 10+, 18+, 26-, 34+, 42+, 49-, 56+, 63+. "4". НЕГАТІВІЗМ (К=20):

4+, 12+, 20+, 28+, 36-. "5". РОЗДРАТУВАННЯ (К=9):

6+, 11-, 19+, 27+, 35-, 43+, 50+, 57+, 64+, 69-, 72+. "6". ПІДОЗРЛИВІСТЬ (К=11):

6+, 14+, 22+, 30+, 38+, 45+, 52+, 59+, 65-, 70-. "7". ОБРАЗА (K=13):
 5+, 13+, 21+, 29+, 37+, 44+, 51+, 58+. "8". ВІДЧУТТЯ ПРОВІНИ (K-11):
 8+, 16+, 24+, 32+, 40+, 47+, 54+, 61+, 7+.

Номери питань зі знаком "-" потребують і реєстрації відповіді з протилежним знаком: якщо була відповідь "ТАК", то ми його реєструємо як відповідь "НІ", якщо була відповідь "НІ", реєструємо як відповідь "ТАК".

КЛЮЧ 2 з бланком для аналізу результатів.

1"	3"	5"	4"	7"	6"	2"	8"
+	+	+	+	+	+	+	+
-	0+	1-	2+	3+	4+	5+	6+
7-	8+	9+	0+	1+	2+	3+	4+
5+	6-	7+	8+	9+	0+	1+	2+
3+	4+	5-	6-	7+	8+	9-	0+
1+	2+	3+		4+	5+	6+	7+
8+	9-	0+		1+	2+	3+	4+
5+	6+	7+		8+	9+	0+	1+
2+	3+	4+			5-	6-	7+
8+		9-			0-	1+	
		2+				3+	
						4-	
						5-	
1	3		0	3	1		

Обробка та інтерпретація результатів

Результати відповіді "так" і "мабуть, так" об'єднуються (оцінюються як відповіді "так"), так само і відповіді "ні" і "мабуть, ні" (оцінюються як відповіді "ні").

Оскільки кожна шкала передбачає неоднакову кількість тверджень, то для того, аби можна було порівняти їх, потрібно набрану за кожною шкалою суму балів поділити на кількість питань цієї шкали (вона вказана в дужках біля назви кожної шкали), і помножити на 100 %. Таким чином, провести процедури переведення отриманих балів у відсотки. Отриманий показник свідчить про те, яка агресивність обстежуваного порівняно з максимально

можливою за шкалою методики. Крім того, у методиці передбачено два інтегральних показники [10]:

$(\text{Фізична агресія} + \text{Вербальна агресія} + \text{Непряма агресія}) / 3 = \text{ІА}$ –індекс агресивності;

$(\text{Підозрілість} + \text{Образа}) / 2 = \text{ІВ}$ – індекс ворожості. У формули сумарних показників потрібно підставляти не “сирі”, а приведені бали (відсотки).

Автори А. Басс і А. Дарки запропонували опитувальник для виявлення важливих, на їхню думку, показників і форм агресії

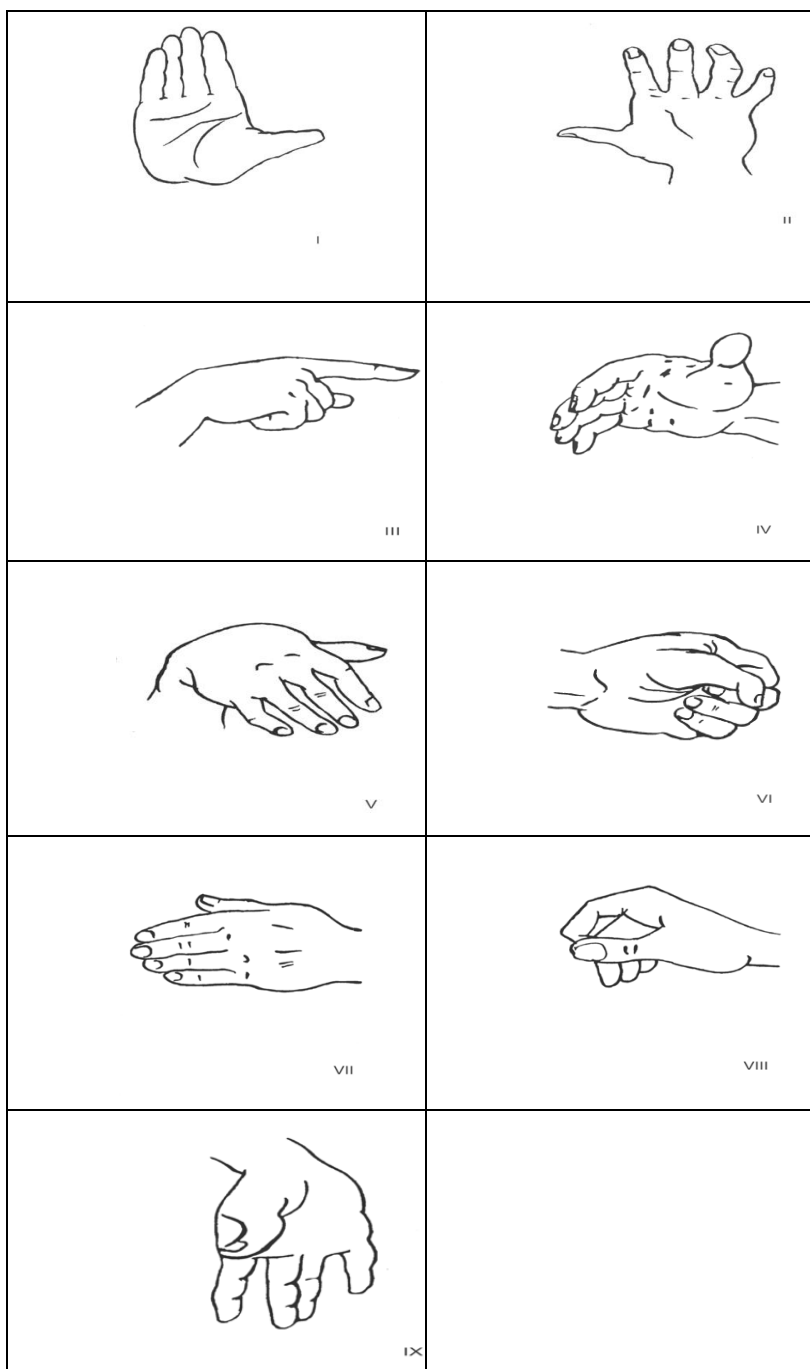
1. Використання фізичної сили проти іншої особи – фізична агресія.
2. Вираження негативних почуттів як через форму (сварка, крик, вереск), так і через зміст словесних звернень до інших осіб (погроза, прокляття, лайка) – вербальна агресія.
3. Використання обхідним шляхом спрямованих проти інших осіб пліток, жартів і прояв неспрямованих, невпорядкованих вибухів люті (крик, тупотіння ногами тощо) – непряма агресія.
4. Опозиційна форма поведінки, спрямована зазвичай проти авторитету й керівництва і може наростати від пасивного опору до активних дій проти вимог, правил, законів, – негативізм.
5. Схильність до роздратування, готовність у разі найменшого збудження виплеснутись у запальності, різкості, грубості – роздратування.
6. Схильність до недовіри й настороженого ставлення до людей, що виникає з переконання, що оточення має намір заподіяти шкоду, – підозрілість.
7. Прояви заздрості й ненависті до оточення, обумовлені почуттям гніву, невдоволення кимось конкретно або всім світом за справжні чи уявні страждання, – образа.
8. Ставлення до себе і оточення пояснюється можливим переконанням обстежуваного в тому, що він є поганою людиною, чинить недобре (шкідливо, злісно або безсовісно), – аутоагресія, або почуття провини.

Тест руки Вагнера

Інструкція до тесту «Уважно розгляньте запропоновані Вам зображення і скажіть, що, на Вашу думку, робить ця рука?»

Якщо досліджуваний вагається з відповіддю, йому пропонується запитання: «Як Ви думаєте, що робить людина, якій належить ця рука? На що здатна людина з такою рукою? Назвіть всі варіанти, які можете собі уявити».

Стимульний матеріал – стандартні 9 зображень кисті руки і одна без зображення, при показі якої просять уявити кисть руки і описати її уявні дії.

Зображення пред'являються в певній послідовності і положенні. При нечіткій і двозначній відповіді просять пояснень, запитують: «Добре, а що ще?», Але

не нав'язують жодних специфічних відповідей. Якщо експериментатор відчуває, що його дії зустрічають опір, рекомендується перейти до іншої картки. Тримати малюнок-картку можна в будь-якому положенні.

Число варіантів відповідей по картці не обмежується. Бажано отримати чотири варіанти відповідей. Якщо кількість відповідей менша, уточніть, чи немає бажання ще щонебудь сказати щодо даного зображення руки, а в протоколі, наприклад, при єдиному варіанті відповіді проставляється його значення зі знаком *4, тобто ця єдина безальтернативна відповідь оцінюється в чотири бали замість одного.

Важливо у всіх можливих випадках (якщо досліджуваний не виражає протесту) максимально знижувати невизначеність відповіді, наповнювати змістом висловлювання типу «хтось, щось, комусь» і т.п.

Обробка результатів

Всі відповіді фіксуються в протоколі. Крім запису відповідей реєструється положення, в якому досліджуваний тримає картку, а також час з моменту пред'явлення стимулу до початку відповіді.

При обробці отриманих результатів кожену відповідь досліджуваного відносять до однієї з 11 категорій.

Агресія (А). Рука сприймається як домінуюча, завдає шкоди, активно захоплює який-небудь предмет, що здійснює агресивну дію (щипає, дає ляпас, давить комаху, готова нанести удар і т.п.).

Вказівка (У). Рука бере участь у дії імперативного характеру: веде, спрямовує, перешкоджає, панує над іншими людьми (диригує оркестром, дає вказівку, читає лекцію, учитель каже до учня: «вийди геть», міліціонер зупиняє машину і т.п.).

Страх (С). Рука виступає у відповідях як жертва агресивних проявів іншої особи або прагне захистити кого-небудь від фізичних впливів; може сприйматися як така, що завдає пошкодження самій собі. У цю категорію також включаються відповіді, які містять тенденції до заперечення агресії (не зла рука; кулак стиснутий, але не для удару, піднята від страху рука, рука, відвертає удар і т.п.).

Емоційність (Е). Рука висловлює любов, позитивні емоційні установки до інших людей; бере участь у дії, виражає прихильність, позитивне ставлення, доброзичливість (дружнє рукостискання; поплескування по плечу; рука, що гладить тварину, дарує квіти; обіймає і т.п.).

Комунікація (К). Рука бере участь в комунікативній дії: звертається до кого-небудь, контактує або прагне встановити контакт. Партнери знаходяться в положенні рівності (жестикауляція в розмові, мова жестів, показує дорогу тощо).

Залежність (З). Рука висловлює підпорядкування іншим особам: бере участь в комунікативній дії в позиції “знизу”, успіх якої залежить від доброзичливого ставлення іншого боку (прохання; солдат віддає честь офіцерові, учень підняв руку для запитання; рука, протягнута за милостинею; людина зупиняє попутну машину і т.п.).

Демонстративність (Д). Рука різними способами виставляє себе на показ, бере участь у явно демонстративній дії (показує “Ок”, милується манікюром, показує тіні на стіні, танцює, грає на музичному інструменті тощо).

Інвалідність (ІВ). Рука пошкоджена, деформована, хвора, нездатна до будь-яких дій (поранена рука, рука хворого або вмираючого, зламанний палець і т.п.).

Активна безособовість (АБ). Рука бере участь у дії, не пов'язаній з комунікацією; проте рука повинна змінити своє фізичне місце розташування, прикласти зусилля (втягає нитку в голку, пише, шиє, веде машину, пливе і т.п.).

Пасивна безособовість (ПБ). Рука в спокої, або спостерігається поява тенденції до дії, завершення якої не вимагає присутності іншої людини, але при цьому рука все ж не змінює свого фізичного стану (лежить, відпочиваючи, спокійно витягнута; людина сперлася на стіл; звисилась під час сну; і т.п.).

Опис (О). У цю категорію входять описи руки без вказівки на вчинені нею дії (пухка рука, красива рука, рука дитини, рука хворої людини тощо).

У протоколі зазначається: У першій колонці вказують номер картки. У другій – дається час першої реакції на картку в секундах. У третій – наводяться всі відповіді досліджуваного. У четвертій – результати категоризації відповідей. Якщо експериментатору доводиться звертатися до досліджуваного з уточненнями – це позначається (ут).

Після категоризації підраховується число висловлювань в кожній категорії

Максимальна кількість балів, яку може набрати досліджуваний, враховуючи, що він дає по чотири відповіді на кожен картку – 40. Однак він може давати більше відповідей по одних категоріях і менше по інших.

Відповіді, що відносяться до категорій «Агресія» і «Вказівка», розглядаються: як пов'язані з готовністю досліджуваного до вищого прояву агресивності, небажанням пристосуватися до оточення.

Категорії відповідей: «Страх», «Емоційність», «Комунікація» і «Залежність» відображають тенденцію до дії, спрямовану на пристосування до соціального середовища; при цьому ймовірність агресивної поведінки незначна.

Відповіді, що відносяться до категорій «Демонстративність» і «Інвалідність», при оцінці ймовірності агресивних проявів не враховуються, тому їх роль в даній області поведінки непостійна. Ці відповіді можуть лише уточнювати мотиви агресивної поведінки.

Категорії «Активна безособовість» і «Пасивна безособовість» в аналізі також не беруть участь, так як їх вплив на агресивність поведінки неоднозначна.

Сумарний бал агресивності обчислюється, за формулою:

$$A = (\text{Агресія} + \text{Вказівка}) - (\text{Страх} + \text{Емоційність} + \text{Комунікація} + \text{Залежність})$$

Перший член формули характеризує агресивні тенденції, другий – тенденції, що стримують агресивну поведінку.

Більш змістовну інформацію можна отримати при аналізі питомої ваги і місця агресивних тенденцій в загальній системі диспозицій. Інформаційною в плані прогнозу агресивної поведінки є частка відповідей в категорії «Агресія» по відношенню до сумарної кількості відповідей в категоріях, що враховуються при підрахунку сумарного балу.

Таким чином, 2-3 агресивних відповіді при повній відсутності відповідей типу соціальної кооперації говорять про великий рівень ворожості, ніж безліч таких відповідей на тлі ще більшої кількості установок на доброзичливу міжособистісну взаємодію.

Важливо, що значення має не тільки співвідношення установок на соціальну кооперацію і агресію, але і те, які саме тенденції протиставляються конфронтації, що спонукає людину до співпраці: страх перед відповідною агресією, почуття власної неповноцінності, залежності або потреба в теплих, дружніх контактах з оточуючими. Зовні схожа поведінка в цих випадках має принципово різні внутрішні детермінанти. Дані про їх природу можна отримати при аналізі питомої ваги установок, які протистоять агресії (категорії «Страх», «Комунікація», «Емоційність», «Залежність»).

Опитувальник РСК Джуліана Роттера

Опитувальник РСК (рівень суб'єктивного контролю) Джуліана Роттера діагностує локалізацію контролю над значущими подіями, в інших словах - рівень особистої відповідальності. В основі його лежить розрізнення двох локусів контролю - інтернального і екстернального і, відповідно, двох типів людей - інтерналів і екстерналів.

Інтернальний тип. Людина вважає, що відбуваються з ним події залежать насамперед від його особистісних якостей (компетентності, цілеспрямованості, рівня здібностей тощо) і є закономірними наслідками його власної діяльності.

Екстернальний тип. Чоловік переконаний, що його успіхи і невдачі залежать насамперед від зовнішніх обставин - умов навколишнього середовища, дій інших людей, випадковості, везіння чи невезіння і т. д.

Будь-який індивід займає певну позицію на континуумі, що задається цими полярними локусами контролю.

Текст опитувальника

Інструкція: Вам буде запропоновано 44 твердження, що стосуються різних сторін життя і ставлення до них. Оцініть, будь ласка, твердження та дайте відповідь «так» чи «ні».

1. Просування по службі більше залежить від вдалого збігу обставин, ніж від здібностей і зусиль людини.

2. Більшість розлучень відбувається тому, що люди не захотіли пристосуватися одне до одного.

3. Хвороба - справа випадку; якщо вже судилося захворіти, то нічого не поробиш.

4. Люди виявляються самотніми через те, що самі не виявляють інтересу і дружелюбності до оточуючих.

5. Здійснення моїх бажань часто залежить від везіння.

6. Марно докладати зусилля для того, щоб завоювати симпатії інших людей.

7. Зовнішні обставини-батьки і добробут впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки подружжя.

8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.

9. Як правило, керівництво виявляється більш ефективним, коли керівник повністю контролює дії підлеглих, а не покладається на їх самостійність.

10. Мої оцінки в школі, в інституті часто залежали від випадкових обставин (наприклад, настрою викладача) більше, ніж від моїх власних зусиль.

11. Коли я будую плани, то, загалом, вірю, що зможу здійснити їх.

12. Те, що багатьом людям здається удачею чи везінням, насправді є результатом довгих цілеспрямованих зусиль.

13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі і ліки.

14. Якщо люди не підходять один одному, то, як би вони не старалися, налагодити сімейне життя все одно не зможуть.

15. Те хороше, що я роблю, зазвичай буває гідно оцінений іншими.

16. Люди виростають такими, якими їх виховують батьки.

17. Думаю, що випадок чи доля не грають важливої ролі в моєму житті.

18. Я не намагаюся планувати далеко вперед, оскільки багато залежить від того, як складуться обставини.

19. Мої оцінки в школі найбільше залежали від моїх зусиль і рівня підготовленості.

20. У сімейних конфліктах я частіше відчуваю відповідальність за собою, ніж за протилежною стороною.
21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.
22. Я волію таке керівництво, при якому можна самостійно визначати, що і як робити.
23. Думаю, що мій спосіб життя жодною мірою не є причиною моїх хвороб.
24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям добитися успіху в своїх справах.
25. В кінці кінців, за погане управління організацією відповідальні самі люди, які в ній працюють.
26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в сформованих обставинах.
27. Якщо я дуже захочу, то зможу повернути до себе майже кожного.
28. На підростаюче покоління впливає так багато обставин, що зусилля батьків по його вихованню часто виявляються марними.
29. Те, що зі мною трапляється, це справа моїх власних рук.
30. Важко буває зрозуміти, чому керівники чинять саме так, а не інакше.
31. Чоловік, який не зміг добитися успіху у своїй роботі, швидше за все, не проявив достатньо зусиль.
32. Найчастіше я можу домогтися від членів моєї сім'ї того, що хочу.
33. У неприємностях і невдачах, які були в моєму житті, частіше були винні інші люди, ніж я сам.
34. Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо за ним стежити і правильно одягати.
35. У складних обставинах я вважаю за краще почекати, поки проблеми не вирішаться самі собою.
36. Успіх є результатом наполегливої праці і мало залежить від випадку або везіння.
37. Я відчуваю, що від мене більше, ніж від кого б то не було, залежить щастя моєї сім'ї.
38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я подобаюся одним людям і не подобаюся іншим.
39. Я завжди віддаю перевагу приймати рішення і діяти самостійно, а не сподіватися на допомогу інших людей чи на долю.
40. На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними, незважаючи на всі його старання.
41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо вирішити навіть при самому сильному бажанні.
42. Здібні люди, які не зуміли реалізувати свої можливості, мають звинувачувати в цьому тільки самих себе.
43. Багато мої успіхи були можливі тільки завдяки допомозі інших людей.
44. Більшість моїх невдач сталося від невміння, незнання чи ліні і мало залежало від везіння чи невезіння.

Якщо на більшість суджень ви відповідали «так» (більше 22 запитань), то у вашій психіці переважає інтернальність, тобто ви звинувачуєте більшою мірою себе і покладаєтесь більше на себе, ніж на зовнішній вплив і обставини.

Якщо на більшість суджень ви відповідали «ні» (більше 22 запитань), то у вашій психіці переважає екстернальність, тобто вам здається, що ваші успіхи і невдачі більшою мірою залежать не від вас, а від обставин, чи когось іншого.

Якщо ви в основному відповідали «так» на запитання 2,4, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 31, 32, 34, 36, 39, 42, 44 і «ні» на питання 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 33, 35, 38, 40, 41, 43, то це вказує на вашу загальну інтернальність.

Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В.І. Моросанова

Методика «Стиль саморегуляції поведінки» спрямована на дослідження загального рівня саморегуляції, а також таких компонентів, як: планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів, гнучкості, самостійності.

Інструкція: Пропонуємо Вам ряд висловлювань про особливості поведінки. Послідовно прочитавши кожне висловлювання, виберіть один з чотирьох можливих відповідей: «Правильно», «Мабуть, вірно», «Мабуть, невірно», «Неправильно» та поставте хрестик у відповідній графі на аркуші відповідей. Не пропускайте жодного висловлювання. Пам'ятайте, що не може бути хороших чи поганих відповідей, тому що це не випробування Ваших здібностей, а лише виявлення індивідуальних особливостей Вашої поведінки.

№ Твердження

- 1 Свої плани на майбутнє люблю розробляти в найменших деталях.
- 2 Люблю всякі пригоди, можу йти на ризик
- 3 Намагаюся завжди приходити вчасно, але тим не менш часто запізнююся.
- 4 Дотримуюся девізу: «Выслушай совет, но сделай по-своему».
- 5 Часто покладаюся на свої здібності орієнтуватися по ходу справи і не прагну задалегідь уявити послідовність своїх дій.
- 6 Оточуючі відзначають, що я недостатньо критичний до себе і своїх дій, але сам я це не завжди помічаю.
- 7 Напередодні контрольних або іспитів у мене зазвичай з'являлося відчуття, що мені не вистачило 1-2 днів для підготовки.
- 8 Щоб відчувати себе впевнено, необхідно знати, що чекає на тебе завтра.
- 9 Мені важко себе змусити щось переробляти, навіть якщо якість зробленого мене не влаштовує.
- 10 Не завжди помічаю свої помилки, частіше це роблять оточуючі мене люди.
- 11 Перехід на нову систему роботи не завдає мені особливих незручностей.
- 12 Мені важко відмовитися від прийнятого рішення навіть під впливом близьких мені людей.
- 13 Я не відношу себе до людей, життєвим принципом яких є «Сім разів відміряй, один раз відріж».
- 14 Ненавиджу, коли мене опікують і за мене щось вирішують.
- 15 Не люблю багато роздумувати про своє майбутнє.
- 16 У новому одязі часто відчуваю себе ніяково.
- 17 Завжди задалегідь планую свої витрати, не люблю робити незапланованих покупок.
- 18 Уникаю ризику, погано справляюся з несподіваними ситуаціями.
- 19 Моє ставлення до майбутнього часто змінюється: то будую «райдужні» плани, то майбутнє здається мені «похмурим».
- 20 Завжди намагаюся продумати способи досягнення мети, перш ніж почну діяти.
- 21 Віддаю перевагу зберігати незалежність навіть від близьких мені людей.
- 22 Мої плани на майбутнє зазвичай реалістичні, і я не люблю їх змінювати.
- 23 У перші дні відпустки (канікул) при зміні способу життя завжди з'являється почуття дискомфорту.
- 24 При великому обсязі роботи неминуче страждає якість результатів.
- 25 Люблю зміни в житті, зміну обстановки і способу життя.
- 26 Не завжди вчасно помічаю зміни обставин і через це терплю невдачі.
- 27 Буває, що наполягаю на своєму, навіть коли не впевнений у своїй правоті.
- 28 Люблю дотримуватися задалегідь наміченого на день плану.
- 29 Перш ніж з'ясувати стосунки, намагаюся уявити собі різні способи подолання конфлікту.

- 30 У разі невдачі завжди шукаю, що ж було зроблено неправильно.
- 31 Не люблю посвячувати кого-небудь в свої плани, рідко дотримуюся чужих порад.
- 32 Вважаю розумним принцип: спочатку треба вплутатися в бій, а потім шукати кошти для перемоги.
- 33 Люблю помріяти про майбутнє, але це скоріше фантазії, ніж реальність.
- 34 Намагаюся завжди враховувати думку товаришів про себе та свою роботу.
- 35 Якщо я зайнятий чимось важливим для себе, то можу працювати в будь-якій обстановці.
- 36 В очікуванні важливих подій прагну заздалегідь уявити послідовність своїх дій при тому чи іншому розвитку ситуації.
- 37 Перш ніж взятися за справу, мені необхідно зібрати докладну інформацію про умови його виконання і супутніх обставин.
- 38 Рідко відступаю від розпочатої справи.
- 39 Часто допускаю недбале ставлення до своїх зобов'язань в разі втоми і поганого самопочуття.
- 40 Якщо я вважаю, що правий, то мене мало хвилює думка оточуючих про мої дії.
- 41 Про мене кажуть, що я «розкидаюся», не вмію відокремити головне від другорядного.
- 42 Чи не вмію і не люблю заздалегідь планувати свій бюджет.
- 43 Якщо в роботі не вдалося домогтися певної якості, яка б мене влаштовувала, прагну переробити, навіть якщо оточуючим це не важливо.
- 44 Після вирішення конфліктної ситуації часто подумки до неї повертаюся, перевіряю вжиті заходи і результати.
- 45 Невимушено відчуваю себе в незнайомій компанії, нові люди мені зазвичай цікаві.
- 46 Зазвичай різко реагую на заперечення, намагаюся думати і робити все по-своєму.

Обробка результатів

Підрахунок показників опитувальника проводиться по ключам, представленим нижче, де

«Так» означає позитивні відповіді, а «Ні» – негативні.

Ключ до шкал

Регуляторні шкали Відповіді, що збігаються з ключем (1 бал)

Вірно; мабуть, вірно Не вірно; мабуть, не вірно

Планування 1, 8, 17, 22, 28, 31, 36 15, 42

Моделювання 11, 37 2, 7, 19, 23, 26, 33, 41

Програмування 12, 20, 25, 29, 38, 43 5, 9, 32

Оцінювання результатів 30, 44 6, 10, 13, 16, 24, 34, 39

Гнучкість 2, 11, 25, 35, 36, 45 16, 18, 43

Самостійність 4, 12, 14, 21, 27, 31, 40, 46 34

Загальний рівень

саморегуляції

1, 2, 4, 8, 11, 12, 14, 17, 20,

21, 22, 25, 27, 28, 29, 30, 31,

35, 36, 37, 38, 40, 43, 44, 45,

46

3, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 18,

19, 23, 24, 26, 32, 33, 34, 39,

41, 42

Кількість балів

Регуляторні шкали Кількість балів

Низький рівень Середній рівень Високий рівень

Планування <3 4-6 >7

Моделювання <3 4-6 >7

Програмування <4 5-7 >8

Оцінювання результатів <3 4-6 >7

Гнучкість <4 5-7 >8

Самостійність <3 4-6 >7

Загальний рівень саморегуляції <23 24-32 33

Інтерпретація результатів

Шкала «Планування» характеризує індивідуальні особливості висунення й утримання цілей, сформованість у людини усвідомленого планування діяльності.

Високі показники за цією шкалою вказують на сформованість потреби в усвідомленому плануванні діяльності, плани в цьому випадку реалістичні, деталізовані, ієрархічні і стійкі, цілі діяльності висуваються самостійно.

У піддослідних із низькими показниками за цією шкалою потреба в плануванні розвинена слабо, цілі схильні до частоті зміни, поставлена мета рідко буває досягнута, планування малореалістична. Такі люди вважають за краще не замислюватися про своє майбутнє, цілі висувають ситуативно і зазвичай не самостійно.

Шкала «Моделювання» дозволяє діагностувати індивідуальну розвиненість уявлень про зовнішні і внутрішні значущі умови, ступінь їх усвідомленості, деталізованості і адекватності.

Випробовувані з високими показниками за цією шкалою здатні виділяти значущі умови досягнення цілей як в поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому, що проявляється у відповідності програм дій планам діяльності, відповідно одержуваних результатів прийнятим цілям.

У піддослідних з низькими показниками за цією шкалою – слабка сформованість процесів моделювання призводить до неадекватної оцінки значимих внутрішніх умов і зовнішніх обставин, що проявляється у фантазуванні, яке може супроводжуватися різкими перепадами ставлення до розвитку ситуації, наслідків своїх дій. У таких людей часто виникають труднощі у визначенні мети і програми дій, адекватних поточній ситуації, вони не завжди помічають зміну ситуації, що також часто призводить до невдач.

Шкала «Програмування» діагностує індивідуальну розвиненість усвідомленого програмування людиною своїх дій.

Високі показники за цією шкалою говорять про сформованість у людини потреби продумувати способи своїх дій і поведінки для досягнення намічених цілей, про деталізованість і розгорнення розроблених програм. Програми розробляються самостійно, вони гнучко змінюються в нових обставинах і стійкі в ситуації перешкод. У разі невідповідності отриманих результатів цілям проводиться корекція програми дій до отримання прийняттого для людини результату.

Низькі показники за шкалою програмування говорять про невміння і небажання людини продумувати послідовність своїх дій. Такі люди вважають за краще діяти імпульсивно, вони не можуть самостійно сформулювати програму дій, часто стикаються з неадекватністю отриманих результатів цілям діяльності і при цьому не вносять змін до програми дій, діють шляхом проб і помилок.

Шкала «Оцінювання результатів» характеризує індивідуальну розвиненість і адекватність оцінки та результатів своєї діяльності і поведінки.

Високі показники за цією шкалою свідчать про розвиненість і адекватність самооцінки, сформованість стійкості суб'єктивних критеріїв оцінки результатів. Людина адекватно оцінює як сам факт неузгодженості отриманих результатів з метою діяльності, так і причини, що призвели до цього, гнучко адаптуючись до зміни умов.

При низьких показниках за цією шкалою людина не помічає своїх помилок, не критичний до своїх дій. Суб'єктивні критерії успішності недостатньо стійкі, що веде до

різкого погіршення якості результатів при збільшенні обсягу роботи, погіршенні стану або виникненні зовнішніх труднощів.

Шкала «Гнучкість» діагностує рівень сформованості регуляторної гнучкості, тобто здатності перебудовувати, вносити корекції в систему саморегуляції при зміні зовнішніх і внутрішніх умов.

Випробовувані з високими показниками за шкалою гнучкості демонструють пластичність усіх регуляторних процесів. При виникненні непередбачених обставин такі люди легко перебудовують плани і програми виконавських дій і поведінки, здатні швидко оцінити зміну значущих умов і перебудувати програму дій. При виникненні неузгодженості отриманих результатів з прийнятою метою своєчасно оцінюють сам факт неузгодженості і вносять відповідну корекцію. Гнучкість дозволяє адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно вирішувати поставлену задачу в ситуації ризику.

Випробовувані з низькими показниками за шкалою гнучкості в динамічній, швидко мінливій обстановці почувають себе невпевнено, важко звикають до змін у житті, до зміни обставин і способу життя. Вони не здатні адекватно реагувати на ситуацію, швидко і своєчасно планувати діяльність і поведінку, розробити програму дій, виділити значимі умови, оцінити неузгодженість отриманих результатів з метою діяльності та внести корекції. В результаті у таких досліджуваних неминуче виникають регуляторні збої і, як наслідок, невдачі у виконанні діяльності.

Шкала «Самостійність» характеризує розвиненість регуляторної автономності. Наявність високих показників за шкалою самостійності свідчить про автономність в організації активності людини, його здатності самостійно планувати діяльність і поведінку, організовувати роботу по досягненню висунутої мети, контролювати хід її виконання, аналізувати і оцінювати як проміжні, так і кінцеві результати діяльності.

Випробовувані з низькими показниками за шкалою самостійності залежні від думок і оцінок оточуючих. Плани і програми дій розробляються не самостійно, такі люди часто і некритично слідує чужих порад. При відсутності сторонньої допомоги у них неминуче виникають регуляторні збої.

Опитувальник в цілому працює як єдина шкала «Загальний рівень саморегуляції», яка оцінює загальний рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довольної активності людини.

Випробовувані з високими показниками загального рівня саморегуляції самостійні, гнучко і адекватно реагують на зміну умов, висунення і досягнення мети у них в значній мірі усвідомлено. При високій мотивації досягнення вони здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних, характерологічних

особливостей, що перешкоджають досягненню мети. Чим вище загальний рівень усвідомленої регуляції, тим легше людина опановує нові види активності, впевненіше почуває себе в незнайомих ситуаціях, тим стабільніше його успіхи в звичних видах діяльності.

У піддослідних з низькими показниками за даною шкалою потреба в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки несформована, така людина вони більш залежна від ситуації і думки оточуючих людей. У таких досліджуваних знижена можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей, в порівнянні з піддослідними з високим рівнем регуляції. Відповідно, успішність оволодіння новими видами діяльності у великій мірі залежить від відповідності стильових особливостей регуляції і вимог освоюється виду активності.

Анкета «Агресія в діяльності поліцейського»

Шановний респонденте!

Просимо прийняти участь у дослідженні. Опитування повністю анонімне, тому сподіваємось на максимальну відвертість. Уважно ознайомтеся з питаннями та варіантами відповідей на кожне з них, а потім зазначте ті варіанти, які співпадають з Вашою думкою.

Дякуємо за співпрацю!

Інструкція: уважно прочитайте запитання. Виберіть варіант відповіді, який Ви вважаєте вірним чи напишіть свій варіант відповіді.

1. Чи Ви є працівником поліції?
 - а) так
 - б) ні
2. Скільки часу Ви працюєте в органах внутрішніх справ?

3. Чи задоволені Ви проходженням служби в лавах МВС?
 - а) повністю задоволений (-а);
 - б) задоволений(-а) службою, проте, деякі потреби не забезпечені;
 - в) задоволений (-а) службою, проте, більшість потреб не забезпечені;
 - г) не задоволений (-а).
4. Чи були Ви свідком прояву агресії працівником поліції?
 - а) так
 - б) ні
5. Чи допустимим є прояв агресії в межах професійної діяльності поліцейського?
 - а) так, допустимий;
 - б) залежить від ситуації;
 - в) ні, не допустимий.
6. Чи допомагає прояв агресії в роботі поліцейського?
 - а) так, це допомагає виконувати завдання;
 - б) прояв агресії тільки в крайніх випадках є ефективним;
 - в) прояв агресії не є допустимим в діяльності працівника поліції.
7. На Вашу думку, чи може проявити агресивну поведінку поліцейський, якщо іншими методами врегулювати ситуацію неможливо (відсутня загроза для життя та здоров'я)?

- а) так, це дозволено;
- б) ні, необхідно шукати інші способи врегулювання ситуації;
- в) свій варіант _____

8. Чи може проявити агресивну поведінку поліцейський, якщо існує явна загроза для життя та здоров'я?

- а) так, це дозволено;
- б) ні, необхідно шукати інші способи врегулювання ситуації;
- в) свій варіант _____

9. Назвіть ситуації, де прояв агресії буде ефективним в діяльності поліцейського

10. Що на Ваш погляд передує прояву агресії працівником поліції?

- а) неможливість приборкати роздратування, злість, лють, гнів;
- б) приниження, образливі слова в сторону правоохоронця;
- в) відчуття безсилля, безпорадність, відчай;
- г) відчуття несправедливості;
- д) страх та небезпека;
- е) відчуття власної правоти та свого статусу;
- є) свій варіант _____

11. На вашу думку, які ситуації можуть спровокувати агресію в роботі поліцейського? _____

12. Чи змінилась динаміка прояву агресії в період навчання та професійної діяльності?

- а) на етапі навчання агресії було більше, ніж в період професійної діяльності;
- б) на етапі навчання агресії було менше, ніж в період професійної діяльності;
- в) не змінилась динаміка прояву агресії;
- г) свій варіант _____

Функції психологів у системі психологічного забезпечення правоохоронців

Функції психологів поліції	Функції психологів ЗВО
<ul style="list-style-type: none"> • здійснюють психодіагностичне вивчення працівників поліції, за результатами якого складають довідку про результати психологічного вивчення; • проводять планову експрес-діагностику працівників поліції для виявлення несприятливих індивідуальних психологічних станів, що заважають якісному виконанню ними професійних завдань, а також позапланову експрес-діагностику працівників поліції під час комплектування груп для виконання спеціальних операцій та після перебування в екстремальних ситуаціях; • здійснюють психопрофілактичні заходи щодо працівників поліції, які потребують психологічної допомоги та підтримки; • здійснюють психологічне консультування працівників поліції, проводять інші доцільні заходи психокорекції для забезпечення оптимальної працездатності працівників поліції, збереження їх психологічного та фізичного здоров'я; • забезпечують проведення практичних занять із працівниками поліції щодо основних прийомів психологічної релаксації в кімнатах психологічної саморегуляції; 	<ul style="list-style-type: none"> • під час психологічного супроводження освітнього процесу у ЗВО здійснюють психодіагностичне вивчення поліцейських ЗВО, курсантів (слухачів), за результатами якого складають довідку про результати психологічного вивчення; • здійснюють психологічне супроводження адаптації курсантів (слухачів) до специфіки навчання у ЗВО та умов подальшої професійної діяльності, надають консультації, проводять психологічні заходи; • проводять практичні заняття, тренінги з питань формування у курсантів (слухачів): <ul style="list-style-type: none"> • усвідомлених мотивів до навчальної діяльності та позитивної професійної мотивації; • комунікативних та професійно важливих психологічних якостей, пізнавальних функцій; • стресостійкості, здатності точно оцінювати свій психологічний стан під час вирішення завдань різної складності; • навичок психологічної саморегуляції для зниження впливу ризиконебезпечних стрес-факторів під час службової діяльності; • проводять планову щорічну

<ul style="list-style-type: none"> • беруть участь (у межах компетенції) у заходах щодо проведення психологічної реабілітації працівників поліції, організують взаємодію із закладами охорони здоров'я МВС, медичними реабілітаційними центрами МВС із цих питань; • проводять навчальні, практичні заняття, тренінги, спрямовані на розвиток навичок ефективної комунікації, толерантного ставлення до населення, формування психологічної стійкості; • забезпечують психологічне супроводження практичних занять із тактичної підготовки для формування психологічної стійкості та готовності працівників поліції до екстремальних умов службової діяльності; • здійснюють моніторинг стану соціально-психологічного клімату в колективах шляхом анкетування, проводять соціометричні дослідження, вивчають взаємини членів колективу, визначають умови, причини, чинники, що сприяють або перешкоджають продуктивній діяльності колективів; • надають рекомендації керівникам та працівникам поліції щодо створення оптимальних соціально-психологічних умов для ефективної діяльності, високої професійної функціональності колективів; • вживають психологічних заходів для оптимізації соціально- психологічного клімату в колективах, корекції службових 	<p>експрес-діагностику курсантів (слухачів), поліцейських ЗВО для виявлення несприятливих індивідуальних психологічних станів;</p> <ul style="list-style-type: none"> • здійснюють відповідні комплексні психопрофілактичні заходи з курсантами (слухачами), поліцейськими ЗВО, які потребують психологічної підтримки та допомоги; • здійснюють психологічне консультування курсантів (слухачів), поліцейських ЗВО для подолання проблем психологічного характеру, вирішення конфліктів та налагодження процесу ефективної комунікації з оточенням; • проводять заходи психокорекції, спрямовані на усунення недоліків індивідуального особистісного розвитку, несприятливих психологічних, емоційних станів з метою підвищення адаптивних можливостей курсантів (слухачів), поліцейських ЗВО, відновлення їх психологічного благополуччя, розширення поведінкового діапазону; • забезпечують проведення практичних занять із поліцейськими ЗВО, курсантами (слухачами) щодо основних прийомів психологічної релаксації в кімнатах психологічної саморегуляції; • здійснюють моніторинг стану соціально-психологічного клімату в
---	--

<p>внутрішньокolleктивних відносин, проводять відповідні тренінги, заняття;</p> <ul style="list-style-type: none"> • забезпечують психологічне супроводження оперативних заходів та слідчих дій шляхом надання відповідних консультацій працівникам поліції; • складають психологічні портрети підозрюваних осіб під час проведення оперативних заходів та слідчих дій; • беруть участь (у межах компетенції) у проведенні заходів психологічного впливу на правопорушників, надають психологічну консультацію щодо здійснення ефективного процесу переговорної діяльності під час оперативних заходів та слідчих дій; • надають консультативну допомогу працівникам поліції щодо професійного спілкування та ефективної взаємодії з населенням; • беруть участь у розробленні та впровадженні професіограм (психограм) відповідно до спеціалізації основних напрямів діяльності Національної поліції України, в апробації сучасних методів психологічної • діагностики, проведенні інших наукових досліджень щодо специфіки та особливостей діяльності працівників поліції; • аналізують випадки самогубства та суїцидальних проявів, проводять роботу з профілактики таких випадків у колективах поліції, вивчають обставини та причини 	<p>колективах, проводять соціометричні дослідження, вивчають взаємини членів колективу, визначають умови, причини, чинники, що сприяють або перешкоджають продуктивній діяльності колективів;</p> <ul style="list-style-type: none"> • проводять анкетування, соціальне вивчення для виявлення несприятливих процесів, що виникають під час освітньої діяльності, для корекції їх та надання рекомендацій керівництву ЗВО щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах; • здійснюють психологічні заходи, спрямовані на налагодження ефективної комунікації в колективах та формування групової згуртованості; • надають керівникам ЗВО рекомендації щодо створення оптимальних соціально-психологічних умов для ефективної діяльності, високої професійної функціональності колективів; • уживають заходів для оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах, корекції внутрішньокolleктивних відносин; • надають консультативну допомогу поліцейським ЗВО, курсантам (слухачам) у питаннях професійного спілкування та ефективної взаємодії з населенням; • беруть участь у розробленні та впровадженні професіограм (психограм) відповідно до спеціалізації основних
--	---

<p>випадків самогубства та самокалічення працівників поліції, беруть участь у службових розслідуваннях.</p>	<p>напрямів діяльності Національної поліції України, в апробації сучасних методів психологічної діагностики, проведенні інших наукових досліджень;</p> <ul style="list-style-type: none">• беруть участь (у межах компетенції) у службових розслідуваннях випадків самогубства та суїцидальних проявів поліцейських ЗВО, курсантів (слухачів), вивчають обставини та причини випадків самогубства та самокалічення поліцейських ЗВО, курсантів (слухачів), проводять роботу з профілактики таких випадків у колективах ЗВО.
---	---

ТРЕНІНГОВА ПРОГРАМА
«ОПТИМІЗАЦІЯ ЛЕГІТИМІЗОВАНОЇ АГРЕСІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ»

УСТАНОВЧИЙ БЛОК		
Заняття 1,2 Роль легітимізованої агресії в діяльності поліцейських		
Заняття	Способи і методи роботи під час тренінгу	Час
Заняття 1	Презентація програми тренінгу.	5 хв
	Правила роботи	5 хв
	Вправа «Очікування»	10 хв
	Вправа «Знайомство»	15 хв
	Експрес-діагностика рівня легітимізованої агресії	25 хв
	Підсумки. Зворотний зв'язок	10 хв
Заняття 2	Вправа «Я в групі та соціумі»	10 хв
	Інформаційне повідомлення «Легітимізована агресія в діяльності поліцейських»	10 хв
	Вправа «Легітимізована агресія в професійній діяльності: межі допустимості»	40 хв
	Підсумки. Зворотний зв'язок	10 хв
КОГНІТИВНИЙ БЛОК		
Заняття 3, 4 Формування та корекція локусу контролю та розвиток навичок особистісної рефлексії учасників		
Заняття 3	Психологічна гра: «Ніхто не знає, що я»	10 хв
	Вправа «Мій дракон, мої недоліки»	20 хв
	Вправа «Життєвий шлях»	30 хв
	Підсумки. Зворотний зв'язок	10 хв.
	Перерва	10 хв
Заняття 4	Вправа 1. «Гурбота»	10 хв
	Вправа 2 «Когнітивні викривлення»	40 хв.
	Підсумки. Зворотний зв'язок	10 хв
КОМУНІКАТИВНИЙ БЛОК		
Заняття 5,6 Побудова та налагодження ефективної комунікації.		
Заняття 5	Інформаційне повідомлення «Майстерність постановки запитань»	15 хв
	Вправа 1 «Постав мені запитання»	20 хв
	Вправа 2 «Встановлення контакту»	30 хв
	Підсумки. Зворотній зв'язок	10 хв

Заняття 6	Привітання учасників тренінгу	10 хв
	Інформаційне повідомлення «Конфлікти у спілкуванні та шляхи їх вирішення»	10 хв
	Вправа 1 «Способи вирішення конфлікту».	20 хв
	Вправа 2 «Важливість інтонації»	20 хв
	Вправа 3 «Контраст»	10 хв
	Підсумки. Зворотний зв'язок	10 хв
РЕГУЛЯТИВНИЙ БЛОК		
Заняття 7,8 Підвищення рівня саморегуляції поліцейських		
Заняття 7	Вправа 1. «Привітання»	10 хв
	Інформаційне повідомлення про техніки заземлення та саморегуляції	5 хв
	Вправа 2. «Свідомий контроль»	5 хв
	Вправа 3. «Тягар»	10 хв
	Вправа 4. «Способи саморегуляції в ситуації стресу»	10 хв
	Вправа 5 «Агресор»	20 хв
	Підсумки. Зворотний зв'язок	10 хв
Заняття 8	Вправа 1. «Відчуття часу»	10 хв
	Вправа 2. «Повітряна кулька»	10 хв
	Вправа 3. «Олівці»	15 хв
	Вправа 4 «Несподіваність»	20 хв
	Підсумки. Зворотний зв'язок	10 хв
ПОВЕДІНКОВО – ДІЯЛЬНІСТНИЙ БЛОК		
Заняття 9,10 Формування навичок ефективної діяльності в екстремальних ситуаціях		
Заняття 9	Вправа 1 «Мапа цінностей»	20 хв
	Вправа 2. «Впевнена, непевнена та агресивна поведінка»	30 хв
	Вправа 3 «Зайнятий стілець»	30 хв
	Підсумки. Зворотний зв'язок	10 хв
Заняття 10	Вправа 1 «Несподіваність».	15 хв
	Повторне тестування учасників тренінгу	25 хв
	Вправа 2. «Мішень»	20 хв
	Підсумки. Зворотний зв'язок	10 хв

I. УСТАНОВЧИЙ БЛОК

Мета:

- створення умов для знайомства учасників групи
- формування уявлень про правила роботи в тренінговій групі та очікувань учасників;
- діагностика рівня легітимізованої агресії учасників тренінгу;
- надання інформації щодо легітимізованої агресії, групова дискусія.
- підвищення рівня усвідомлення меж легітимності застосування різних форм агресії у професійній діяльності

ЗАНЯТТЯ 1

1. Представлення тренінгової програми.

Тривалість: 5 хвилин

Мета: надати учасникам тренінгу інформацію щодо змісту та тривалості тренінгової програми, обговорення організаційних питань.

Хід роботи: тренер представляє тренінгову програму, демонструючи презентацію.

Результат: учасники отримують інформацію про тренінгову програму.

2. Формування правил тренінгової роботи

Тривалість: 5 хвилин

Хід роботи: групове обговорення правил тренінгової роботи, наприклад:

- «тут і тепер»,
- довірливості та щирості у спілкуванні,
- рівність позицій,
- визнання особистісних норм кожного учасника,
- конфіденційності,
- екологічність комунікацій,
- безпеки учасників і захищеності їх від брутальності та критики особистості

тощо.

Результат: після групового обговорення відбувається фіксація правил роботи тренінгової групи тренером на фліпчарті.

3. Вправа «Очікування»

Тривалість: 10 хв.

Мета: учасникам пропонується висловити свої очікування від тренінгу.

Хід роботи: учасникам пропонуються стікери, на яких необхідно прописати власні очікування та представити їх, наліпивши їх на «дерево очікувань» (попередньо підготовлене тренером) на фліпчарті.

Результат: учасники формують власні очікування від тренінгу.

4. Вправа «Знайомство»

Тривалість: 15 хв.

Мета: знайомство учасників групи.

Хід роботи: Учасникам необхідно по черзі називати своє ім'я, а також одну з властивостей або рис характеру, яка починається на ту саму літеру що й ім'я, а також життєвий девіз, що визначає життєву позицію та смисли життя.

Результат: відбувається знайомство учасників тренінгу, вони дізнаються про особистісні риси та життєву позицію одне одного та запам'ятовують ім'я членів групи.

5. Експрес-діагностика рівня легітимізованої агресії учасників тренінгу.

Тривалість: 25 хвилин.

Хід роботи: учасники тренінгу проходять (онлайн або офлайн) тестування.

Шановний респонденте!

Просимо прийняти участь у дослідженні. Опитування повністю анонімне, тому сподіваємось на максимальну відвертість. Уважно ознайомитися з питаннями та варіантами відповідей на кожне з них, а потім зазначте ті варіанти, які співпадають з Вашою думкою.

Дякуємо за співпрацю!

Інструкція: уважно прочитайте запитання. Виберіть варіант відповіді, який Ви вважаєте вірним чи пропишіть свій варіант відповіді.

1. Чи Ви є працівником поліції?

а) так

б) ні

2. Чи допустимим є прояв агресії в межах професійної діяльності поліцейського?

а) так, допустимий;

б) залежить від ситуації;

в) ні, не допустимий.

3. Чи допомагає прояв агресії в роботі поліцейського?

- а) так, це допомагає виконувати завдання;
- б) прояв агресії тільки в крайніх випадках є ефективним;
- в) прояв агресії не є допустимим в діяльності працівника поліції.

4. На Вашу думку, чи може проявити агресивну поведінку поліцейський, якщо іншими методами врегулювати ситуацію неможливо?

- а) так, це дозволено;
- б) ні, необхідно шукати інші способи врегулювання ситуації;
- в) свій варіант _____

5. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти шкоду іншим.

- а) так
- б) ні

6. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку.

- а) так
- б) ні

7. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.

- а) так
- б) ні

8. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось - небудь ударить мене.

- а) так
- б) ні

9. Якщо я розлючуся, я можу вдарити кого - небудь.

- а) так
- б) ні

10. Я б'юся не рідше ніж і не частіше, ніж інші.

- а) так
- б) ні

11. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.

- а) так
- б) ні

12. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки

- а) так
- б) ні

13. Мені здається, що я не здатний вдарити людину.

- а) так

б) ні

14. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути

а) так

б) ні

15. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути.

а) так

б) ні

Інтерпретація результатів.

Фізична агресія/легітимізована агресія:

Відповіді так: -1 бал, ні – 0 балів: 5,6,7,8,9,10,11,12

Відповіді ні - 1 бал, так – 0 балів: 13,14

Отримані бали необхідно помножити на коефіцієнт 11

Максимально можливий бал – 110.

Слабка вираженість – від 0 до 37 балів,

Помірна вираженість – від 38 до 75 балів.

Сильна вираженість – від 76 до 110 балів.

Результат: учасники тренінгу отримують інформацію щодо рівня легітимізованої агресії.

ЗАНЯТТЯ 2

Вправа 1 «Я в групі та соціумі»

Тривалість: 10 хв

Мета: знайомство учасників групи, самопрезентація кожного з учасників

Хід роботи: при виконанні якої необхідно кожному по-черзі назвати своє ім'я та доповнити фразу: «мої друзі, колеги, рідні сказали б про мене...».

Результат: вправа дасть можливість оцінити себе особисто з позиції оточуючих.

2. Інформаційне повідомлення

Агресія — це емоційний стан, що характеризується імпульсивною поведінкою, афективними переживаннями гніву, злості, прагненням заподіяти іншому травму (фізичну чи моральну). Це вмотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам поведінки людей у суспільстві та завдає шкоду об'єктам нападу.

Враховуючи тісний зв'язок між категоріями «психічний стан» та «психічна властивість», варто розмежовувати поняття агресії та агресивності.

Агресивність — це властивість особистості, що проявляється у схильності до швидкого розгортання стану агресії. Така властивість свідчить про понижений поріг його виникнення.

Поняття «агресія» вчені часто пов'язують із поняттям «шкода». Класичне визначення агресії було запропоновано А.Г.Бассом, який охарактеризував агресію як реакцію, що завдає шкоди іншому організму.

Вчений визначив три основні шкали, на основі яких можна описати різновиди агресії:

1. фізична – вербальна: застосування сили стосовно іншої людини, нанесення тілесних ушкоджень, побиття, нанесення ударів холодною зброєю, поранення спричинене вогнепальною зброєю;
2. активна – пасивна: агресія, що спрямована на іншу особу;
3. пряма – непряма: прагнення фізично не дозволити іншій людині досягти бажаної мети або зайнятися бажаною діяльністю.

Залежно від способу поведінки у фрустраційній чи конфліктній ситуації виділяють вербальний, фізичний та опосередкований види агресії. Є.П. Ільїн на основі проведеного наукового аналізу наполягає на тому, що опосередковану агресію також варто поділяти на два підвиди: фізичний (грюкання, стукання тощо) та вербальний (плітки, злі жарти тощо).

Стан агресії залежно від його негативних наслідків (загострення конфлікту, втрата авторитету, прихильності, соціальний осуд) часто може трансформуватись в інші, також переважно негативні психічні стани. Зокрема, здійснений осудливий вчинок у стані агресії часто призводить до індукції психічних станів сорому та провини і у випадку їх тривалої дії з'являються такі деструктивні наслідки, як зниження самооцінки, гальмування ініціативності, активності, переважання зниженого, пригніченого настрою.

Незважаючи на те, що більшість сучасних культур не заохочують у людей високу агресію, у деяких галузях той чи інший її рівень вважається дозволеним або допустимим. Це вважається легітимізованою агресією – тобто тим видом агресії, на яку суспільство заплющує очі чи навіть заохочує її.

Термін *«легітимізована агресія»* визначається як процес обґрунтування прийнятності та виправданості різних форм агресивної поведінки шляхом атрибуції суспільно схвалювальної (легітимного) статусу. Легітимізована агресія є джерелом конкретних форм агресивної поведінки, якщо останні будуть ефективними для досягнення поставлених цілей та задоволення різних потреб.

Існує перелік професій, представники яких перебувають під впливом підвищеної ймовірності зіткнення з агресією інших людей або необхідності самим учиняти агресивні

дії. Серед них – представники силових структур та правоохоронних органів. Вони постійно потрапляють у ситуації агресивної взаємодії з правопорушниками, часто виконують завдання щодо обмеження прав законослухняних громадян шляхом застосування примусу або із загрозою його застосування, тому законом їх наділено відповідними правами й обов'язками, які регламентують правомірну поведінку поліцейських у площині відносин, що супроводжується агресією.

Екстремальний та ризиконебезпечний характер службової діяльності, жорстка статусна регламентація життєдіяльності є психотравмуючими чинниками, які загострюють деструктивну агресивність. Деструктивна агресивність може створювати підґрунтя, що підвищує конфліктність та нездатність до соціальної кооперації; зумовлювати дезадаптацію; у тривалих травмуючих ситуаціях може перешкоджати конструктивному виходу з них; забезпечувати реалізацію мотиву бажання "завдати шкоди, поранення", здійснювати умисне та цілеспрямоване заподіяння шкоди; сприяти реалізації потреби в певному емоційному вираженні; лежати в основі складних психічних захворювань; забезпечувати здійснення помсти, самоствердження, примусу, підвищення самооцінки.

Існує амбівалентність вимог до агресивності працівників правоохоронних органів: вона повинна бути вираженою настільки сильно, щоб давати змогу ефективно виконувати силові завдання та функції, і водночас бути мінімальною, щоб не завдати громадянам та організаціям надмірної шкоди. Дивлячись на результати діяльності поліції, бачимо, що дотримання такого балансу – це складна справа. Адже часто спостерігаються численні скарги на працівників правоохоронних органів через перевищення меж необхідної агресії.

Вірогідно, деякі особи занадто активно використовують своє право (легітимний статус) на агресію, що схвалюється або умовно схвалюється соціумом, тобто занадто часто до неї вдаються. Це може свідчити про загальний високий рівень агресії у тому числі про можливий вихід за рамки дозволеного в минулому, теперішньому чи майбутньому, про внутрішні проблеми, що ховаються за такою агресією або призводять до неї тощо. Тому робота з персоналом Національної поліції (крім відбору і керівництва розвитком особистості) повинна обов'язково передбачати і психологічне керівництво – безперервне й ефективне, яке повинне попереджати деструкції.

Значні трансформаційні процеси органів і підрозділів Національної поліції як у середині поліцейських колективів, так і поза їхніми межами відбуваються уже зараз. Ключову роль у цих процесах має особистісний фактор. Для ефективної професійної діяльності поліцейський повинен бути взірцем правової культури, дисциплінованості, організованості, справедливості та відповідальності.

З огляду на забезпечення сталості і результативності процесу європейської інтеграції України, до працівників поліції створюються посилені вимоги. До прикладу, у європейських країнах щодо поліції сформовано основоположний метод «йти до людей». Вважається, що поліцейський повинен спілкуватися з населенням постійно, цілеспрямовано, вникаючи у щоденні потреби та сподівання людей. Поліцейський повинен налагоджувати належні стосунки з громадою, зокрема: під час виконання професійних обов'язків не допускати будь-яких зловживань, свавільних або дискримінаційних дій, пов'язаних з фізичним або моральним насильством; проявляти коректну та бездоганну поведінку, а під час виконання своїх функцій діяти з необхідною рішучістю та негайністю, коли це є доцільним для запобігання тяжкій, безпосередній та незворотній шкоді.

Таким чином, міжнародні рамки професійної діяльності поліцейського висувають високі вимоги до психологічних особливостей особистості в той час, коли специфіка діяльності не слугує цьому. Адже сама діяльність пов'язана з високим рівнем небезпеки, ризикованістю, високим рівнем травматизації, стресогенністю, високим рівнем відповідальності, діями в невизначених ситуаціях, інколи в умовах обмеженого простору і дефіциту часу.

Внаслідок порушення почуття безпеки, втрачається довіра до людей і, в цілому, до світу. В таких умовах може зростати емоційне напруження. Це відчувається людиною як непомітне або часом збільшене почуття незадоволеності собою або оточуючими, як дратівливість, образливість, що проявляється з будь-якого приводу, часто і без приводу, як схильність зосереджуватися на негативних моментах та перебільшувати їх значення. Особливо небезпечним є реалізація зазначеного феномену у формах підвищеної агресивності чи перебільшення небезпеки, що може обумовити ситуацію неадекватного застосування працівниками засобів примусу при виконанні професійних завдань.

Переростаючи з ситуативних вчинків у поведінку і особистісну якість, агресивність стає компонентом професійної деградації, що приводить до перевищення службових повноважень.

Розрізняють різні **ступені прояву агресивності у працівника поліції** при виконанні ним службових обов'язків:

- високий – внутрішня схильність до вибухів, емоційних спалахів із самого незначного приводу, виражений негативізм, недовірливість і підозрілість до всього і до всіх, постійна готовність до нападу, навіть у неконфліктній ситуації;
- середній – може яскраво проявитися тільки в особистісно значущій або екстремальній ситуації;

- слабкий – агресія не проявляється навіть в екстремальних, психогенних ситуаціях.

Враховуючи специфіку діяльності працівників Національної поліції, середній ступінь прояву агресії є для поліцейського найбільш оптимальним. Це дозволить здійснити самозахист, ефективно виконання завдання в екстремальній ситуації та захистити тих, хто цього потребує. Такі дії є суспільно корисним і вибачальним (легітимним) проявом агресивності.

Так як існує амбівалентність вимог до агресивності працівників поліції, складно провести межу між дозволеними формами прояву агресії як ефективного інструменту для виконання обов'язків та агресією, яка може завдати шкоди оточуючим та самому поліцейському. Вірогідно, для досягнення цього балансу працівник правоохоронних органів повинен володіти високим рівнем саморегуляції, відповідальності, мати якісну професійну підготовку та високий емоційний потенціал.

Таким чином, легітимізована агресія в діяльності поліцейського знайде свій позитивний прояв тоді, коли працівник поліції буде володіти високим рівнем професійно важливих якостей, на основі чого зможе якісно оцінювати ситуацію, швидко та вчасно реагувати на неї та застосовувати примус тоді, коли існує необхідність, не завдаючи надмірної шкоди іншим та діючи в рамках закону.

1. Вправа «Легітимізована агресія в професійній діяльності: межі допустимості»

Тривалість: 40 хв

Мета: покращення розуміння поняття легітимізованої агресії поліцейськими, розвиток навичок аналізу, критичного мислення та етичного розгляду ситуацій, в яких використання агресії в професійній діяльності може бути обґрунтованим.

Хід роботи: учасники діляться на групи, кожна з яких отримує реальний або гіпотетичний кейс, пов'язаний з потенційною ситуацією використання агресії поліцейськими. Групи аналізують ситуацію з позицій закону, етики, професійних стандартів та можливого виходу агресії за рамки дозволеності чи перевищення службових повноважень.

Кейс 1 Затримання чоловіка

Поліцейський намагається затримати чоловіка, який відмовився пред'явити документи та розпочав агресивно вести себе. Він відмовляється виконати вказівки поліцейського, розмахує руками та намагається втекти.

Завдання: Проаналізуйте ситуацію з точки зору законності та професійної етики. Як поліцейському діяти в такій ситуації? Як визначити момент, коли може знадобитися

використання легітимізованої агресії, щоб забезпечити безпеку громадянина та поліцейського?

Кейс 2: Вандалізм на громадському майданчику

Поліцейські бачать групу молодих людей, які вандалізують громадський майданчик: руйнують лавки, підпалюють смітники та малюють графіті на стінах.

Завдання: розгляньте ситуацію з позицій збереження громадського порядку та професійної етики. Як поліцейським реагувати на такий випадок вандалізму? Які можливі дії для врегулювання ситуації та її запобігання?

Кейс 3: Спортивна подія

Ситуація: Під час спортивної події у місті виникає конфлікт між вболівальниками двох команд. Конфлікт перетворюється на масову бійку, під час якої багато людей отримують травми. Поліцейські намагаються втрутитися, але деякі особи продовжують виступати агресивно.

Завдання: Розгляньте ситуацію з точки зору обов'язків поліцейських під час громадських заходів. Чи можна легітимізувати використання сили у разі загрози громадського порядку? Як врахувати інтереси безпеки громадян і запобігти зайвому насильству?

Кейс 4: Домашнє насильство

Поліцейські отримали виклик на випадок домашнього насильства, де чоловік агресивно поводить з дружиною. При прибутті на місце, вони бачать, як чоловік кричить на жінку, тримає її за руку і загрожує фізичною силою.

Завдання: Проаналізуйте ситуацію з точки зору реагування поліцейських на випадки домашнього насильства. Як можна ефективно вчинити для затримання насильника та забезпечення безпеки жінки? Як розв'язати ситуацію, максимально мінімізуючи можливі наслідки для всіх учасників?

Кейс 5: Пограбування з використанням зброї

Озброєний нападник з вогнепальною зброєю заходить до магазину та загрожує касиру вимагаючи гроші. Поліцейські прибувають на місце події, та спостерігають за вікном, як нападник тримає зброю на касира.

Завдання: проаналізуйте ситуацію, де загроза життю є реальною. Як поліцейським діяти в даному випадку? Які можливі шляхи врегулювання конфлікту, враховуючи загрозу для життя грабіжника, касира та інших осіб?

Кейс 6: Гучна вечірка

Поліцейські отримують виклик від мешканців одного з будинків, де на під'їзді відбувається гучна вечірка. Музика грає на весь будинок, є крики та гамір, що заважають спокою іншим мешканцям.

Завдання: Розгляньте ситуацію з точки зору збереження громадського порядку та взаємодії з громадянами. Як поліцейським діяти у випадку гучної вечірки, коли немає загрози фізичної безпеці? Як використовувати легітимізовану агресію для врегулювання ситуації та забезпечення прав на спокій громадян?

Презентація кейсів: Представники кожної групи діляться своїм аналізом та рішеннями стосовно використання сили в конкретному кейсі. Після кожної презентації відбувається обговорення з усією групою, в ході якого аналізуються різні погляди, можливі альтернативні рішення та їхні наслідки.

Висновки та спільне обговорення: Тренер робить підбиття підсумків вправи, виділяючи ключові моменти, навички та здобутки. Учасники обговорюють, які важливі висновки можна зробити та які навички можна застосувати у практичній роботі.

Результати: учасники розвинули навички аналізу ситуацій, вміння визначати межі допустимого використання легітимізованої агресії. Сприяння формуванню професійної етики та свідомого підходу до використання агресії в роботі.

Підсумки. Групове обговорення :

Тривалість 10 хв

Хід роботи: тренер просить учасників зробити короткі висновки заняття та надати зворотній зв'язок, надаючи відповіді на запитання:

1. Чи допустимим є прояв агресії в межах професійної діяльності поліцейського?
2. Чи допомагає прояв агресії в роботі поліцейського?
3. Назвіть ситуації, де прояв агресії буде ефективним в діяльності поліцейського
4. На вашу думку, які ситуації можуть спровокувати агресію в роботі поліцейського?
5. Які на вашу думку можливі шляхи регуляції неконтрольованого прояву агресії?

Результат: рефлексія двох занять

II. КОГНІТИВНИЙ БЛОК

Мета:

- підвищення рівня усвідомлення чинників, що провокують

неконтрольованому прояві агресії;

- окреслення шляхів подолання труднощів;
- формування та корекція локусу контролю та розвиток навичок особистісної рефлексії учасників;
- стимулювання потреби в професійному й особистісному саморозвитку, самовираженні і самореалізації в професійній сфері.

ЗАНЯТТЯ 3

1. Психологічна гра: «Ніхто не знає, що я...»

Тривалість 10 хвилин.

Мета: групова згуртованість.

Хід роботи: учасники сидять по колу і кожен по черзі закінчує фразу: «Ніхто не знає, що я (або в мене) ...»

Результат: покращення групової атмосфери, скорочення дистанції у спілкуванні.

2. Вправа «Мій дракон, мої недоліки».

Тривалість: 20 хв

Мета: формування самокритичності через розвиток вмінь аналізувати негативні сторони своєї особистості та пошук шляхів боротьби

Хід роботи: тренер розповідає учасникам про те, що в кожного є «свій дракон» – це наші недоліки, які заважають нам жити, але з якими ми примирюємось. Учасникам пропонується намалювати «свого дракона», який має багато голів, і назвати його в цілому і кожену голову окремо. Крім того, учасники мали придумати історію подолання цього дракона. За бажанням учасники показують та розповідають свої історії. Після закінчення група ділиться своїми почуттями та думками.

Результат: усвідомлення учасниками своїх негативних рис особистості та шляхів їх подолання

Інформаційне повідомлення «Чинники легітимізованої агресії»

Вправа « Життєвий шлях»

Тривалість: 40 хв

Мета: формування внутрішнього локусу контролю.

Хід роботи: учасникам необхідно поділити навпіл листок А4 та записати 10 своїх найбільш важливих характеристик і 10 найбільш значущих подій індивідуального життєвого шляху, після чого учасники розподіляються на підгрупи по 2 людини. Вони по черзі відповідають на питання про причини тієї чи іншої події або властивості життя. Відповіді фіксуються навпроти подій.

При виконанні завдання рекомендується дотримуватися загальних правил роботи з проєктивними пропозиціями: відгукуватися першу думку, яка приходить в голову.

Потім кожен учасник дає причинне пояснення того чи іншого стану справ у власному житті. Всі пояснення можна умовно класифікувати на чотири категорії:

- Я (основною причиною такого стану справ в моєму житті є я сам);
- Інші (основною причиною такого стану справ в моєму житті є інші люди);
- Доля (основною причиною такого стану справ в моєму житті є веління долі);
- Випадок (основною причиною такого стану справ в моєму житті є випадковий збіг обставин).

Основний напрямок роботи в колі – фасилітувати усвідомлення схем каузальної атрибуції в сфері біографії, а також переформулювати відповіді з категорій «Інші», «Доля» і «Випадок» у відповіді з категорії «Я».

Результат: усвідомлення причин успіху та невдач через власні дії та знання.

Групове обговорення. Зворотній зв'язок.

Тривалість: 10 хв

Мета: рефлексія заняття

Результат: обговорення результатів роботи

ЗАНЯТТЯ 4

Вправа 1. «Турбота»

Тривалість: 10 хв

Мета: прийняття відповідальності за своє власне життя.

Хід роботи: учасникам необхідно уявити собі всіх тих людей, про яких вони повинні піклуватися, за життя і поведінку яких вони відчувають відповідальність. Цих людей необхідно поррахувати їх і записати на листок.

У кінці тренер запитує чи включили учасники себе в цей список.

Результат: визначення особистої відповідальності за себе та інших.

Вправа «Когнітивні викривлення»

Тривалість 40 хв

Мета: усвідомлення помилок у сприянні інформації та розвиток адаптивної поведінки в процесі подолання труднощів.

Хід роботи: учасники пригадують декілька неприємних ситуацій, які, на думку учасника, не залежали від нього. Далі, на папері в стовпчик вони записують інформацію в наступній послідовності:

- факт;

- думки з приводу цього факту;
- негативні емоції, що виникають у зв'язку з цим фактом.

Далі тренер надає інформацію про можливі варіанти когнітивних викривлень за Аароном Беком, які можуть виникнути в контексті аналізу ситуацій та думок:

Читання думок. Людина, не маючи для цього достатніх підстав, вважає, що знає, що думають інші (як до неї ставляться).

Приклад: «Вона думає, що я нікчемний», «Вони не хочуть дружити зі мною».

Передбачення. Людина «передбачає» найближче або далеке майбутнє («прогнози» зазвичай негативні).

Приклад: «Я не зможу виконати це завдання», «Я провалю це побачення», «Я закінчу своє життя на самоті, в оточенні котів».

Чорно-біле мислення. Мислення «все або нічого» (полярне або дихотомічне мислення): ситуація оцінюється тільки з двох позицій (так чи ні), а не як континуум (спектр) проміжних значень.

Приклад: «Якщо результат не 100%, то я невдаха», «Друге місце – це поразка».

Катастрофізація. Схильність до негативних прогнозів. Людина переконана, що навіть при наявності більш ймовірних сценаріїв розвитку подій, майбутнє буде «справжньою катастрофою», яку не можна терпіти.

Приклад: «Це буде так жахливо, що я взагалі нічого не можу зробити».

Знецінювання. Ігнорування позитивного досвіду. Людина не враховує позитивні події (успіх, схвалення...) при винесенні суджень.

Приклад: «Я добре попрацював над проектом, але це нічого не говорить про мою компетенцію; мені просто пощастило».

Емоційне обґрунтування. Людина вважає, що його судження відповідають дійсності, тому що він так «відчуває». Відсутність раціонального обґрунтування при цьому ігнорується, докази протилежної точки зору або не помічаються, або знецінюються.

Приклад: «Я знаю, що я погано виконую роботу, тому що я відчуваю себе невдахою», «Мій чоловік не любить мене, тому що я відчуваю, що він віддалився».

Навішування ярликів. Людина надає собі або оточуючим жорстку загальну характеристику, засновану на окремій характеристиці. Аргументи, які могли б призвести до менш категоричних висновків, не враховуються.

Приклад: «Я – невдаха», «Він – токсична людина».

Перебільшення або заниження. Максималізм / мінімалізм оцінок. Найчастіше проявляється у тому, що при оцінці себе (іншого або ситуації) людина необґрунтовано перебільшує негативні сторони та / або применшує позитивні.

Приклад: «Коли мене оцінюють середньо, це доводить, що я посередній. Коли я отримую високі оцінки, це нічого не означає».

Генералізація (надзузагальнення). Негативний висновок, який виходить за рамки ситуації, що склалася (судження за принципом «всі / ніхто...», «завжди / ніколи ...»).

Приклад: «Я не подобаюся цій людині, тому я ніколи не зможу завести друзів».

Персоналізація. Людина впевнена, що негативні дії інших людей спрямовані особисто проти неї (є проявом того, як люди ставляться до неї особисто), і не розглядає інших, більш ймовірних пояснень своєї поведінки.

Приклад: «Керівник холодно привітав мене, отже, я зробив щось не так».

Обов'язок (як має бути). Оцінювання себе (оточуючих або ситуацій) через відповідність уявленням «треба» і «повинен» (замість «хочу», «мені було б комфортно»), чіткі, негнучкі уявлення про те, як повинні себе вести люди, надмірна оцінка можливих негативних наслідків недотримання цих очікувань.

Приклад: «Я завжди повинен бути найкращим», «Він повинен цінувати мої зусилля».

Мисленевий фільтр. Вибірковість уваги та сприйняття. Людина помічає тільки негативні сторони ситуації, позитив не просто не беру до уваги, або навіть не помічає.

Приклад: «Вчитель мого сина не може нічого зробити правильно. Він завжди критикує, тисне, не розуміє учнів і погано пояснює».

Звинувачення. Людина щиро переконана, що хтось інший несе повну відповідальність за її почуття і стани.

Приклад: «Він змушує мене відчувати себе нікчемною», «Вона мене розлютила».

Несправедливе порівняння. Оцінка подій з використанням нереалістичних стандартів, з орієнтацією на «ідеальні» моделі.

Приклад: «Я поганий психотерапевт, тому що засновник напряду, в якому я працюю, більш відомий та успішний».

А якщо?

Тенденція нескінченно породжувати питання про можливий негативний розвиток подій. Людина постійно задає собі та іншим питання на кшталт «а що, якщо...» і ніколи не задовольняється відповіддю.

Приклад: «Що робити, якщо панічні атаки повернуться знову?», «А що, якщо він знову зрадить мені?».

Жалкування

Звичка зациклюватися на ідеї, що в минулому можна було зробити щось по-іншому, замість того, щоб думати про те, що можна зробити зараз.

Приклад: «Якби я тоді не звільнився, мене б зараз підвищили».

Далі учасники намагаються переосмислити події вже з урахуванням можливих помилок сприймання інформації та вписати інформацію поряд з попередньою в наступній послідовності: нові думки з приводу

- факту ;
- нові почуття, які виникли;
- дії, які можливо здійснити в межах конструктивного сприймання ситуації.

Результат: свідоме розпізнання когнітивних викривлень може сприяти зміні способу мислення та сприйняття на більш збалансований і реалістичний.

Групове обговорення. Зворотній зв'язок.

Тривалість: 10 хв

Мета: рефлексія заняття

Результат: обговорення результатів роботи.

III. КОМУНІКАЦІЙНИЙ БЛОК

Мета:

- формування комунікативної компетентності;
- вдосконалення навичок постановки коректних питань;
- розвиток навичок швидкого та ефективного вступу в контакт з різними особами;
- засвоєння навичок врегулювання конфліктних ситуацій.

ЗАНЯТТЯ 5

Інформаційне повідомлення «Майстерність постановки запитань»

Тривалість 15 хв

Мета: вдосконалення навичок постановки коректних питань, розуміння важливості постановки питань у спілкуванні з громадянами та колегами.

Правильна постановка питань є ключовою складовою для здійснення ефективної комунікації та збору корисної інформації в роботі поліцейських. Дотримуючись цих правил, можна забезпечити точність, розуміння та співпрацю з громадянами. Ось декілька важливих керівництв для постановки питань:

Чіткість та Такт:

Питання мають бути сформульовані чітко та зрозуміло, уникайте складних термінів або юридичної жаргоністики. Використовуйте тактичний підхід, особливо при постановці запитань у важких ситуаціях.

Лаконічність та ясність:

Формулюйте питання лаконічно, уникайте довгих та заплутаних речень. Питання повинні бути конкретними, щоб уникнути розбіжності у відповідях.

Уникання риторичних питань:

Уникайте риторичних питань, які містять в собі вже твердження або заперечення. Поліцейські питання мають бути об'єктивними та нейтральними.

Уточнення та деталізація:

Забезпечте належне контекстне середовище для питання, наведіть відомості, які допоможуть особам розуміти контекст питання. Якщо потрібно, введіть коротку передмову для збільшення ясності питання.

Багатозначні слова:

Уникайте використання термінів, які можуть мати різні інтерпретації. Звертайте увагу на слова, що можуть викликати невірні асоціації.

Адекватність та професійність:

Питання повинні бути відповідними до ситуації та завдань поліцейського. Всі питання мають відповідати стандартам етики та професійності.

Активне слухання:

Слухайте уважно відповіді на питання та приділяйте увагу деталям. Запитуйте уточнення, якщо потрібно, для отримання повної картини.

Техніка прямих та непрямих питань:

Використовуйте прямі питання для збору конкретної інформації: "Де ви були о 18:00 годині?" Непрямі питання можуть допомогти отримати більше деталей.

Урахування особистого досвіду:

Враховуйте можливі відмінності у рівні знань та досвіду осіб, з якими ви спілкуєтесь. При потребі додайте пояснення для забезпечення розуміння.

Збір інформації та підтримка відповідей:

Підтримуйте співрозмовників у наданні відповідей, розкриваючи деталі та нюанси. Дотримуючись цих правил, поліцейські можуть ефективно взаємодіяти з громадянами, забезпечуючи високу якість комунікації та збору необхідної інформації.

1. Вправа 1 «Постав мені запитання»

Тривалість: 15 хв

Мета: формування комунікативної компетентності

Хід роботи: тренер всіх просить стати в коло та по черзі ставити питання один до одного. Ці питання можуть бути відкритими та закритими. Учасник, який відповів, аналогічно формує запитання до наступного. Суть вправи:

– більше дізнатися інших, їх ідеї, цінності та особистісні якості;

- поставити запитання так, щоб людина захотіла відповісти та розкритися в повній мірі;
- спробувати подолати свою боязкість та відкритися оточуючим;
- відчутти на емоційному рівні співрозмовника та вміти вчасно перелаштуватися, якщо одне з питань є некоректним.

Підводячи підсумки виконання вправи, тренер обговорює з учасниками недоліки та переваги відкритих й закритих питань в ситуаціях обмеженого часу; в яких ситуаціях варто ставити закриті питання, а в яких відкриті; чи важко було відповідати на запитання, які стосуються особистого життя і які емоції вони відчували до співрозмовника, який ставив питання та відповідав.

Результат: усвідомлення важливості постановки питань у комунікації, формування навичок комунікації.

2. Вправа 2 «Встановлення контакту»

Тривалість: 30 хв

Мета: розвиток навичок швидкого та ефективного вступу в контакт з різними особами. Підвищити рівень емпатії та здатність до співчуття

Хід роботи: учасники тренінгу формують два кола: внутрішнє коло (нерухоме) та зовнішнє коло (рухоме). Учасники обертаються обличчям одне до одного. Учасники по черзі вступають у контакт, проводять коротку розмову (приблизно 3-4 хвилини) із партнером, засновану на вказаному сценарії. Після сигналу тренера учасники рухаються до наступного партнера. Вправа продовжується доки кожен учасник не буде мати можливість взаємодіяти з кожним із учасників внутрішнього кола.

Пропоновані ситуації:

Ситуація: "Розмова з обуреною особою" Учасник має вступити у контакт з агресивною особою, яка обурена через певну ситуацію (наприклад, паркування на непризначеному місці). Мета - заспокоїти, вислухати і намагатися знайти спільне рішення.

Ситуація: "Допомога при втраті". Учасник має сконтактувати з громадянином, який переживає втрату. Поліцейський повинен виявити співчуття, емпатію та допомогти знайти рішення для вирішення проблеми.

Ситуація: "Розмова зі свідком аварії". Учасник стикається з ситуацією, коли потрібно отримати свідчення від свідка дорожньої пригоди. Поліцейський повинен заспокоїти та створити довірливу атмосферу, щоб зібрати важливі деталі.

Ситуація: "Взаємодія з сумним громадянином". Учасник відіграє роль поліцейського та особи, яка сумна через негативні обставини. Поліцейський має показати розуміння, підтримку та намагатися покращити настрій громадянина.

Ситуація: "Звітування" Учасник стикається з ситуацією, коли має надати інформацію про подію вищому керівництву. Завдання полягає в тому, щоб структуровано та чітко представити інформацію, залишаючись вдумливим та професійним.

Ситуація: "Спілкування з неповнолітнім". Учасники відіграють ролі поліцейського та неповнолітньої особи. Поліцейський повинен підходити до дитини з обізнаністю, намагаючись зрозуміти ситуацію та відповідно реагувати.

Ситуація: "Розмова з агресивною особою" Учасники відіграють ролі поліцейського та громадянина, який виявляє агресію. Мета полягає в тому, щоб ефективно управляти агресивною ситуацією, використовуючи навички спілкування та контролю емоцій.

Ситуація: "Взаємодія з жертвою злочину" Учасники відіграють ролі поліцейського та особи, яка стала жертвою злочину. Поліцейський повинен показати розуміння, співчуття та здатність надати необхідну допомогу.

Результат: розвиток навичок швидкого вступу в контакт та ефективного спілкування з різними типами осіб. Зміцнення емпатії та здатності розуміти почуття і потреби інших людей. Збільшення вміння керувати емоціями та демонструвати професійний підхід у різних ситуаціях. Підвищення навичок рефлексії та здатності аналізувати власну поведінку та взаємодію з іншими.

Групове обговорення. Зворотній зв'язок.

Тривалість: 10 хв

Мета: рефлексія заняття

Результат: обговорення результатів роботи.

ЗАНЯТТЯ 6

Інформаційне повідомлення «Конфлікти у спілкуванні та шляхи їх вирішення»

Тривалість: 10 хв

Визначення поняття «конфлікт» та причини його виникнення Конфлікт (від лат. Conflictus – зіткнення, сутичка) – зіткнення протилежних інтересів і поглядів. Взаємовідносини людей, у яких відсутні конфлікти, поступово згасають. Конфлікти, в свою чергу, породжують відповідальність і небайдужість, стимулюють оновлення і поліпшення стосунків між людьми. Тому проблема, здебільшого, полягає не в наявності самого факту конфлікту, а в тому, який характер він носить – деструктивний чи конструктивний – і яким чином розв'язується. Конфліктна ситуація, що вимагає вирішення, передбачає існування кількох обов'язкових елементів:

- учасників конфлікту (дві або більше сторони, що переслідують несхожі чи прямо протилежні цілі);
- об'єкт конфлікту (конкретне явище, причина, стан справ, навколо якого розгортається суперечка);
- рушійну силу - інцидент (факт зіткнення протилежних сил).

Типи конфліктів за змістом

Внутрішньоособовий (конфлікт вимог). Його виявом є суперечність чи протилежність вимог, що ставляться до одного й того ж виконавця різними функціональними керівниками, яким він одночасно підпорядковується.

Причини такого конфлікту - недоліки у системі делегування повноважень, організаційній структурі, структурі апарату управління, несхожість стилів керівництва, конфлікт інтересів. Типовим прикладом внутрішньоособового конфлікту може бути також ситуація, коли виробничі чи професійні вимоги не збігаються з потребами чи цінностями виконавця («Робота не подобається, хочу звільнитися, але ж боюся втратити стабільність»).

Міжособовий. Виникає при будь-якому розподілі: повноважень, ресурсів, робіт, обов'язків, через несхожість характерів, знань, запитів, кваліфікації, можливостей, кругозору, кола інтересів, ставлення до праці та психологічної сумісності людей, що працюють разом. Між особою та групою. Причини - дисбаланс, що існує між нормами групової поведінки та індивідуальними діями, поглядами чи звичками окремої особи.

Міжгруповий. Організації складаються з безлічі формальних і неформальних груп, які просто не в змозі мирно співіснувати, оскільки всередині будь-якої групи постійно відбувається динамічний розвиток, змінюються цілі,

Причини конфліктів:

- Протилежні інтереси сторін: «Нам обом потрібен мандарин, ми хочемо його з'їсти».
- Протилежні позиції сторін: «Нам обом потрібен мандарин, але мені потрібна шкірка». «А мені потрібен сік».
- Погана комунікація між сторонами.
- Емоційне напруження, яке заважає адекватно сприймати ситуацію.
- Різні цінності. Типи конфліктів за ступенем прояву Відкритий конфлікт. Характеризуються явно вираженим зіткненням опонентів. Взаємодія регулюється нормами, що відповідають ситуації й статусу учасників конфлікту:

- Загрозливі слова;
- Образи;
- Насильство;

- Погрози;
- Підвищений тон.

Прихований конфлікт. Відсутні зовнішні агресивні дії між сторонами конфлікту, але при цьому використовуються непрямі способи впливу. Це відбувається за умови, що один з учасників конфліктної взаємодії побоюється іншого, або ж у нього немає достатньої влади й сил для відкритої боротьби:

- Інтенсивні маніпуляції, спроби перевести тему розмову;
- Агресивна або закрита поза;
- Невербальні прояви страху, насмішки;
- Відмова від комунікації (людина не розмовляє або намагається ухилитись від розмови, коротко та розмито відповідає на питання).

Стратегії поведінки в конфліктній ситуації (за Томасом Кілменом):

- Пристосування (компроміс). Індивід іде на поступки, погоджується з тим, на чому наполягає його опонент. Пристосування дещо нагадує уникання, оскільки передбачає перенесення вирішення проблеми на пізніше. Відмінність пристосування полягає в тому, що індивід діє разом зі своїм опонентом, пристає на його вимоги, пропозиції. Вдаючись до уникання, він нічого не робить для задоволення інтересів опонента, а просто відштовхує від себе проблему.

- Співпраця (співробітництво) – спільна спроба знайти рішення, яке задовольняло б вимоги обох сторін. Така поведінка спрямована на пошук рішення, яке б задовольняло інтереси всіх сторін.

- Уникання – людина намагається не займатися конфліктом. Шляхом уникання можна відкласти справу на кращий час. Використовують цей тип поведінки, якщо проблема, на якій зійшлися інтереси сторін, не надто важлива, не вартує трати сил на її розв'язання; коли індивід відчуває свою неправоту, все більше переконується у перевагах аргументів чи владних повноважень свого опонента; під час спілкування з “важкою” людиною, за відсутності підстав далі контактувати з нею; за необхідності прийняти рішення і дефіциту знань про те, як це вчинити; переконавшись у дріб'язковості конфлікту, проблеми якого не торкаються принципових аспектів діяльності; за відсутності інформації для розв'язання проблеми.

- Суперництво (конкуренція, боротьба) – людина намагається задовольнити свої інтереси за рахунок іншого. Цей тип поведінки може бути ефективним, якщо людина наділена певною владою, переконана, що її рішення чи підхід є правильними, і володіє достатнім ресурсом, щоб наполягати на них. Цей тип поведінки рекомендують використовувати за таких обставин (Дж. Грехем Скотт):

- за високої актуальності результату для індивіда, який сподівається на власне розв'язання проблеми;
- за наявності в індивіда достатнього авторитету для прийняття рішення й коли аналіз ситуації свідчить, що воно — найкраще;
- за необхідності прийняти рішення швидко й достатньої для цього влади індивіда;
- за неможливості іншого вибору, коли нічого вже втрачати;
- у критичній ситуації, що вимагає миттєвого реагування;
- за неможливості зізнатися людям у безвихідності свого становища, оскільки хтось повинен повести їх за собою;
- за необхідності прийняти нестандартне рішення і наявності повноважень для цього.

Алгоритм вирішення конфліктних ситуацій в роботі поліцейського

- Оцінка конфлікту (Чи потрібне втручання?)
- Зупинка конфлікту (Втручання, зупинка активної фази, фізичне розведення сторін).
- Зниження рівня емоційності учасників конфлікту.
- Розгляд справи по суті (викладення сторонами свого бачення, заповнення протоколу, при необхідності).
- Пошук рішення конфлікту, що задовольняє всі сторони (при можливості). Оцінка:
- Чи знайомі між собою його учасники?
 - Чи перейшов конфлікт у ситуацію застосування сили?
 - Чи потребується комусь долікарська допомога?
 - Якщо конфлікт у сім'ї, чи були при цьому присутні діти, де вони зараз?
 - Чи були очевидці події, які б могли у разі необхідності надати допомогу у розслідуванні ситуації? Зупинка конфлікту:
 - Підійти, привернути увагу сторін. Привітання (допустиме збільшення гучності задля привернення уваги).
 - При агресивній поведінці учасників по відношенню один до одного, допустиме створення фізичного бар'єру між ними.
 - При агресивній поведінці, розвести учасників на відстань 2-3 метри один від одного.
 - Чіткі та зрозумілі інструкції для учасників. “Будь-ласка, в двох реченнях викладіть суть конфлікту”, “Прошу Вас відійти на два метри від ”. Зниження рівня емоційності учасників конфлікту :
 - Дати попити води.
 - Зменшити використання сторонами нецензурної лексики та образливих слів.

- Дати можливість сторонам висловити позицію по відношенню до конфлікту.
- Спитати сторони про бажаний для них варіант розв'язання конфлікту. (Чого би Ви хотіли від... Який варіант вирішення конфлікту Вас би влаштував?).
- Продемонструвати можливі наслідки розвитку конфлікту. (При продовженні конфлікту ми змушені будемо скласти протокол та затримати Вас. Ваші дії можуть бути оцінені як хуліганство, що загрожує Вам наступними наслідками....)
- Спонукаати до промовляння своїх емоцій Основні правила спілкування поліцейського в конфліктних ситуаціях.
- Слідкуємо за власною безпекою.
- Постійно утримуємо всі сторони конфлікту в полі зору.
- Впевнений и спокійний тон мовлення, жестикуляція, інтонації. Допустимий голосний, але спокійний тон.
- Початково, спілкування направлене на зниження рівня емоційності сторін конфлікту, на другому етапі – на з'ясування обставин конфлікту.
- Рішуче зупиняти “перепалки” та одночасні агресивні вигуки. Учасники конфлікту повинні розмовляти по черзі. По можливості, треба зупиняти використання нецензурної лексики сторонами конфлікту.

Вправа «Поясніть».

Тривалість: 5 хв

Учасники об'єднуються у групи і обговорюють один із способів вирішення конфліктів, підшукують приклад із життя чи історії. Потім один із групи пояснює і наводить свій приклад.

Вправа 1 «Способи вирішення конфлікту».

Тривалість: 20 хв

Мета: формування навичок врегулювання конфліктних ситуацій.

Хід роботи: група ділиться на чотири підгрупи. Кожній пропонується на вибір картки з таким змістом:

Конкуренція : «Щоб я переміг, ти повинен програти».

Пристаосування « Щоб ти виграв, я повинен програти».

Компроміс « Щоб кожен з нас щось виграв, кожен повинен щось програти».

Співробітництво « Щоб я виграв, ти теж повинен виграти».

Кожній підгрупі пропонується обговорити, підготувати і продемонструвати конфліктну ситуацію, в якій показується певний вид поведінки.

Обговорення:

Як цей вид поведінки в конфлікті впливав на ваш емоційний стан, ваші почуття?

Які причини спонукають людей обирати такий стиль поведінки в конфлікті?

Який стиль найконструктивніший для добрих взаємостосунків?

Узагальнюючи проведену роботу можна прийти до висновку про те, що для стратегії уникнення в конфлікті не характерна наполегливість з метою задоволення власних інтересів. Найбільшою наполегливістю задля задоволення власних інтересів характеризується конкуренція. Співпраця поєднує максимальну наполегливість щодо задоволення як власних інтересів, так і інтересів іншої людини.

Вправа 2 " Важливість інтонації "

Тривалість: 20 хв

Мета: Розвиток усвідомленості про важливість інтонації та невербальних проявів у комунікації поліцейських, а також навичок контролювання цих аспектів під час спілкування.

Хід роботи: учасники розташовуються у колі перед тренером. Кожен учасник отримує папірець із написаними фразами для вимовлення. Завдання полягає в тому, щоб відтворити одну і ту саму фразу, варіюючи інтонаційний відтінок, відповідно до конкретної ситуації.

Учасники отримують папірці з написаними фразами, наприклад:

- «Зупиніться та покажіть документи, будь ласка."Варіанти інтонацій:
- "Згідно з законом, маю право перевірити ваші особисті речі."
- "Це питання безпеки. Розкажіть мені, що трапилось."
- "Зрозуміло, що ви намагаєтеся захистити свої права. Але потрібно розібратися в ситуації."
- "Не можу допустити порушення громадського порядку. Будь ласка, покладіть предмет на землю."
- "Моя мета - забезпечити безпеку всіх. Давайте спробуємо вирішити це разом."
- "Це моя обов'язкова дія, але ми можемо зробити це швидше та спокійніше, якщо ви співпрацюватимете."
- "Давайте знаходити конструктивні рішення. Ваша співпраця важлива."
- "Це момент, коли важливо залишити спокій. Потрібно вирішити це розумно."
- "Я тут, щоб допомогти. Давайте спільно вирішимо ситуацію."

Варіанти інтонацій:

1. Рішучий, але спокійний тон.
2. Агресивний тон, який вказує на невдоволення чи застосування сили

3. Зіцлення на розумінні та підтримці, можливо, з легким підвищенням тона на останньому слові

4. Надмірно вимагальний тон, що може викликати опір.
5. Впевнений, але дотримуючий професійного стилю тон.
6. Різкий тон, який може викликати напругу та відчуття загрози.
7. Приємний та відкритий тон.
8. Холодний тон, який може викликати недовіру.

Кожен учасник по черзі вимовляє свою фразу з різними інтонаційними відтінками, враховуючи можливі різні ситуації.

Після того як всі учасники прочитають свої фрази, тренер роздає кожному учаснику фрагмент розповіді або діалогу з художньої літератури для вимовлення з відповідною інтонацією. Учасники виконують свої ролі, намагаючись відтворити настрій і ситуацію за допомогою міміки, жестів та голосових модуляцій.

Після завершення виконання вправи, тренер проводить обговорення результатів, виокремлює позитивні аспекти та дає корисні поради щодо поліпшення навичок інтонаційного виразу та невербальної комунікації.

Питання для обговорення:

Які враження викликали різні інтонаційні варіації однієї фрази?

Як добре учасники вдалося передати ситуацію та настрій за допомогою невербальних проявів?

Як можливість контролювання інтонації та невербальних аспектів впливає на загальний враження від спілкування?

Результат: вправа допоможе поліцейським більше усвідомити важливість правильного тону та невербальної комунікації під час взаємодії з громадянами, особливо в напружених ситуаціях.

Вправа 3«Контраст»

Тривалість: 10 хв

Мета: опанування навичок використання фізичних вправи для зняття стресу та підтримки емоційної стабільності. Уміння володіти собою (засіб емоційної саморегуляції).

Хід роботи: учасникам пропонується сісти зручно, стиснути праву руку в кулак (з максимальним зусиллям). Тримати міцно стиснутою близько 12 секунд. Розслабитись та із заплющеними очима прислухайтеся до відчуття знятої напруги (це може бути тепло, жар, тягар, пульсування). Те ж необхідно повторити лівою рукою, потім чергувати напругу та розслаблення двома руками одночасно. (Руки повинні тремтіти від напруги пауза 10 секунд).

Результат: вправа допомагає поліцейським відчувати більшу контрольованість над своїми емоціями та знаходити способи швидкого заспокоєння, що є важливими навичками у їхній професійній діяльності.

Групове обговорення. Зворотній зв'язок.

Тривалість: 10 хв

Мета: рефлексія заняття

Результат: обговорення результатів роботи.

IV РЕГУЛЯТИВНИЙ БЛОК

Мета:

- підвищення рівня саморегуляції,
- підвищення здатності впоратися із ситуацією, включення глибинних емоційно – позитивних переживань особистості,
- розуміння можливих професійних та психологічних проблем, шляхи їх подолання.

ЗАНЯТТЯ 7

Вправа 1. “Привітання”

Тривалість: 10 хв

Мета: зняти напруження, сприяти розвитку інтересу до членів групи, розвивати вміння входження в контакт, мотивувати учасників до спільної роботи, допомогти активно долучитися до продуктивної роботи.

Хід роботи: учасники сідають великим колом і по черзі вітають один одного, обов'язково підкреслюючи індивідуальність партнера. При цьому вони можуть звертатися безпосередньо до всіх відразу або до конкретної людини, наприклад, до партнера, що сидить праворуч.

Результат: під час цієї психологічної розминки учасники повинні налаштуватися на довірливий стиль спілкування, допомогти один одному долучитися до продуктивної роботи, продемонструвати своє добре і шанобливе ставлення до усіх членів групи.

Інформаційне повідомлення про техніки заземлення та саморегуляції

Тривалість: 5 хв

Техніки заземлення – це важливий інструмент для поліцейських, який допомагає негайно відновити емоційний баланс. Вони орієнтовані на фізичний стан, дихання, почуття та розум, сприяючи спокою та з'ясуванню реальної ситуації. Використовуючи ці техніки, ви можете ефективно заспокоїтися та відчути контроль над емоціями в будь-

якому місці та в будь-який час. Застосовуйте їх по черзі або виберіть для себе найбільш ефективні – головне, вони допомагатимуть вам залишатися в спокої та готовності в будь-яких обставинах.

Вправа 2. “Свідомий контроль”

Тривалість: 5 хв

Мета: розвиток навички свідомого контролю над власними рухами та діями.

Хід роботи: учасникам пропонується сісти зручно, передпліччя правої руки покласти на стегно і повернути розкритою долонею до себе. Усі заплющують очі і починають якомога повільніше стискувати пальці правої руки в кулак. Уся увага повинна бути зосереджена на виконуваній вправі. Після її проведення учасники діляться враженнями щодо вироблення навички свідомого контролю над виконанням рухової вправи.

Результат: розвивати навичку свідомого контролю над власними діями та підвищувати рівень уваги в різних ситуаціях під час служби

Вправа 3. “Тягар”

Тривалість: 5 хв

Мета: збільшення фізичної та психологічної стійкості поліцейських.

Хід роботи: учасникам пропонується встати, витягнути руки догори, стиснути кулаки, набрати повітря і, підвівшись навшпиньки, напружити усе тіло так, ніби утримуєш важкий тягар, який потрібно закинути на полицю або ж зачепити на уявний гачок. Після цього разом з видихом необхідно повністю послабити м’язи і, щоб не впасти, сісти на стілець, відкинувшись на спинку. Потім знову, набираючи повітря, відновити необхідну міру м’язової напруги, щоб не впасти із стільця, а сидіти у вільній позі, з нормально піднятою головою і прямою спиною, відірвавши її від спинки стільця. Нарешті, необхідно прийняти таку позу, щоб за сигналом відразу підскочити зі стільця і знову підняти уявний тягар, повторюючи увесь цикл рухів. Ритм вправи повинен бути чітко узгоджений із ритмом дихання. Учасники діляться враженнями, думками щодо виконання вправи.

Результат: вправа надає можливість учасникам відчувати, як їхні тіла реагують на фізичні навантаження та як вони можуть керувати своєю м’язовою напругою.

Вправа 4. “Способи саморегуляції в ситуації стресу”

Тривалість: 10 хв

Мета: з’ясувати способи керування своїми емоціями.

Учасники діляться на групи й відповідають на запитання: “Як ви долаєте негативні емоції?”. У процесі обговорення складають список способів боротьби з негативними емоціями, його коректує й доповнює тренер.

Вправа 5 “Агресор”

Тривалість: 20 хв

Мета: розвиток навичок ефективної взаємодії з агресивним опонентом під час переговорів.

Хід роботи: учасники діляться на дві підгрупи, які займають протилежні позиції у переговорах. Одна підгрупа отримує інструкцію взяти на себе роль агресивного опонента. Їм потрібно обрати одного представника, який виконатиме цю роль. Учасник, що грає роль агресора, повинен застосовувати тактику обурливих висловлювань, несподіваних запитань та різкого критицизму до іншої сторони з метою порушити їхні плани та вивести з рівноваги. Після закінчення переговорів усі групи об'єднуються для обговорення. Вони обмінюються думками щодо реакцій іншої сторони на агресивні випадки та аналізують, як вдалося нейтралізувати агресивні підходи.

Група також розглядає ефективні прийоми та тактику взаємодії з агресивним опонентом, що можуть бути корисними в реальних переговорних ситуаціях.

Групове обговорення. Зворотній зв'язок.

Тривалість: 10 хв

Мета: рефлексія заняття

Результат: обговорення результатів роботи.

ЗАНЯТТЯ 8

Вправа 1. “Відчуття часу”

Тривалість: 10 хв.

Мета: розвиток швидкості прийняття рішень та вміння адаптуватися до змінних умов у реальному часі.

Хід роботи: усі учасники групи шикуються в лінію у вільному порядку. Ряд учасників – це уявний масив скелі. На ширину долоні від носків взуття учасників позначається умовна гірська стежка. По черзі учасникам необхідно пройти “гірською стежкою”. Але “скеля” може змінюватися: учасники, які її складають, можуть імітувати складні ділянки, змінюючи положення свого тіла або комбінуючи різні фігури, що ускладнює прохід стежкою. Вправа демонструє швидкість прийняття рішень у складних ситуаціях.

Результат: вправа допомагає поліцейським розвивати швидкість реакції та прийняття рішень в ситуаціях, де обставини можуть незаплановано змінюватися

Вправа 2. “Повітряна кулька”

Тривалість: 10 хв.

Мета: підвищення фізичної та психологічної стійкості поліцейських шляхом тренування внутрішнього контролю над власним тілом та увагою

Хід роботи: Учасникам пропонується сісти зручно, розслабитися і заплющити очі. Вони повинні уявити, що до їхньої правої руки прив'язана повітряна кулька, яка тягне їхню руку вгору, все сильніше та сильніше, мов піднімає їхню руку до неба. Також, до їхньої лівої руки уявляється гиря, яка тягне їхню руку донизу, роблячи їхню ліву руку все важчою і важчою. Руки повинні самі почати підніматися та опускатися, діючи під контролем уяви, а не вольового зусилля. Учасникам слід уявити, що ця рухомість відбувається природним чином. Завдання полягає в тому, щоб усіма п'ятьма органами чуття "побачити" та відчуті цей рух рук. Після вправи учасники мають помітити, як їхні руки набули власного руху, як вони відчували силу кульки та гирі та як вони вдалися зосередити на власному внутрішньому стані.

Результат: формування внутрішнього контролю, зосередженості та релаксації, що може бути корисним в ситуаціях стресу, напруги та високого психоемоційного навантаження.

Вправа 3. “Олівці”

Тривалість: 15 хв.

Мета: координація спільних дій на основі невербального сприйняття один одного, координація власних дій з урахуванням дій партнерів.

Хід роботи: Усі учасники стають у коло на відстані 50–60 см один від одного. У кожного учасника в правій руці олівець (ручка, фломастер). Усі учасники протягують руки в сторони і об'єднуються за допомогою олівців, утримуючи їх лише подушечками вказівних пальців. Так формується замкнене коло. Група, не відпускаючи олівців, синхронно виконує вказівки:

- підняти руки, опустити їх, повернути у попереднє положення;
- витягнути руки вперед, відвести назад;
- зробити крок вперед, два кроки назад, крок вперед (звуження і розширення кола);
- нахилитися вперед, назад, стати рівно;
- присісти, встати.

Обговорення

Які дії повинен виконувати кожен з учасників, щоб олівці в колі не випадали?

На що потрібно орієнтуватися під час виконання цих дій?

Як встановити з оточуючими необхідне для цього взаєморозуміння, навчитися відчувати іншу людину?

Вправа 4 «Несподіваність»**Тривалість:** 20 хв.

Хід роботи: тренер обирає 5 учасників та відправляє їх до іншої кімнати на певний час. Учасникам, які залишилися тренер дає вказівку демонструвати одночасно емоції відповідно до заданого списку: радість, гнів, розпач, сум, подив. Коли учасники демонструють емоції, кожен з активних учасників з іншої кімнати по черзі заходить у кімнату та спостерігає за реакціями групи. Після повернення всіх учасників тренер пояснює їм завдання: вони мають пристосуватися до реакцій та емоцій групи та визначити причини такої поведінки. Після виконання вправи тренер проводить обговорення, де учасники діляться своїми спостереженнями та враженнями.

Результат: вправа допомагає поліцейським розвивати навички адаптації до непередбачуваних ситуацій, контролю емоцій та позитивного сприйняття невідомого.

Групове обговорення. Зворотній зв'язок.**Тривалість:** 10 хв**Мета:** рефлексія заняття**Результат:** обговорення результатів роботи.**У ПОВЕДІНКОВО-ДІЯЛЬНІСНИЙ БЛОК****Мета:**

- підвищення рівня усвідомлення учасникам проблемних, життєвих ситуацій та внесення корективів у власну поведінку;
- формування навичок застосування прийомів психологічного впливу під час виконання професійних обов'язків

ЗАНЯТТЯ 9**Вправа: "Мапа цінностей"****Тривалість:** 20 хвилин

Мета: сприяти побудові спільної "Мапи цінностей", яка відображатиме особисті та професійні цінності учасників тренінгу для поліцейських.

Хід роботи: учасники тренінгу діляться на пари "Спостерігача" і "Розповідача". Учасникам необхідно скласти список 5 особистих цінностей

(наприклад, чесність, відповідальність, справедливість, толерантність тощо). Після написання учасники діляться один з одним, після чого обговорюють, які цінності є спільними для обох учасників. Після обговорення в парах на дошці або паперовому аркуші формується "Мапи цінностей", де будуть зібрані спільні цінності учасників.

По закінченні створення "Мапи цінностей" проводиться коротке обговорення, яке спонукає учасників подумати над тим, як їхні особисті цінності можуть впливати на їхню роботу поліцейських та на взаємодію з громадянами.

Результати: вправа допомагає створити спільний фундамент цінностей, на якому можна буде будувати роботу на тренінгу. Учасники зможуть дізнатися більше про цінності своїх колег, а також зрозуміти, як ці цінності можуть сприяти їхній колективній діяльності як поліцейських.

Вправа 2 "Зайнятий стілець"

Тривалість: 30-40 хвилин

Мета: розкрити та аналізувати поведінкові стратегії учасників у ситуації невизначеності та конфлікту, спрямовані на досягнення мети – сісти на стілець, який є об'єктом бажання. Вправа допомагає розкрити підсвідомі реакції та способи взаємодії, що можуть бути корисними для розуміння і вдосконалення тактик в реальних ситуаціях.

Хід вроботит: з групи обираються 6-7 учасників, які бажають взяти участь у вправі. Їх необхідно розмістити навколо порожнього стільця та дозволити їм уважно подивитись на нього та запам'ятати його.

Учасники отримують інструкцію: «представте, що це – ваш улюблений стілець, придбаний особисто для вас. Зараз ви вийдете з аудиторії, а потім, як вам дадуть вказівку зайти, вам потрібно буде знайти свій стілець та сісти на нього».

З числа учасників, які залишились необхідно обрати двох осіб (чоловіка і жінку), яким надається наступна інструкція: «ви повинні сісти на обрані учасниками стільці і не вставати»

Учасники, які намагаються сісти на стілець, демонструють різні стратегії поведінки. Учасникам, які не отримали ніякі ролі необхідно записати реакції учасників та взаємодію під час вправи.

По закінченні вправи, проведіть обговорення і аналіз поведінкових стратегій учасників.

Обговорення:

Чому деякі учасники обрали певні стратегії?

Які мотиви їхньої поведінки, і як ці стратегії можуть бути використані в реальних ситуаціях?.

Результати: через розгляд і аналіз учасників, які взяли участь у вправі, можна виявити різноманітні підходи до вирішення ситуацій конфлікту та невизначеності. Аналіз

стратегій може допомогти поліцейським у розвитку навичок ефективної комунікації, вирішення конфліктів та співпраці у реальних ситуаціях.

Вправа 2. “Впевнена, непевнена та агресивна поведінка”

Тривалість: 30 хв

Мета: допомогти учасникам групи відрізнити впевненість від непевненості та агресивності.

Хід роботи: Кожному учаснику пропонується показати поведінкові реакції на непевнену, агресивну та впевнену ситуації. Для цього, використовуючи надані ситуації або придумані вами, учасники повинні продемонструвати три різних типи поведінки - непевнену, агресивну та впевнену - в їх власному виконанні. Після того, як кожен учасник продемонструє усі три типи поведінки, інші учасники надають зворотний зв'язок та оцінюють ступінь впевненості та агресивності кожної реакції.

Кожному учаснику групи пропонується продемонструвати поведінкові реакції:

Наведемо приклади ситуацій для вправ у впевненій, непевненій і агресивній поведінці (керівник групи та учасники можуть придумати щонебудь інше).

- Ви отримали виклик на телефоні щодо конфлікту між двома сусідами через шум після 22:00.
- Вас попросили прийти на допит в якості свідка в справі про злочин.
- Ви відзначили, що водій автомобіля, який зупинився на світлофорі, тримає в руці телефон.
- Вас попросили оглянути місце події в аварійному випадку і надати своє висновок.
- Ви патрулюєте в районі та бачите групу людей, які гучно сваряться біля бару.
- Ви намагаєтесь отримати від свідка опис незнайомої особи, яка вчинила злочин.
- Вас просять допомогти врегулювати конфлікт між двома водіями через парковку.
- Вас запитують про вашу думку стосовно впровадження нової програми з підвищення безпеки на дорогах.
- Ви розглядаєте відеозапис, на якому видно, як особа підозрювана у злочині, входить до будівлі.
- Вас просять надати рекомендації щодо змін в організації роботи поліції в вашому районі.

Групове обговорення. Зворотній зв'язок.

Тривалість: 10 хв

Мета: рефлексія заняття

Результат: обговорення результатів роботи.

ЗАНЯТТЯ 9

Вправа 1 «Несподіваність».

Тривалість: 15 хв

Мета: формування уявлень про способи пристосування до найнесподіваніших ситуацій.

Хід роботи: в ході вправи тренер обирає 5 учасників, яких на певний час відправляє до іншої кімнати. Всім, хто залишився, дає команду одночасно демонструвати переживання певної емоції, коли в кімнату по черзі будуть заходити учасники. Далі тренер виходить до іншої кімнати та кожному з учасників пояснює, що їм необхідно буде пристосуватися до поведінки оточуючих та визначити основні причини такої поведінки. Емоції, які мають переживати оточуючі: – «радість»; – «гнів»; – «розпач»; – «сум»; – «подив». Після закінчення вправи тренер приступає до обговорення основних незручностей, які переживали учасники; чи очікували вони таких несподіваних реакцій з боку оточуючих; чи легко було встановлювати контакт; які емоції кожен з активних учасників відчував, зайшовши до кімнати, і які переживання у зв'язку з цим у нього виникали.

Результат. сутність такої вправи полягає в важливості формування уявлень про способи пристосування до найнесподіваніших ситуацій, щоб у подальшому ефективно виконувати свою роботу. Окрім цього, важливо розуміти власні емоції, щоб вчасно зупинитися та не заразитися негативними емоціями, які можуть призвести до надмірного стресу та відмови від комунікації у інших осіб.

Повторне тестування учасників тренінгу

Експрес-діагностика рівня легітимізованої агресії учасників тренінгу.

Тривалість: 25 хвилин.

Хід роботи: учасники тренінгу проходять (онлайн або офлайн) тестування.

Вправа 2. “Мішень”

Тривалість: 20 хв.

Мета: підбити підсумки тренінгу за весь період; здійснити кількісний і якісний аналіз важливих складових тренінгу.

Хід роботи: Тренер просить учасників залишити позначку у вигляді точки на мішені в шести секторах. Її місце залежатиме від роботи за шістьма критеріями.

1. Діяльність тренера.
2. Зміст занять.
3. Діяльність учасника (самооцінка).
4. Психологічний клімат у групі.
5. Особистісне зростання, пов'язане зі сферами:
 - емоційною (переживання, почуття тощо);
 - пізнавальною (знання, навички, уміння);
 - поведінковою (дії, вчинки, ставлення).
6. Значення для професійної діяльності.

Обговорення. Коментарі щодо оцінок, висловлювання почуттів та думок щодо тренінгу, зауваження і побажання, найяскравіші враження, пов'язані з тренінгом.

Групове обговорення. Зворотній зв'язок.

Тривалість: 10 хв

Мета: рефлексія заняття

Результат: обговорення результатів роботи.

Акти впровадження

АКТ

про впровадження в практичну діяльність Голосіївського управління поліції ГУНП у м. Києві матеріалів дисертаційного дослідження здобувача кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ковач Ольги Володимирівни на тему:
"Психологічні основи легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських"

Комісія у складі: начальника відділу психологічного забезпечення управління кадрового забезпечення ГУНП у м. Києві підполковника поліції Кендиш О. М., заступника начальника відділу психологічного забезпечення управління кадрового забезпечення ГУНП у м. Києві майора поліції Слащиліни А. О., старшого психолога відділу кадрового забезпечення Голосіївського управління поліції ГУНП у м. Києві старшого лейтенанта поліції Назарової М. М., склала цей акт про впровадження в практичну діяльність Голосіївського управління поліції ГУНП у м. Києві результатів проведеного дослідження здобувачем кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ковач Ольги Володимирівни на тему: "Психологічні основи легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських".

Пропозиції та висновки дисертаційного дослідження використовуються працівниками в роботі з персоналом.

Заступник начальника
 ВПЗ УКЗ
 ГУНП у м. Києві
 майор поліції

Старший психолог ВКЗ
 Голосіївського УП
 ГУНП у м. Києві
 старший лейтенант поліції

Анна СЛАЩИЛІНА

Марина НАЗАРОВА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
 Національної академії внутрішніх справ,
 доктор юридичних наук,
 професор,
 заслужений юрист України

Станіслав ГУСАРЄВ

АКТ

про впровадження результатів дисертації Ковач Ольги Володимирівни на тему: «Психологічні основи легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських» на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія» в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: заступника начальника навчально-методичного відділу, кандидата юридичних наук Бистрицького Б. Ю. (голова комісії), завідувача кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, професора Кудерміної О. І., професора кафедри юридичної психології, доктора юридичних наук, професора Охріменка І. М., склала цей акт про те, що результати дисертації Ковач Ольги Володимирівни на тему: «Психологічні основи легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських» впроваджені в освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Ковач Ольги Володимирівни містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ при викладанні відповідних навчальних дисциплін, а також були використані в науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та перемінного складу академії.

Голова комісії:
 кандидат юридичних наук

Богдан БИСТРИЦЬКИЙ

Члени комісії:
 доктор психологічних наук,
 професор

Олена КУДЕРМІНА

доктор юридичних наук,
 професор

Іван ОХРИМЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

АКТ

**про впровадження результатів дисертації аспіранта заочної форми навчання
кафедри юридичної психології**

**Ковач Ольги Володимирівни на тему «Психологічні основи легітимізованої
агресії в професійній діяльності поліцейських» у науково-дослідну діяльність
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Корольчука В. В. (голова комісії), завідувача кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, професора Кудерміної О. І., старшого наукового співробітника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук Бондаря С. В. склала цей акт про те, що результати дисертації Ковач Ольги Володимирівни на тему «Психологічні основи легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських» впроваджені у науково-дослідну діяльність академії.

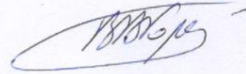
Результати дисертації відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та аспірантури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Ковач О. В. Психологічні засади легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2021. № 2 (29). С. 28 – 34. DOI: <https://doi.org/10.33270/03212902.28>
2. Ковач О. В. Чинники легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 54 – 63. DOI: <https://doi.org/10.33270/03223102.54>
3. Ковач О. В. Передумови легітимного вияву агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2023. № 31 (32). С. 101 – 111. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233201.101>
4. Ковач О. В. Особливості застосування тренінгових технологій як засобу оптимізації легітимізованої агресії поліцейських. *Наукові перспективи*. 2023. № 11 (41). С. 1245 – 1260. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-1245-1259](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1245-1259)

Зазначені публікації підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та перемінного складу академії.

Голова комісії:

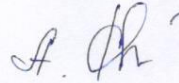
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

Віктор КОРОЛЬЧУК

Члени комісії:

доктор психологічних наук,
професор

Олена КУДЕРМІНА

кандидат юридичних наук

Сергій БОНДАР

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

10. Ковач О. В. Психологічні засади легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2021. № 2 (29). С. 28 – 34. DOI: <https://doi.org/10.33270/03212902.28>

11. Ковач О. В. Чинники легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 54 – 63. DOI: <https://doi.org/10.33270/03223102.54>

12. Ковач О. В. Передумови легітимного вияву агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2023. № 31 (32). С. 101 – 111. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233201.101>

13. Ковач О. В. Особливості застосування тренінгових технологій як засобу оптимізації легітимізованої агресії поліцейських. *Наукові перспективи*. 2023. № 11 (41). С. 1245 – 1260. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-1245-1259](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1245-1259)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

14. Ковач О. В. Застосування методів саморегуляції в системі психологічного супроводу професійної діяльності правоохоронців. Актуальні питання психологічного забезпечення службової діяльності структурних підрозділів МВС України в умовах воєнного стану: матеріали V міжвідомчого науково-практичного круглого столу (Київ, 20 квітня 2023 року). Київ, 2023. С. 171 – 174.

15. Ковач О. В. Застосування легітимізованої агресії працівників поліції в системі протидії терористичним актам. Протидія терористичним актам у міському середовищі: збірник матеріалів Наукового форуму. Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 21 червня 2023 р.). Київ, 2023. С. 74 – 76.

16. Ковач О. В. Толерантність в діяльності поліцейського як інструмент захисту прав та інтересів громадян. Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії: матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності, м. Кропивницький, 16 листопада 2023 року. Кропивницький, 2023. С. 26 – 28.

17. Ковач О. В. Агресія як симптом посттравматичного стресового розладу (ПТСР) військовослужбовців. Методи та засоби психологічної допомоги постраждалим у подоланні ПТСР: тези доповідей науково-практичної конференції, 30 вересня 2023 року. 2023. Київ - Біла Церква, 2023. С. 117 – 121.

18. Ковач О. В. Актуальні завдання психологічного супроводження професійної діяльності поліцейських під час дії воєнного стану. Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану: тези доп. учасників наук.-практ. конф, м. Вінниця, 7 грудня 2023 року. Вінниця, 2023. С. 226 – 228.